

VIGILIA

2000 / 7

Gánóczy Sándor a Fides et ratio enciklikáról

Pilinszky János — Toldalagi Pál, F. Mauriac és S. Weil
F. O'Connor és Kosztolányi Tibor prózája
ALBERT ZSUZSA: Legenda Rónay Györgyről

Magyar István és Galambos László visszaemlékezése
a szerzetesek deportálására

65. évfolyam	VIGILIA	Július
--------------	---------	--------

LUKÁCS LÁSZLÓ:	A dialógus kultúrája	481
GÁNÓCZY SÁNDOR:	Mi az igazság? (Megjegyzések a Fides et ratio körüli vitához)	482

PILINSZKY JÁNOSRÓL

BASA VIKTOR:	Egy barátság margójára (Toldalagi Pál és Pilinszky János kapcsolata a fennmaradt dokumentumok tükrében)	491
SZÁVAI DOROTTYA:	A többi kegyelem (Pilinszky és Mauriac)	504
BENDE JÓZSEF:	Kapcsolatok Pilinszky és Simone Weil életműve között	514

SZÉPÍRÁS

KOSZTOLÁNCZY TIBOR:	Pánik (Amikor a tanárok is...) (próza)	524
FECSE CSABA:	Tenger; Egy nyár sok nyár (versek)	526
FLANNERY O'CONNOR:	Kései találkozás az ellenséggel (elbeszélés; Varga Nóra fordítása)	527

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

ALBERT ZSUZSA:	Legenda Rónay Györgyről (I. rész)	536
----------------	-----------------------------------	-----

A SZERZETEK FELOSZLATÁSA — 1950

MAGYAR ISTVÁN:	Visszaemlékezés a deportálásra	544
GALAMBOS LÁSZLÓ:	Visszaemlékezés (Draskovits Imre lejegyzései)	549

KÉRDÉSEK AZ EZREDFORDULÓN

RÓNAY LÁSZLÓ:	Kell-e nekünk vers?	552
---------------	---------------------	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	554
---	-----

A dialógus kultúrája

A párbeszéd korunk egyik divatos jelszavává lett. Századunkban Martin Buber alkotta meg a dialógus elméletét: az ember csak személyes, Én-Te kapcsolatokban tud igazán élni. Valódi dialógus csak barátok között jöhet létre, akik nem egyéni érdekeik érvényesítésére törnek, hanem közösen akarnak valamit elérni, vagy egyszerűen egymás szempontjait megérteni, egymást jobban megismerni.

A dialógusban résztvevőknek fontos a másik személye. Az egymásra kinyíló figyelmes szeretet tárja fel benső értékeit. Igazi párbeszéd csak szeretetben valósulhat meg. A másikra nyíló figyelemben és önmaguk feltárulkozó vallomásaiban kerülnek egyre közelebb egymáshoz, és teszik jobbá egymást.

Manapság a meghitt, csöndes beszélgetés mintha fogyatkozóban volna még a magánéletben, házastársak, családtagok, barátok között is. A közélet, a gazdaság és a politika világa pedig egészen más elvekhez igazodik, bár javára válnék, ha átvinné a dialógus kultúrájának legalább néhány elemét. Hiszen sem a társadalomnak, sem az emberiségnek nincs más alternatívája a jövőben, mint a dialógus és a szolidaritás útja.

A dialógus nem politikai vagy érdekegyeztető tárgyalás, gazdasági alkudozás, amelyben mindegyik fél a saját érdekeit próbálja érvényesíteni, a másik meggyőzésére, sőt legyőzésére tör. A dialógust folytató ember nem a másiknak gyöngé, sebezhető pontjait kutatja, hogy fölébe kerekedhessék. Őt magát igenli, az értékeit látja meg, és azoknak örül. A dialógus a megegyezést és az együttműködést keresi. Szolidárisnak érzi magát másokkal, segítségükre siet, ha bajba jutnak, a közjó érdekében képes háttérbe szorítani a saját érdekeit is. — A piacgazdaság a versengést részesíti előnyben: miben tud gyorsabb, sikeresebb lenni a többiekénél, hogyan tudja a versenytársakat leszorítani a pályáról.

Tud-e boldogulni a politikai és gazdasági életben a dialógus embere?

A II. Vatikáni zsinat felismerte, hogy az egyháznak gyökerénél és rendeltetésénél fogva a dialógus egyházának kell lennie, az üdvösség szentségének. Azóta sok kísérlet történt erre, de megmutatkozott az is, hogy mennyire nehéz és törekeny a párbeszéd az egyházon belül is. Kincsünket valóban törekeny cserépedényben hordozzuk. Az egyház mint földi intézmény tele van konfliktusokkal, meg-megszakadó párbeszédekkel. Ugyanakkor mégis a Szentháromságból ered. Annak jelenlétét hordozza magában, aki-ben megszakítatlanul folyik a szeretet párbeszéde, és aki az embert vonakodása ellenére sem engedi kiesni a szeretet isteni dialógusából.

Mi az igazság?

Megjegyzések a Fides et ratio enciklika körüli vitához

1928-ban született Budapesten. Párizsban és Rómában teológiát tanult. 1953-ban szentelték papá. Teológiából Rómában, filozófiából Párizsban doktorált. Tanácsadóként részt vett a II. Vatikáni zsinaton. Dogmatikát tanított Párizsban és Münsterben, 1972-től a würtzburgi egyetem teológiai karán. Díszdoktora a genfi egyetemnek és a budapesti Károli Gáspár Református Egyetemnek. 1996 óta Dél-Franciaországban, Provence-ban él.

**Az igazság:
sokrétű fogalom**

A *Fides et ratio* sokat és sokféle módon beszél az igazságról, mert mind a hitnek, mind pedig az értelemnek az igazság sajátos fajtájával van dolga. Minden gondolkodó ember tudja ugyanis, hogy az igazság fogalma sokrétű, éppen úgy, mint maga a világ, az ember és az Isten valósága. Ezért lehetetlen egyértelműen definiálni, és kérdéses vállalkozás elvontan beszélni róla. Ésszerűbb konkrétan, főleg jelzőként alkalmazni, például úgy, hogy egy „igaz” mondatról, egy „igazolt” tényállásról, vagy egy igazi barátról beszélünk.

A magyar „igazság” szó még bonyolultabbá teszi a helyzetet. Egyrészt ugyanis arra vonatkozik, ami igaz, bizonyított, hiteles, vitathatatlanul megfelel a valóságnak, másrészt a jogi és erkölcsi értelemben vett igazságosságot jelzi. Sok esetben csak a mondat összefüggéséből következtethetünk arra, hogy egy igazolt fizikai tételtől, vagy egy tárgyilagosan ítélő bíróról van szó.

A gondolkodó ember számára tehát elengedhetetlen feladat, hogy az igazság fogalmát differenciált módon használja, és az arra vonatkozó jelentések viszonylagosságának tudatában legyen.

Ugyanakkor e sokrétűség lehetővé teszi, hogy egymástól eltérő értelmezési rendszereket a közösen használt fogalom alapján gondolati összefüggésbe hozzunk egymással. Ily módon például úgy beszélhetünk az igaz Istenről, hogy a filozófiák és a természettudományok igazolási törekvése szintén a látóköreinkbe kerüljön. Más szóval az, aki okosan teszi fel a kérdést: „Mi az igazság?”, úgyszólván találkozásra készíteti mindazokat, akik erre a kérdésre ilyen vagy olyan módon válaszolni kívánnak.

A *Fides et ratio* egyik lábjegyzetében — nem egy olvasót meglepve — Galileo Galilei felfogását dicséri, amely szerint legalább két igazságról lehet tárgyalni: a hit és a természettudomány igazságáról (29. jegyzet). A körlevél két másik kijelentése is arra bátorít, hogy „egy és ugyanazon fogalom mögött” sokszor „különböző jelentések rejlenek” (4. szakasz), és „az igazságnak különböző formái vannak” (30. szakasz).

Céлом, hogy a sokféle igazságkereső számára az eszmecsere és az építő vita útját egyengessem olyan teológusként, aki számára a krisztusi hit és annak megfogalmazott hitvallása implicite vagy expliciten az elengedhetetlen kiindulópont. Ez az alap számomra olyan szilárd, hogy nincs okom félenkségre és aggályra, amikor kijelentem, hogy ezen a téren is sokféleség, többértésűség és komplexitás uralkodik, ami nem teszi egyszerűvé, hogy megmondjuk, „mi az igazság”. A II. Vatikáni zsinat alkalmazta a különböző hit-

A hitigazságok hierarchiája

igazságok rangsorának, hierarchiájának elvét. Nem minden dogma egyenlő súlyú. Nem mindegyikkel áll vagy bukik a krisztusi hit azonossága (Vö. UR 11/3). Ez a tudat bátorít ott, ahol kishitű hitvédők rettegnek a katolikus tan kiárúsításától és elidegenítésétől. Az új gettókat építő kishitűség nem tudja, hogy a krisztusi hagyomány, élő hagyomány, s ezért új idők új szavaival lép dialógusba sok másként gondolkodó igazságkeresővel. Ebben az összefüggésben vetem fel a kérdést: Mi minden igazság? Vagy: „Hol és hogyan, milyen utakon találkozunk igazsággal?”.

Az igazság a köznyelv és egy klasszikus filozófia tükrében

A hétköznapi ember számára az igazság elsősorban igazmondást jelent. Igazat mond-e vagy hazudik ez a politikus? Szavahihető-e az esti híradás? Melyik vallás Istene az igaz Isten? Igaz-e maga módján minden hit? A vádlónak vagy a vádlottnak van-e igazza? És így tovább.

Egy tényállás helyességére vagy helytelenségére vonatkozó kérdés rendszerint leegyszerűsíti a helyzetet. Nem törődik túlságosan a tényállás bonyolult mivoltával: hogy ami igaznak, hamisnak vagy tévesnek mutatkozik, milyen mértékben az.

Arisztotelész igazság-fogalma

E leegyszerűsített igazság-fogalommal szemben az arisztotelészi filozófia szerint: „veritas est adaequatio rei et intellectus”, azaz „az igazság megfelelési” vagy „alkalmazkodási viszony a dolog és az értelem között”. Azaz a megismerő alany alkalmazkodik a megismerés tárgyához. Ilyen értelemben tart igényt tárgyilagosságra, objektivitásra. Engedelmeskedni kíván az objektumnak, és a lehető legmegfelelőbb szót keresi hozzá. Eszközei elsősorban a látás és a hallás. Nem hiába vallja: azt hiszem, amit látok. Az arisztotelészi megismerés érzéki, akár a hétköznapi nyelv igazságfogalma. Így érdemli ki mind a kettő a realista nevet. Minden arra utal, hogy számukra a „res”, a „realitás” a mérvadó. A tárgy a tanító, az alany a tanuló. A tárgy oldalán jelentkezik a tekintély, az alany annak veti alá magát, azt követi.

Érthető, hogy ez a realizmus az isteni valóság terén is megnyilvánult. A meggyőző erővel jelentkező, érzékelhető igazság utal az önmagát hatalommal kinyilatkoztató, parancsoló Istenségre. Ennek a látásmódnak a továbbéléseként került a középkorban Isten egy valóságos igazság-hierarchia csúcspontjára. Belőle vált levezethetővé az alárendelt igazságok egész sorozata. Ilyen értelemben beszélhetünk tekintélyelvű felfogásról. Az isteni tekintély kezkeskedik minden igazságért, amely az ő valóságában részesül.

Ugyanakkor azonban Aquinói Szent Tamás, aki a legfelsőbb igazságot a háromságban egy Teremtővel azonosította, amelynek lényegét emberi értelem nem képes felfogni, hozzájárult egy „alázatos” megismeréstan kialakulásához. A gondolatmenet a követ-

kező volt. Ha az, aki abszolút igaz, feltétlenül és végtelenül felülmúlja az ember felfogóképességét, akkor logikus, hogy a relatív igaz, amely az abszolútumtól származik, szintén csak részleges megismerés tárgya lehet. A képmás, amelyet az értelem a valóságról alkot, nem lehet maradéktalanul hű másolat. Ezért a másolatok egész sorozata és a hasonlatképzés bizonyos technikája szükséges ahhoz, hogy az értelem meg tudja közelíteni megismerésének tárgyát.

Az analógia

Ezt a technikát Tamás analógiának nevezi. Az analógia átvitt értelmű beszédforma. A közbeszéd és a realista filozófia bőségesen használja. Abban áll, hogy a beszélő két vagy több lényegileg különböző dologra ugyanazt a szót vagy mondatot alkalmazza, mert közöttük elégséges hasonlóságot fedez fel. A választott szó vagy mondat a szó szoros értelmében csak az egyik dolog sajátossága, de átvitt értelemben a többi dologra is ráillik. Ilyen analóg módon használjuk például az „élő Isten” kifejezést, jóllehet tudjuk, hogy az isteni „élet” lényegesen más, mint egy palánta vagy egy ember élete. Hiszen nincs se kezdete, se vége, és nem biológiai valóság.

De nemcsak a teológia, hanem a köznapi nyelv is nagymértékben rászorul az átvitt értelemben való beszédre. Metaforák, jelképek, képletes kifejezések tömege jellemzi a különböző nyelveket. Távolról sem csak a költészetet. Még a természettudományos szaknyelvek sem nélkülözhetik az analógiát és a szimbólumot.

Az átvitt értelmű beszéd már önmagában is arra utal, hogy az igazság megfogalmazása minden téren komplex feladat. Ezért a köznyelv és a realista filozófia végeredményben már maga is elmentmond annak az igénynek, hogy megfeleljen a valóságnak. Belátja, hogy a következő kijelentések: „ez igaz” és „ez nem igaz” kiegészítésre szorulnak, hogy egyértelmű és végérvényű mondatok alkotása egyszerűen utópia. Hiszen a valóság bizonyos mértékben mindig más és több, mint az, amit a gondolat és a nyelv eszközével ki lehet fejezni.

A dogmák

A teológiára mindenekfölött érvényes ez a megállapítás. A teológiának van a legnyomósabb oka az alázatos kifejezésmódra. Még egy „ex cathedra” dogma is csak próbálkozás lehet arra, hogy egy kinyilatkoztatott részigazságot a lehető legvilágosabban megfogalmazzon. A hit tárgya misztérium marad, még akkor is, ha a tanítóhivatal egy adott vita folyamán, egy adott kérdésre felelve, egy adott kultúra keretében és egy megfelelő nyelven „tisztázza” is azt. És mert ez a tisztázási folyamat sohasem lehet lezárva, az igazságkeresés útja tovább is nyitva marad. Ezért szükséges például mindig új egyetemes zsinatok összehívása. Egy végleges „adaequatio” a hitigazság terén éppúgy lehetetlen, mint a teremtetten valóságok terén. A természettudományok világa sem kivétel ez alól.

René Descartes módszeres kételkedése alapján már eltért a középkori igazsághierarchia ideáljától. Descartes filozófiája a hiteles információt kereső ember e tapasztalatára épült. Ez az ember önmagából indul ki, és úgy keresi azt a módszert, amely biztos, világos, megkülönböztetett gondolatokhoz és ígérekhez vezet. Számára az ideális módszer a minden másoktól átvett információ megkérdőjelezése. E kétely azonban építő jellegű, melynek célja az evidencia megtalálása, amelynek legtisztább alakja a „*cogito ergo sum*”, az önbizonyosság, az a bizonyosság, hogy létezem, hiszen létezésem meggondolása elemi erővel tör rám. Innen jutok el más bizonyosságokhoz. Arról, hogy az anyagi világ létezik, és hogy van a világnak Teremtője. Isten létezése Descartes számára már nem kiinduló-, hanem célpont.

Descartes

Ez a filozófia feje tetejére állítja a régi igazság-hierarchiát. A csúcstól ezentúl nem más, mint maga a gondolkodó szubjektum. Az pedig értelmével, nem pedig hitével ragadja magához a kezdeményezést. Descartes hívő katolikus volt, és az is maradt. De nem a hitből indult ki, hogy eljusson az igazsághoz, hanem a valóság-elemzés autonóm, öntörvényű, racionális formájából. Így születik meg egy új igazság-fogalom. Többé nem az „*intellectus*” veti alá magát a „*res*”-nek, hanem a „*res*” illeszkedik be az „*intellectus*” szellemi szerkezetébe. Ezentúl a tárgy köteles az alany módszeréhez alkalmazkodni. Amíg a tárgy nem ment át a megismerő értelem szűrőjén, legfeljebb a feltételezés, hipotézis rangja illeti meg. Mutatis mutandis érvényes ez Descartes szerint a vallásos igazságkeresésre is. Hasonló módon működik Immanuel Kant kategória-tana is. Galileire és más fizikusokra hivatkozva írja: a természetkutatók megértették, „hogy az értelem csak azt látja be, amit ő maga termelt ki saját tervei szerint” (*Kritik der reinen Vernunft* B XIII.). A tudósok „kényszerítik a természetet”, hogy kérdéseikre válaszoljon. Egyik kezükben kategóriáikat tartják, a másikban a kísérletezés eszközeit. E rend szerint kérdezik ki a jelenségeket, akár csak egy bíró, aki a tanúkat saját szempontjait követve hallgatja ki.

A természettudós szempontja az ésszerűségnek egy bizonyos formája. Az ő szemében a természet ésszerű, és csak annyiban ismerhető meg, amennyiben ésszerű. Végeredményben csakis az igaz, ami ésszerű.

Françis Bacon

Az újkori filozófia családfájának másik ágán találkozunk Francis Baconnal, aki a gyakorlati szemléletet helyezte az előtérbe. Bacon szerint az igaz, ami hasznos. A leghasznosabb megismerés egyben a legigazabb is. A gyakorlatban bevált ismeretek a lényegesek (vö. *Novum organum* II. 4.). Giambattista Vico talán még radikálisabb módon redukálta az igazságot arra, amit az ember a tudomány és a technika terén létrehoz: „*factum et verum convertuntur*”, a csinált és az igaz dolog

kicserélhető. Aki alkot, aki teremt, aki létrehoz, arra az Istenre emlékeztet, sőt annak a helyét foglalja el, aki minden igazság forrása (vö. *De antiquissima Italorum sapientia* 8.). Az új igazság-hierarchia csúcsán a kreatív ember áll.

Wittgenstein

A további fejlődés a pozitivistá filozófiához vezetett. Ennek központjában az „adott dolog” a „pozitum” áll. Pontosabban — mint Wittgenstein hangsúlyozza — a tudományos eszközökkel igazolt tényállás. Csak ilyen tényekre vonatkozó beszédnek vagy mondatnak van értelme. Arról, ami nem igazolható, jobb hallgatni. Igaz, a kései Wittgenstein meglepő módon helyet adott annak is, amit „misztikus” valóságnak nevezett. Ennek jellege szinte isteni, tehát túl van az adott dolgok világán, vagyis teljes mértékben „túl-világi”. Ezért azonban nem mellékes, hanem igenis lényeges. Hiszen nélküle nem képzelhető el az erkölcsi magatartás. A misztikus valóság igazságát az „igaz ember” tettei fejezik ki, ez megfelel egy teológiai igazság-kritériumnak is.

Más pozitivisták, mint például Russel és Carnap mítosznak ítélik a misztikát. A valóság szerintük teljesen az igazolásra képes természettudós kezében van. Ennek a felfogásnak következménye napjaink redukcionista áramlata. Eszerint a tudósnek joga van redukálnia a valóságot saját szakismeretei területére. Így állíthatja például egy fiziológus, hogy az agyvelőben megjelenő gondolat „nem más”, mint a központi idegrendszer terméke, az ún. szabad akarat pedig ösztönök egymásra hatásának eredménye.

Einstein

Ezzel szemben századunk nagy tudósai, például Einstein és Heisenberg nem voltak sem a pozitívizmus, sem pedig a redukcionizmus követői. Még kevésbé tettek ateista hitvallást. Einstein kicsinek érezte magát a kozmosz törvényszerűségeivel szemben. Elragadtatással adózott nekik, és bennük találkozott az isteni valósággal. Ideálként a „kozmosz vallásosságát” jelölte meg, amely egy közös indokra vezeti vissza a tudományos kutatás és a vallásos imádás magatartását. A hívő és a kutató között analógia áll fenn. Érthető, hogy a fizikai relativitás teoretikusa szerette a zsol-tárokat és csodálta Jézust, Szent Ferencet szintúgy, mint a buddhista lelkiséget.

Míg Einstein a természet törvényszerű és determinált mivoltát isteni szintre emelte, Heisenberg, a kvantummechanika egyik fel-találója a véletlennek is szinte teremtői hatást tulajdonított.

Heisenberg

Az igazságkeresés szempontjából korszakalkotó, amit Heisenberg „háromszög módszerének” lehetne nevezni. Eszerint a tudományos megfigyelés három egymással kölcsönhatásban álló tényezőn alapul. A megfigyelt tárgy az első, a megfigyelő alany a második, és az alany által kiválasztott mérőeszköz és kérdésfogalmazás a harmadik tényező. Így, másként mint az arisztotelészi módszer szerint, a tárgy nem követel az alanytól feltétlen engedelmességet. Másrészt, másként mint Kant szerint, a tárgy igazsága nem függvénye az alany elméleti kategóriáinak. Mindhárom

mozzanat találkozása és interakciója igazolt ismerethez vezet. Az ilyen ismeret azonban nem lehet tökéletesen tárgyilagos. Csak a lehető legnagyobb objektivitás elérésére képes. Nagymértékű „Wahrscheinlichkeit”-re, valószínűségre. Mindenesetre a megfigyelő illetve kísérletező fizikus egyéni döntése, és az a mód, ahogy kérdez, kutató, mér, számítás, következtet, lényeges összetevője az elért eredménynek. Az eredmény persze mindig ideiglenes, a szó szoros értelmében provizórikus. A végleges végeredményű fizikai megismerés utópia.

A véletlen

És a véletlen?... Heisenberg felismerte, hogy az atomfizikában érvényes kvantummechanika összeegyeztethetetlen egy olyan általános determinizmussal, mint amilyenben még Einstein hitt. Következőleg az elektronok világában soha sincs minden előre meghatározva, „predesztinálva”. Sok esetben előre nem látható folyamat változtatja meg a rendszer további sorsát. Heisenberg nyomában mondhatjuk: hála Istennek, hogy van lényegyet érintő, azt megváltoztató, átfformáló véletlen. Nélküle nem lenne evolúció.

A modern fizika forradalma, a relativitás, kvantumteória, valamint az ún. káoszteória felfedezett valamit, ami a teológiát is érdekli: a természet mivolta különböző mozzanatok találkozásában igazolja magát. Az ennek megfelelő igazság *történik*. Nem olyasmi, mint ami egyszer s mindenkorra fennáll, ami előre gyártott építőkockákhoz hasonlít, amelyből ezt is, azt is lehet építeni egy adott terv szerint. Mint Heinrich Rombach (a Magyarországon valószínűleg kevésbé ismert struktúra-filozófus) tanítja: „es geschieht Konkreativität”. Eszerint a természet és az ember valósága szakadatlanul teremődik, alakítja önmagát, de ez sohasem történik egyoldalúan. Csak a viszonyoknak, a relációnak, az összedolgozásnak és az együttlétnak van tereméjszellege. Kreativitás csak mint konkreativitás lehetséges. Ebben az összefüggésben az igazság is dinamikus és korrelatív fogalom.

A *Fides et ratio* több helyen méltatja a természettudományok igazságkeresését (pl. 106) és hasznosságát a kutatás terén (69), és többes számban használja a „tudományos igazságok” kifejezést (22, vö. 19, 29, 30.). Ugyanakkor azonban szükséges lett volna kiemelni, hogy Descartes és Kant óta a természettudományos gondolkodás új és sajátos igazságfogalom keletkezéséhez vezetett.

Az ember igazsága

Általános tapasztalat, hogy nemcsak azt kérdezzük: „Mi az igazság?”, hanem azt is: „Ki igazán az, ami?”. Kíváncsiak vagyunk arra, hogy egy adott személy azonos-e önmagával vagy sem, hogy megfelel-e egy ismert ember-ideálnak, vagy sem. Az erkölcs terén érdekel bennünket, hogy ki igazmondó és ki hazudik, ki őszinte és ki

csal. Ami pedig a krisztusi hit követelményeit illeti, joggal merül fel a kérdés, miben mutatkozik meg egy „igaz keresztény”.

Első helyen az azonosság gondolatát említettem. Mindannyian keressük önmagunkat, igazi énünket. Félünk az illúziókon alapuló öntudattól. Rossznak ítéljük az önámítást, akárcsak a beteges öngyötrést. Ugyanakkor érezzük, hogy igazi énünk jórészen rejtett valóság, és csak hosszú fejlődés, érés során találkozunk vele. E folyamatban szerepet játszik a közösség, a többi emberhez fűződő viszonyunk. A keresztény teológia embertana szerint a hit nem individualista módon, hanem egész sereg viszony, kommunikáció és communio révén üdvözt. A pápa ezzel a meggyőződéssel kapcsolatban mondja, hogy az emberi személy végső igazsága akkor valósul meg, amikor a feltámadt Krisztussal egyesül (vö. 2.). Aki benne hisz, és hiszi, hogy maga is feltámadásra hivatott, joggal számít önmaga kiteljesedésére még a halál határán túl is. Így érthető Jézus szava: „Én vagyok az út, az igazság és az élet”.

A krisztusi emberideál erkölcsi parancsa szerint nemcsak a feltámadott, hanem már az evilági Jézus követésére is hivatva vagyunk. A krisztusi hit gyakorlati jellegét hangsúlyozzák a Szent Jánosnak tulajdonított írások. Ott olvassuk, hogy az igazságot „tennünk” kell (Jn 3,21; 1Jn 1,6), és hogy az igazságban „járnunk kell” (2Jn 4,3; Jn 4). Másrészt a kommunikáció egy bizonyos formájára, az igazsággal való „együttműködésre” vagyunk hivatva (3Jn 8). A jánosi igazság-fogalom nem csupán találkozásban nyilatkoztatja ki magát, hanem gyakorlati, erkölcsi következményekkel is jár. A hit tettek híján nem üdvözt. A felebaráti szeretet igazolja a hit igazságát, hiánya kétségbe vonja a hívő hitelességét.

Igazság a találkozásban

A keresztény teológia szerintem lényegében Szentírás-magyarázat. Az általa képviselt igazságfogalom sokat tud mondani korunk emberének. Az Ószövetség az igazság fogalmára az „emeth” főnevet használja, amely az „aman” igéből származik. Innen jön az „amen” szó is, amellyel az istentisztelet résztvevői az előimádkozó kijelentéseinek „igazat adnak”. Ugyancsak a héber „aman”-ból származik a „heemin” és az „emuna” főnév. Jelentésük „hit” vagy „hívés”, „hívő bizalom” valaki iránt. Mindebben fontos a gyökérigé kettős értelme. Amikor az „aman” egy tárgyra vonatkozik, annak szilárdságát, állandóságát, megrendíthetetlen mivoltát jelöli. Amikor pedig egy személyre alkalmazzák, annak állhatatosságát, megbízhatóságát, szavahihetőségét, más személyekhez való hűségét fejezi ki. Érdekes megfigyelni a zsoltárokat, amelyekben a tárgyi jelentés a személyre is vonatkozik. Ilyen metafora például a hűséges Isten összehasonlítása a sziklaszilárd talajjal, amelyre építeni lehet.

Az „emeth” főnevet a magyar bibliafordítások rendszerint „igazság”-gal adják vissza. Ez helyes, hiszen az Ószövetség az isteni megbízhatóság és igazság között nem tesz különbséget. Isten szava igaz. Egyrészt olyan értelemben igaz, hogy teremtő ereje van. Amit mond, az létrejön, az realitás, szilárd valóság. „Isten szólt, (...) és úgy is lett” (1Ter 14-15). A „dictum” egyben már „factum” is. Ugyanakkor Isten igaz-mivolta abban nyilvánul meg, hogy a maradandó létrejövés folyamatát is hordozza. A teremtés nemcsak egy távoli múlt befejezett története, nemcsak „a kezdetben” *volt*, hanem jelenleg is *van*, folyik. Ezt nevezi Szent Tamás „creatio continuata”-nak, folyamatos teremtésnek.

Ebben a perspektívában értjük meg a szövetség lényegét is. Az Úr alapította azt a választott nép számára, és nem szüntette meg még akkor sem, amikor a nép megszegte, hűtlen lett hozzá. Mert az isteni ígéret minden körülmények között igaz, azaz megbízható marad (vö. 2Sám 7,28). Az Úr elpusztíthatatlan hűségét a zsoltárok is gyakran megéneklék (vö. Zsolt 25,10; 42,12; 61,8).

A bibliai igazság-fogalom tehát már legősibb formájában is viszony-fogalom, két vagy több alany közötti relációt tételez föl. Nem csupán az értelem és egy dolog közötti vonatkozást, amelyben hol a dolog, a tárgy, a „res” uralja az értelmet (például az arisztotelészi hagyomány szerint), hol pedig az értelem diktálja feltételeit a megismert tárgynak. Az „emeth” kölcsönös viszonyt fejez ki, amely mindkét partnernek biztosítja a megfelelő szabadságot. Az Istennek istenit, az embernek emberit. De az egyik sohasem nyomja el a másikat. A végtelen nem tapossa simára a végest. Ezt az egyensúlyt jól jelzi a bibliai beszédmód, amely a hit és a hívés magatartását nemcsak embernek, hanem Istennek is tulajdonítja. Isten, Jahve is „hisz” Izraelben. Azaz számít rá, megbízik benne, hű marad hozzá. A hit tehát úgy alapszik az igazságon, hogy kölcsönös viszonyt hoz létre.

Ilyen módon az igazság „történik” a szó szoros értelmében. Mindenhol, ahol komoly és mélyreható találkozás jön létre két személy, avagy személyek és dolgok között. Ez magában foglalja a párbeszéd gondolatát is. Egészen más ez, mint elvont adaequatio vagy tisztán racionális megismerés.

Az igazság-fogalom az
Újszövetségben

Felvetődik a kérdés, változtatott-e az Újszövetség ezen az ószövetségi értelmezésen, amikor a Platónnál és Arisztotelésznél használatos görög „alétheia” fogalmat vezette be? Ennek alapvető értelme a lét megnyilatkozása a kereső lélek, illetve szellem előtt. A szó elején álló „a” fosztóképző a tagadás jele. Jelen esetben a rejtettség, az eltitkoltság tagadásáról van szó.

„Alétheia” annyit jelent, mint „nem-rejtett”; jobban körülírva az, ami kilép rejtkehelyéről és nyilvánvaló lesz. Így jelenik meg Platón szerint a lét a létezők minden fokozatán. Úgyszólván egy megjelenés-hierarchia lép a megismerő szellem elé. Ily módon tehát az igaz, ami nyilvánvaló és ezért megbízható. Az összefüggés

egyszerre léttani és ismeretelméleti (vö. R. Bultmann: *Aletheia*, ThWNT 1,239). Arisztotelésznél ez az összefüggés nem változik meg, azonban nagyobb szerep jut az alany racionális tevékenységének az igazság leleplezésében. De nála is mindenekelőtt az igazság leplezi le magát, és az készíti az alanyt a hozzá való alkalmazkodásra. A tekintélyelvűség itt már csírájában jelen van. Az objektivitásra való törekvés is. Olyan információ tárgyilagosságáról van szó, amelyet a megismerő alany elvileg egyedül is el tud érni.

Pál apostol leveleiben, a jánosi és főleg a késő-újszövetségi írásokban nyoma van ennek a tárgyilagosságra irányuló igazságelméletnek. De semmiképpen sem nyomja el az ószövetségi „emeth” relacionális és kommunikatív értelmét.

Vitathatatlan, hogy az ún. „lelkipásztori” levelekben, azaz a Timoteushoz és Tituszhoz intézett írásokban az információ jellegű igazság-fogalom értelmében van szó az „igazhitű tanításról”, amelyet egyirányú egyházi közvetítés ad tovább. Az így továbbadott hagyományt nem nagyon szabad vita tárgyává tenni (vö. 1Tim 6,5; 2Tim 2,28, Tit 1,14.).

Az újszövetségbeli szövegek „alétheián” legtöbbször ugyanazt értik, mint amit a héber „emeth” jelent. Nem egy helyen szintézis alakul ki a görög fogalom objektív jellege és a héber fogalom interszubjektív színezete között. Így válik lehetővé, hogy például a tárgyilagosságot keresése személyek közötti találkozás révén történjék. Más szóval egy párbeszéd-módszer körvonalai mutatkoznak meg, amely szerint egy igazság tartalmi megismerése nem zárja ki a megismerők viselkedésmódjának fontosságát. A megismerés előfeltétele tehát a találkozás, a komoly, kölcsönös tiszteleten alapuló és mélyreható találkozás.

A II. Vatikáni zsinat

A II. Vatikáni zsinat ezt a módszert kívánta követni. Ugyanezt kell minden zsinat utáni egyházi nyilatkozatnak is tennie. Az egymással vetélkedő filozófiák, társadalmi rendszerek, lelkiségek és teológiák csakis így dolgozhatnak ki legkisebb közös nevezőt, amelyre a harmadik évezred emberiségének feltétlenül szüksége van.

Szolgáljon tanulságul számunka egy orosz fogalom: a „szobornosztj” egyszerre jelent szeretetközösséget és zsinati munkát. Alapja az az elgondolás, hogy minden igazság ott jelenik meg a legtisztább alakban, ahol sok kereső egymás iránt tiszteletet, sőt szeretetet tanúsít. A pártfeletti hitigazság mindenkit meggyőző ereje a találkozás csere-dinamikájától várható. Amennyiben a „szobornosztj” szellemét követi a „fides” és a „ratio”, a hit és az értelem, annyiban remélhető, hogy egymás között felmerülő, valószínű vagy látszólagos ellentmondásokon is építő módon felül tudunk kerekedni. Ezért nem lenne elvesztett fáradozás, ha a két fajta igazságkeresés, például a természettudományi és a teológiai az itt vázolt módszer szerint járna el.

Egy barátság margójára

BASA VIKTOR

Toldalagi Pál és Pilinszky János kapcsolata a fennmaradt dokumentumok tükrében

1974-ben született Gödöllőn. Magyar szakos tanári oklevelét az ELTE BTK-n szerezte. Jelenleg a PPKE Hittudományi Karán tanul. Idén főlételizett az ELTE PhD képzésére, ahol tervezett kutatási területe Toldalagi és Pilinszky közötti kapcsolata.

¹Radnóti Sándor:

Pilinszky kánona,

in: Tasi József: *Merre?*

Hogyan? PIM, 1997.

²Lengyel Péter:

Látogatóban, (1969),

in: Pilinszky János:

Beszélgetések,

Osiris, 1994, 66.

³Kézirat, 1967.

In: Hafner Zoltán:

Pilinszky János,

Multimédia CD-ROM,

Osiris, 1997. (kiemelés: B. V.)

⁴Pilinszky János:

Toldalagi Pál:

Igézet és valóság,

in: P. J.: *Tanulmányok,*

esszék, cikkek

(a továbbiakban: TEC),

Századvég, 1993, II. 207.

(kiemelés: B. V.)

Pilinszky János életművét jelentősen befolyásolta néhány nem hétköznapi „találkozás”. Közismert, mit köszönhet(ünk) Simone Weil írásaival való megismerkedésének. Példaképeiről szólva Pilinszky, Radnóti Sándor szerint, „hihetetlen bátorsággal és radikalitással mert lényegében néhány névre szorítkozni. *Néhány névre.*” Radnóti úgy keresztelte el a megnevezettek kis csoportját, mint „kevesek szövetségét”. Pilinszky „kánonába” nem volt könnyű bekerülni.¹

Bach, Dosztojevszkij, Hölderlin, Mozart, Weil, Bob Wilson — ismerős nevek Pilinszky megnyilatkozásából. Ha azonban azzal a kérdéssel szembesült: kik közvetlen elődei, rokonai a költészetben, külön is kiemelte a magyar művészeket. Amikor egy alkalommal megkérdezték tőle: milyen elődökkel és milyen kortársakkal érez rokonságot, azt válaszolta, hogy Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, *Toldalagi Pál*, Juhász Ferenc és Tandori Dezső költészetét, Németh László, Ottlik Géza és Rubin Szilárd prózáját tartja rokonának.² Némileg eltér, de csaknem azonos az a lista, melyet egy kéziratból ismerünk: „Ha legkedvesebb kortárs költőmet kéne megneveznem, Weöres Sándor, Rónay György, *Toldalagi Pál*, Nemes Nagy Ágnes, Juhász Ferenc és Nagy László nevét említeném.”³

Ha mindehhez hozzávesszük a következő kijelentését — ami nyilvánvalóan kissé túlzó —, akkor megdöbbenő, mekkora jelentőséget tulajdonított Pilinszky János egy mára teljességgel mellőzött költőnek, Toldalagi Pálnak. Ő egyike volt azoknak, akiket nem feledett soha említeni: „Először egy-két közhelyet szeretnék elmondani, közhelyeket, amikről mégis meglepően kevesen tudnak. *Toldalagi a mai magyar költészet egyik legjelentősebb alakja, s nemzedékéből egyedül Weöres súlya mérhető az övéhez.*”⁴

Tény, hogy Pilinszky hosszú ideig adósnak érezte magát Toldalagival szemben, és készült, hogy írjon egy értékezést, melyben megmutatja Toldalagi Pál jelentőségét. Amikor 1965-ben megjelenhetett Toldalagi *Szárnyalás* című kötete a Szépirodalmi Kiadónál — a Magyar Írószövetségből való 1948-as kizárása óta a má-

⁵Sz. Toldalagi Éva.
1949-ben hagyta el
Magyarországot.
Bécsben él. Férjével,
Roman Czjzekkel
Pilinszky verseinek
fordítója, Toldalagi
(Sperker) Pál távoli
rokona. 1956 október
elején Bécsben
ismerkedett meg
Pilinszkyvel.

⁶Ha Pilinszky, illetve
Toldalagi leveleinek
további idézések
jegyzetben külön nem
nevezem meg, akkor
Czjzek Éva a címzett. A
fennmaradt kéziratokból
származó cikk- illetve
levélrészleteket a
szerzők helyesírásával
közlöm.

⁷TEC II., 207-208.

⁸Kézirat, 1979?, in:
Hafner Zoltán:
Pilinszky János,
Multimédia CD-ROM.

sodik —, Pilinszky János éppen Zürichben tartózkodott, és ott értesült a hírről. Ezt írta ekkor Bécsbe, az ott élő Czjzek Évának⁵, aki mindkettejük barátja és levelezőtársa volt: „Már itt értesültem arról, hogy Palikának kötete jelent meg otthon. Ennek nagyon örülök. Föltétlenül írok a könyvről, s igyekszem majd elmondani Paliról mindazt, amivel tartozom neki, s amit mindenképpen megérdemel.”⁶ Ennek a cikknek a megírása hónapokig halasztódott: „A karácsony váratlanul érkezett, nincs szuszom hozzá. Némethnél írói jubileum volt, őt se tudtam meglátogatni. Palikáról se írtam még, Zavaros vagyok...” — később így folytatja: „...Paliról a legrövidebb időn belül írni fogok.”

Még évekig nem készült el a tervezett méltatás, de egy kritikában és egy kéziratrövedékben végül mégis megvalósult. A kritika az Új Emberben jelent meg, 1971-ben.⁷ Ez a cikk Toldalaginak a Magvető Könyvkiadónál megjelent *Igézet és valóság* című kötetéről szólt. Mivel a könyv új verset alig hozott — több, mint kétszáz oldal, de ebből csupán negyven lapnyi a friss írás —, ezért Pilinszky nem is csupán ezt a könyvet, hanem Toldalagi Pál egész költészetét értékelhette. A másik, egy töredékben maradt kézirat⁸, 1979-re datálható. (A dátum azért fontos, mert ekkor már nem élt Toldalagi, így ezt Pilinszky nem írhatta baráti szívésség gyanánt.) Mind a kritika, mind a kézirat egybehangzóan magasra értékeli Toldalagi művészetét és maradandó művészi teljesítményéről beszél.

A kézirat rövid, így módunkban van egészében idézni: „Toldalagi Pál a kortárs magyar líra legelegánsabb költője volt, valahogy úgy, mint Csehov. Az izlésével gondolkodott. Ezért nehéz fordítani őt, ahogy egy arisztokratikus legyintés pontos koreográfiáját nehéz leutánozni. Toldalagi legfőbb ereje a szubtilitásokban van, valamiképp túl a formán, az érzéseken és gondolatokon. Megkésztett költő, de úgy, ahogy Proust regényhősei voltak! S valahogy úgy érezte meg a *jövőt*, ahogy Wagner az *Istenek alkonyában*. Szinte minden versét a hajnal és az alkonyat vegyítisza és csak másodpercekig tartó pillanatainak szinte tökéletes fedése, egybeesése jellemzi, mint Van Gogh napraforgóit”.

Fölmerülhet itt a kérdés, hogy egyes alkotók Pilinszky általi piedesztálra emelése mennyire felel meg „objektív” esztétikai kritériumoknak? Helyszükében elégedjünk meg azzal a megjegyzéssel, amit Radnóti Sándor mondott Pilinszky kritikusi adottságairól: „...döbbenettel láttam Pilinszky kritikai affinitásának megnyilatkozásait. Például emlékezzenek vissza arra a szövegére, ahol zongoristák találkozásáról van szó, Kocsis Zoltánról, Szvjatoszlav Richteről és Arturo Benedetti-Michelangeliről. Az utóbbiról, akiről Richter — Pilinszkytól tudjuk — úgy vélekedett, és talán nem kevés joggal, hogy a legnagyobb élő zongorista, azt írja, hogy őt Proustra emlékezteti. A prousti sznobériára. Ezt én hihetetlenül finom, éles kritikai meglátásnak tartom, és nagyon sok ilyen található *Pilinszky-nél*.”⁹ Amit Pilinszky Toldalagi Pálról írt, véleményem

⁹Radnóti Sándor:
Pilinszky kánona,
in: *Merre? Hogyan?*,
i.m. 33. (kiemelés: B. V.)

szerint szintén ebbe a kategóriába tartozik: hihetetlenül finom, éles kritikai meglátás.

Ennek ellenére Toldalagi életművét mostanra sajnos csak azok az irodalomtörténészek ismerik, akik a Nyugat harmadik nemzedékével behatóbban foglalkoznak. Pedig Rónay László szerint: „...csak a leggondosabb filológiai elemzés mutathatja ki, nem az ő költészete volt-e a híd, amelyen járva Pilinszky lett Pilinszkyból.”¹⁰ Én ehhez még óvatosan hozzátenném azt is: aki Pilinszkyt alaposan meg akarja ismerni, nem engedheti meg magának, hogy ne ismerkedjen meg Toldalagi Pál költői munkásságával.

Toldalagi Pál legközelebbi rokonai nem élnek már, hagyatéka elveszett valahol. Életrajza az idő múltával egyre nehezebben lesz rekonstruálható, ezért fontos rögzíteni azt, ami jelenleg birtokunkban van.

A költő, született Sperker Pál, anyai ágon leszármazottja volt a nagyercsei Toldalagiaknak, Erdély egyik legrégebbi s legnagyobb múltú nemzetségének. Családfájuk hitelesen 1268-ig vezethető vissza. Anyai nagyanyja Toldalagi Ferenc gróf leánya volt. Biró József a következőket közölte a grófról: „Toldalagi Ferenc gróf egyike volt azoknak a főuraknak, akik az erdélyi magyar tudományosság megszervezésének ügyét szívükön viselték. (...) Részben az ő diplomáciai tehetségének és ügybuzgóságának köszönhető, hogy a Múzeum-Egyesület még 1859-ben megalakulhatott. Toldalagi Ferenc vetette meg a nagyhírű koronai könyvtár alapjait is.” 1938-ra a család koronai kastélyában Transzszilvánia legnagyobb magánkönyvtárát gyűjtötték össze. A második leg gazdagabb magyar könyvtár volt ez, közvetlenül a Széchényieké után. Két Corvinájuk is volt és számos könyvritkaság, amely annak idején a Széchényi Könyvtárból is hiányzott. Toldalagi Ferenc volt továbbá a székelyföldi vasút építésének egyik úttörője is az 1850-es években.¹¹ Ennek a családnak az örökségét vállalta Sperker Pál, amikor művésznevét a *Toldalagi*-t választotta.

1914. január 7-én született Kolozsvárott. Sokáig szülővárosában, majd Nagyváradon éltek. Szülei 12 gyermeke közt ő volt a legfiatalabb. Amikor édesapja, lovag Sperker Ferencz — aki az Erdélyi Római Katolikus Status alapítványi uradalmainak püspöki jószágigazgatója volt — 1923-ban meghalt, már csak négy testvére volt életben a gyakori diftérijárványok következtében. A háború viszontagságai következtében gyakorlatilag teljesen elszegényedtek. A továbbiakban édesanyjukra, Schleinitz Marie-ra hárult a család összetartásának feladata, aki ezt 1972-ig, 102 (!) éves korában bekövetkezett haláláig, hűségesen teljesítette.¹²

1930 körül családjával repatriáltak, Budapestre költöztek. Középiskoláinak elvégzése után — 1932-től — Toldalagi a budapesti egyetem jogtudományi karára iratkozott be. Tanulmányait, valószínűleg pénzügyi okokból, két év múlva kénytelen volt félbehagyni. Tisztviselő lett — és költő. 1934. április 15-én a Szent

¹⁰Rónay László:
Versek — Pályák,
Vigilia, 1976, 6, 413.

**Toldalagi Pál
életrajzának fontosabb
részletei**

¹¹Vö. Biró József:
A koronai
Toldalagi-kastély,
Pavilon, 1991, 6, 40-43.

¹²Tóth Erzsébet:
A koronai várkisasszony,
Magyar Nemzet,
1970. május 4.

István Társulat heti szépirodalmi folyóirata, az Élet közölte első költeményét *Áprilisi kirándulás* címmel. Ebben az évben még az Erdélyi Helikon, a Pesti Napló, a Pásztortűz, a Tükör és a Vasárnapi Újság (a Budapesti Hírlap melléklete) jelentette meg verseit. A Toldalagi Pál néven publikáló 20 éves író rövid idő alatt a kiemelkedő tehetségek közé sorolta az irodalomértő közvélemény. A fiatal poéták verseit bemutató *Uj magyar lira antológia* szerkesztője olyanok alkotásai mellett tette közzé három költeményét, mint Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Radnóti Miklós. 1935-ben további két lap vette munkatársai közé: a Nyugat és az induló Vigilia. Verseit a Nyugat harmadik nemzedékét bemutató *Korunk* antológia is megjelentette.

1936-ban jelent meg Toldalagi első kötete, *Hajnali versenyfutás* címmel. A nyugatosok induló nemzedékéhez tartozó, nagy tekintélyű Schöppflin Aladár írt róla pozitív méltatást a Tükör című folyóiratban, de név nélkül.¹³ Még ebben az évben a Féja Géza által szerkesztett *Fiatal Magyar Lira* antológiában is helyet kapott, majd 1937-től a Napkelet című folyóirat állandó szerzője lett. Egyszerre volt elismert munkatársa az egymás ellenlbasainak tartott Nyugat és Napkelet folyóiratoknak. Igaz, a Nyugatban kevesebbet publikált, de az *Ím, üdvözlök* című 1940-es kötetéről bátorító és elismerő hangú kritika jelent meg a lapban, Radnóti Miklós tollából.¹⁴ Később a Nyugat utódjaként számon tartott Magyar Csillag is közzétette néhány versét.

Ha azt a szellemi műhelyt keressük, ahol Toldalagi — mint költő — otthonra talált, akkor a negyvenes évek végéig létező „Vigilia-körre” bukkanhatunk. Később innen származott a nemzedék reprezentatív folyóiratának szánt, pénz híján mégis tiszavirág életűnek bizonyult Ezüstkor című folyóirat is. 1943-ban, a mindössze két számot megért Ezüstkor első füzetében Toldalagi Pálnak és Pilinszky Jánosnak a versei együtt és körülbelül azonos mennyiségben jelenhettek meg. Ekkor még Toldalagi volt, talán az idősebb jogán is, a tiszteltebb író. A fiatal társaság vezéralakjai Thurzó Gábor és Rónay György voltak. Szombat esténként Thurzó Gábor Váci utcai lakhelye valóságos irodalmi szalon otthona lehetett. A látogatók a házigazdát általában Rónay György és Toldalagi Pál társaságában találták. Birkás Endre, Sötér István, Mándy Iván, Jékely Zoltán, Pilinszky János, Görgey Gábor, Major Ottó állandó vendége volt a Rutterschmidt-pékség fölötti „szalonnak”. Ebben a körben ismerkedhetett össze Toldalagi Pál és Pilinszky János.¹⁵ Az ismeretségből máig kevésbé földerített munkakapcsolat, költői versengés és hullámmzó, mégis életfogytig tartó barátság született.

A háború után kerültek egymással valóban szoros kapcsolatba, — a kortársakat, ha rájuk pillantottak, olyan érzés kerítette hatalmába, mintha ikreket látnának. 1949 előtről nincsenek bővebb információink, egyedül a Rómában, 1947-48 telén együtt töltött pár

¹³Tükör, 1937, 3, 218.

¹⁴Nyugat, 1941. aug. 1., 565.

Toldalagi és Pilinszky megismerkedése

¹⁵Vö. Bogyay Katalin: *In memoriam Pilinszky*, Officina Nova, 1990.; Rónay László: *Az Ezüstkor nemzedéke*, Akadémiai, 1967.

¹⁶Vö. Lengyel Balázs:
Kér Róma,
in: L. B.: *Két sorsforduló,*
Balassi, 1998.
és Hafner Zoltán:
Pilinszky Rómában,
Kortárs, 1997.

¹⁷TEC I.,
Találkozás az olasz
költőnővel, 53-56. és
A költészet hatalma,
318-322.

¹⁸Lengyel Balázs:
i.m. 284.

Toldalagi és Pilinszky Rómában

¹⁹Károlyi Amy –
Moldován Domokos:
Weöres Sándor és
Károlyi Amy élete
képekben,
Magvető, 1984, 144-145.

²⁰Mennyei kávéház.
Liptai Katalin
rádióportja
Rába Györggyel.

hónapjukat ismerjük részletesebben.¹⁶ Tavaszig a Collegium Hungaricum vendégei voltak. Együtt vonatoztak Olaszországba, egy szobában laktak a Farnese-palotában, és együtt utaztak innen haza. Pilinszky János — a fentebb említett méltatásokon kívül — két helyen emelte írásaiba Toldalagi alakját: két novellisztikus visszaemlékezésében¹⁷, melyek éppen a Rómával kapcsolatos úti élmények néhány részletét beszélik el.

Az ekkor szintén Itáliában tartózkodó Lengyel Balázs, negatív zöngéktől sem mentes memoárjában így idézi föl alakjukat: „Ők ketten mindig együtt jártak, egy szobában laktak a Magyar Kollégiumban. Valószínűleg azért, mert zsúfolt volt a ház... Kettőjük között amúgy is mély volt a barátság.” Utal kapcsolatuk bensőségeségére, hogy a római társaságban közös beceneveket kaptak: a kissé gunyoros „Pipi és Totó” Nemes Nagy Ágnestől származott¹⁸; a görög mitológia ikertestvér párosához pedig az ugyancsak jelenlévő Károlyi Amy hasonlította őket: „Castor és Pollux elválaszthatatlanok, mint kettős csillag a római égen. Ahol Pilinszkynek és Toldalaginak hívják őket 1947-ben. Együtt jönnek, együtt mennek, de leginkább nem mennek sehova. Az első benyomás rokonnak véli az udvarias modort, halk beszédet, az illedelmes hallgatást. Az is ikerézés bennük, hogy nem szeretik Rómát, egyáltalán nem szeretnek külföldön lenni. Az ösztöndíj lejártá előtt mind a kettő haza, haza a mamához. Igaz, Pilinszky mögött már ott a *Trapéz és korlát*, de nem ritka a briliáns első könyves költő. Ám Toldalagi versei is nagyon szépek, igaz, pasztellesebbek, elmosódottabbak, de az sem ritkaság, hogy a többedik kötetével ugrik nagyot a költő. Abban a római pillanatban még nem dőlt el, melyik lesz a fényesebb csillag.”¹⁹

Pilinszky *Trapéz és korlát* (1946) című kötetéért 1947-ben Baumgarten-díjat kapott. Toldalagi harmadik művét, az 1948-ban megjelent *Végítélet ablaka* című könyvet szintén a Baumgarten-alapítvány támogatta. Mindezek után, „munkásságuk elismeréseképpen”, körülbelül ugyanabban a tragikus történelmi pillanatban, ellehetetlenítette őket a kommunista diktatúra: 1949 után az irodalmi élet periferiájára szorították őket, némaságra ítéltettek. Toldalagit kizárták a Magyar Írószövetségből. Tovább súlyosbította helyzetét az 1944-től időről időre egyre hevesebben jelentkező tüdőbetegsége, melyhez életvitelében immár szüntelenül igazodnia kellett. Rába György egy alkalommal így nyilatkozott erről: „Tulajdonképpen nagyon szerette a társaságot, amelytől meg volt fosztva. Mindenki »Palikaként« emlegette őt, s ebben benne volt annak az embernek a meghatározása, ki (...) az anyja mellett fölnövetlen ember maradt. Az édesanyja magas kort ért meg, én ismerhettem 96 éves korában, és ő akkor is még az anyjának a kisfia volt, lélekben főként.”²⁰ Az ötvenes évek közepétől betegsége miatt már nem tudta ellátni korábbi munkakörét sem, így anyagiilag segélyre szorult. Pszichés állapotát egyre jobban rombolta,

hogy huzamosabb időszakokra volt ágyhoz kötve.

A közös üldöztetés, ha lehet, még inkább szorosabbra fűzte Pilinszkyvel kötött barátságát. Lelkialkatuk nagyon hasonló volt: mindketten ugyanahhoz az érzékeny, „neuraszténias” típushoz tartoztak, mely oly gyakori a kifinomult idegrendszerű művészek körében. Közös jellemvonásukat végletekig fölfokozta az ötvenes évek alattomos terrorja. Ez az egység, melyet a közös veszély szült, egymásra utaltság és szolidaritás forrása lett.

Pilinszkyről nyilatkozta Szőnyi Zsuzsa, hogy: „voltak idősze-
kai, amikor egyáltalán nem tudott aludni éjjel. Ilyenkor csak ült
az ágyban, teljesen felöltözve és várta, hogy érte jönnék, elviszik.
Minden autó „lassítására — vagy ha ne adj’Isten az még meg is
állt a ház előtt — olyan heves szívdobogást kapott, hogy alig bírt
magával. Azt mondta, csodálja, hogy egyáltalán életben maradt
ettől a félelemtől.”²¹ Toldalagi Pálnak 1958 februárjában, már az
„enyhülés” idején írott egyik levele hasonló jelenségekről számol
be: „Meg fogok változni. Nem szabad sírni és nem szabad össze
se rezzenni, ha a villamos csengője élesen szól. Tudja, eddig is
mindig szembenéztem mindennel, csak közben reszkettem és
még szívrohamokat is kaptam. Most már reménykedem. Nem ab-
ban, hogy kellemes dolgok fognak érni, hanem abban, hogy
szemrebbenés nélkül fogadom azt, ami jön.”

Árulkodó, hogy Toldaginak egy másik (1957-es) levele többes
szám, első személyben beszél kettejükéről. Az adott időszakban
minden mesterkéeltség nélküli kifejezése volt ez barátságuknak:
„A fizikai betegséget nálunk, ahogy Jancsival megállapítottuk,
egy idegvihar szokta megelőzni.” Pilinszky levelezésében hasonló
gondolatokra lelhetünk, melyek ha későbbiek is, a föntiekkel azo-
nos forrásból merítenek: „Sajnos elég rossz bőrben, elég rossz ál-
lapotban vagyok. De nem panaszkodom, mert ez remélhetőleg
egy krízis utóhulláma csak. Tudja, mikor már a szervezet átveszi
és tehermentesíti az embert. A látható baj rendszerint már a befe-
jezést is jelenti.”²² Ekkoriban mindketten labilis idegállapotban
voltak. Ezért előfordult, hogy a Bécsben élő Czizek Évától — egy-
másnak is — nyugati gyógyszereket, nyugtatókat kértek. Egy
ilyen levélrészlet ismét azt bizonyítja, hogy amit a Rákosi rezsim-
ben Pilinszky átélt, azt Toldalagi szintén megtapasztalta: „...ha
lenne gyógyszerész, vagy ideggyógyász ismerőse, érdeklődje meg
tőle, amennyiben lehet és nem terhes a maga részére, hogy van-e
valami új és jó nyugtató szer (természetesen nem kábító, vagy iz-
gató szer), ami kényszerképzetek és nagy szorongások esetén ha-
tásos. (Ez Jancsira is vonatkozik.)” (1957. okt.).

Ezek után nem meglepő Toldalagi Pilinszky Jánosról közölt
nyilatkozata 1958 tavaszán: „A legfurcsább, hogy mindazokon vé-
gig megy, amiken én évekkal ezelőtt: belehabarodott egy szörnyű
nőbe, mint én is, már nem is tudom mikor, csakhogy én nem vet-
tem el az én szörnyetegemet. (...) A tüdőbajjal viszont ő volt a

²¹Hafner Z.: *Pilinszky
Rómában.*, 50;
Vö. Tüskés Tibor:
Pilinszky János,
Szépirodalmi,
1986, 120-121.

²²Pilinszky János levele
Makay Idának,
Bp., 1964. márc.

szerencsésebb, mert abból tökéletesen kigyógyult. A mostani pajzsmirigybetege hét évvel az enyém után bukkan fel. Ezek után nincs más hátra, mint hogy meghízzon és olyan pojáca legyen, mit én.” A tökéletes sorsrokonság, sorspárhuzam tudatának megnyilvánulása ez a néhány, tiszteletre méltóan ironikus mondat.

Főntebb már szóltunk róla: Toldalagi harmincéves korára olyan állapotba került, hogy az Elektromos Műveknél nem tudta ellátni hivatalnoki beosztását. Néhány év múlva, 1957 táján, már csak Pilinszky Jánossal és Ferenczy Bénivel volt szorosnak mondható baráti kapcsolata. Valószínű, hogy régi barátai — Rónay György, Thurzó Gábor és mások — sem feledkeztek meg róla, de furcsa módon nem említi őket egyetlen megmaradt levelezésében (amely kisebb-nagyobb kihagyásokkal az 1957-1963-ig tartó időszakot öleli föl). Magyarázat lehet erre, hogy a beteglátogatások hiányát sokszor föl kellett panaszolnia leveleiben.

Toldalagi és Ferenczy

Bár úgy tűnhet, hogy nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, Toldalagi Pál és Ferenczy Béni baráti kapcsolatáról mégis ejtenünk kell néhány szót. Annál is inkább, mert Ferenczy Béni a két költő közös barátja volt. Toldalagi ezt a viszonyt úgy fogta föl — ahogy ő mondja —, mint betegszolgálatot, melyet barátságuk miatt szívesen teljesített.²³ Ferenczy tragikus sorsát Pilinszky János Új Emberben közölte, 1964-es cikkének részletével idézhetjük fel: „Hét éve, hogy Ferenczy Bényt gúzsba kötözte a betegség. Jobb oldala megbénult, se írni, se olvasni, se beszélni nem tud azóta. A csapástól, a pusztulástól egyedül tanulatlan bal keze maradt szabadon. (...) Tudtuk, hogy Ferenczy nincs többé! Szívünk mélyén úgy tekintettük őt, mint egy beteg, szegény gyermeket. Feladtuk őt, és nem hittünk neki. Akkor történt, hogy szabadon maradt bal kezébe ismét ceruzát fogott. Gyötrődve, ügyetlenül, szakaszosan, de lerajzolt valamit.”²⁴ Ferenczy 1956-os megbetegedése után 8 évvel már ismét tárlatot nyithatott!²⁵

²³A Toldalagi–Ferenczy barátság dokumentuma: Toldalagi P.: *Írás és kép*, Vigilia 1961, 10, 637-638.

²⁴Pilinszky János: *Ferenczy Béni új művei*, Új Ember, 1964. máj. 24.; TEC I., 327-328.

²⁵Szabó Katalin: *Ferenczy Béni*, Corvina, 1967, 24.

Toldalagi és Ferenczy Béni talán azon a római télen ismerkedhettek össze, amelyet már tárgyaltunk — hisz a Magyar Akadémián Ferenczy Béni is jelen volt feleségével. Akkor persze még mindannyian egészséges(ebb)ek voltak. A szintén súlyos beteg Toldalagi Pál személyiségét világítja meg számunkra az az odaadó szeretet, amellyel a beteg Ferenczy Bényt látogatta. Így tudósít erről egyik levelében: „ahogy leveletem befejeztem, Ferenczyékhez megyek. Viszem a szokásos heti Képes Sportot, hogy Béni végignézze a fotókat. Tudniillik, rajzolni, festeni már tud, de beszélni, olvasni még nem. Remélem sokat fogunk nevetni, mert ez mindnyájunknak jót tesz”. Leveleiből úgy tűnik, hogy 1956-57 táján sűrűn látogatta „Bénit”. A ragaszkodás kölcsönös volt: „több hónap után végre találkozhattam Ferenczy Bénivel, kit eddig nem látogattam meg, mert félős volt, hogy fertőzöm őt. (...) nemcsak én, hanem Béni is mérhetetlenül kívánt már látni. Husvétkor elmentem a házuk elé, hogy az ablakon keresztül lássuk egymást.

Ez meg is történt, de utána szörnyű jelenetet rendezett, hogy mért nem jövök fel hozzájuk. Így a felesége az orvosokkal történt megbeszélés után úgy döntött, hogy továbbra is találkozhatunk." Mindebből úgy tűnik, a költő nem kis szerepet vállalt abban, hogy Ferenczy Béni a súlyos bénulás után tanulhatott és újra képessé vált festeni.

Ferenczyék lakásán Toldalagi olykor Pilinszky Jánossal is találkozott. Ferenczy Béni feleségéről elmondhatjuk, hogy tevékeny szerepet játszott a két költő kapcsolatának alakításában, és nem csupán pozitív értelemben. Ferenczyékkel kapcsolatos az az epizód, amely a maga nemében tudomásunk szerint az első: arról tájékoztat, hogy a két költő barátságának megvoltak a maga árnyoldalai is. Toldalagi 1959 márciusában egy levelében a következőket hozta Czjzek Éva tudomására: „Béni felesége (...) múlt év tavaszán azt mondta nekem: jobb lenne, ha nem találkozoznánk mi ketten, Jancsi és én, s hozzáfűzte: ez Jancsi kívánsága is. Én ezt készpénznek vettem.” Az ügy következménye: „így jött létre a »pihentetés« legendája”, természetesen a barátság pihentetésének a legendája. Ez volt annak az oka, hogy 1958 tavaszán megszűntek ezek az egyébként is ritka, alkalmi összejövetelek.

1958 nyarán kelt leveleiben Toldalagi azt írta, hogy nem tud semmit Pilinszkyről. Az egyébként is önértékelési válsággal és szervi bajokkal küzdő költőt ez átlagon fölüli megviselte. A remény persze éltet, és ez valahol fölntartotta a kapcsolatot: „szívem mélyén sohasem vettem véglegesnek a szakadást, vagyis nem hittem, hogy egy becsületes, tisztességes barátságot, amelynek megvannak a gyökerei a mélyben, így felmondjanak, mint valami üzleti szerződést.” Azonban nem lehet véletlen, hogy egy „kívülálló” szavát ily könnyedén elfogadva majdnem egy évig nem keresték egymást. Kettejük kapcsolatában már lehetett valami, mely ily könnyedén, ellenkezés nélkül hagyta, hogy végbe menjen az, ami megtörtént. Valaki azután Toldalagit rádöbbsentette arra, hogy máshogyan fest az igazság: „Az utóbbi időben viszont olyan hírek jöttek hozzám, hogy kételkedni kezdtem, vajjon igazat mondott-e?” — mármint Ferenczy Béni felesége. „Nem szaporitom tovább a szót. Egy szó se volt igaz belőle: ...Jancsitól tudom, mint a leghitelesebbtől, de előtte mások híreket hoztak arról, hogy Jancsit elkeseríti, miért huzódom el tőle én is.” — írta Toldalagi 1959 márciusában.

Ezt az „egymásratalálást” egyébként egy tragikus esemény is előmozdította: az első „üzenetváltás” hosszú idő után akkor történt a két költő között, amikor Pilinszky édesanyja súlyosan megbetegedett. Toldalagi az 1959. február 25-én kelt levelének utóiratában ezt volt kénytelen Czjzek Évával közölni: „Ebben a pillanatban kaptam a gyászjelentést, hogy Jancsi édesanyja meghalt. Ez borzalmas!” Már a temetésen is kitűnt: Pilinszkynek szüksége volt rá mint barátira. „A gyászjelentést megkapva, azonnal felhiv-

tam telefonon és pár percre beszéltem vele. Másnap kint voltam a temetésen. Az elhantolásnál óhatatlanul eszembe jutott, mit érezhet Jancsi. A végén, mivel előző nap úgy is beszéltem vele, el akartam menni angolosan, de összetorlodott a tömeg s én szembe találtam magamat vele. A könnyek maszkyszerűen fedték az arcát. *Oda kellett mennem hozzá.* Majdnem rámroskadt. Olyan állapotban volt, hogy a legszívesebben elengedte volna magát: essen végig a földön.” — mindezek ellenére a barátság válságát nem lehetett már megszüntetni.

Talán az volt a baj, hogy elérkezett a viszonylagos enyhülés ideje, a — „prés” csökkenni látszott: két évvel korábban, 1957-ben, Toldalaginak kötete jelenhetett meg a Magvető kiadónál, *Szitáló évek* címmel. Ettől kezdve szabad foglalkozású íróként élt. Arra számított az irodalmat ismerő közvélemény, hogy költészete föl szabadul, és ott folytatódik, ahol nyolc évvel azelőtt abamaradt. Betegsége 1959 tavaszán javulásnak indult, a kiadójától előleget, a minisztériumból útlevelet kapott. Ősszel a Magyar Pen Club tagjává választotta. Azonban ez sem oszlatta el tavasszal támadt problémáit: súlyos szorongás gyötörte. Idegállapotára jellemző, hogy naponta ágyának esett. Rontott pszichés helyzetén, hogy nem látogatta meg senki, csak Ferenczyné (!). Pilinszky „csupán” elküldte neki korszakalkotó kötetét, a *Harmadnapont*.

Toldalagi súlyos betegsége

1959 telén még látták egymást Ferenczyéknél, de ezek után Toldalagi és Pilinszky évekig csupán a sors szeszélyéből találkozhattak, mivel nem keresték egymást. Az Új Ember szerkesztősége volt például a helyszíne egy véletlen találkozásnak 1960 júniusában. Hideg és fájdalmas összefutás lehetett ez, minden baráti hőttől mentes: „Pilinszkyvel nemrégiben hosszabban beszélgettem,” — írta Toldalagi Czjzek Évának — „amikor a szerkesztőségben jártam. Ő ezt megtudta és kijött hozzám a várószobába. Beszélgetésünk a megfelelő keretek között mozgott, de előbbre nem nagyon jutottunk. Ezt őszintén fájjalom, hiszen hajdan — de ez már nagyon régen volt, tiz-tizenkét éve — közel álltunk egymáshoz.”

Toldagit elkésérítette, hogy új kötetének kiadására semmi esélye nem volt. Közben az is sújtotta, hogy nem vették észre betegségének kezdődő kiújulását. Emiatt 1960 szeptemberétől egészen decemberig életveszélyes állapotban, szó szerint élet-halál közt lebegett. Ez volt magányos élete legmélyebb válsága: édesanyján és orvosán kívül már senki nem hitte, hogy valaha is talpra állhat. 1961 tavaszára azonban úgy-ahogy stabilizálódott egészségi állapota, de hónapokig csak kábultan vegetált. Így nem lehetett szó költészete kibontakozásáról: 1960 után a Kortárs 6 évig, 1962 után a Vigilia négy évig nem közölte verseit. Saját bevallása szerint mélységesen fölzaklatta, hogy az 1962-ben megjelent *Kis magyar irodalomtörténet*²⁶ meg sem említette a nevét. 1961 decemberére azután ismét súlyosbodott a betegsége: a következő tavaszon még

²⁶Klaniczay Tibor –
Szauder József –
Szabolcsi Miklós:
*Kis magyar
irodalomtörténet*,
Bp., 1962.

állandó injekciózás alatt állt, ami teljesen elvette életerejét. Általában délutánokig pihent, nem volt ereje írni sem.

Nem tudjuk, csak sejthetjük, mi történt kettejük között. Elég talán magyarázatként, hogy egyikük élete új irányt vett, a másikuké viszont régi helyén vesztegelt. Egyikük zseniális művészé érett, a másikuk viszont „csak” nagyon jó poéta maradt. Tüskés Tibor írta, hogy Pilinszky, „az évtizedekig otthon ülő, nehezen kimozduló költő a hatvanas években erőt vesz félénkségén és tartózkodásán, európai utas, világjáró lesz. Hívják szerepelni, részt vesz nemzetközi költőtalálkozókon, előadást tart, lefordítják és kiadják idegen nyelven műveit — ez mind alkalom, hogy vonatra üljön, repülőgépre szálljon.” Nem hiszem, hogy a földrajzi távolság választotta el őket — inkább az, hogy egyikük csillaga fölfelé kezdett ívelni. A 60-as években Franciaországban, Lengyelországban, Svájcban, Jugoszláviában, Ausztriában, Belgiumban, Rómában, Angliában időzött hosszabb-rövidebb ideig. Baráti kapcsolatba került Pierre Emmanuellel, majd 1969-ben, a verseit angolra fordító Ted Hughes-zal. Pilinszky bekapcsolódhatott az európai irodalom pezsgő életébe.²⁷

²⁷Tüskés, i.m. 190-205.

Elismertség az egyik oldalon, a másikon küzdelem és betegség. Évente néhány vers megjelentetéséért vívott kicsinyes csaták, és harc a kiadóval, hogy ne sértse a művészi autonómiát. Megemésztheti-e ezt az, aki immár harminc éve több-kevesebb folytonossággal publikált, és a Nyugatnak is munkatársa volt? Hogy mennyire megalázó és sértő lehetett mindez Toldalagi számára, azt egy visszafojtott indulattól terhelt megjegyzése mutatja 1963. áprilisi levelében — akkor írta ezt, amikor végre sikerült szerződést kötnie a Szépirodalmi Kiadóval: „Sok ember számára nagy meglepetés lesz.” Tényszerűen ennyit tudunk: Toldalagi a 60-as évek elejétől mélyen hallgatott Pilinszkyről. Több év telt el, mire újra megemlítette őt: 1963-ból származnak az új és jeges nyilatkozatok. (Hogy a továbbiakban mi történt kettejük között, még inkább rejtély: a Czizek Évától származó levélfolyam 1963. nov. 15-én megszakad, későbből már csak néhány levél van birtokunkban. Csak a Pilinszky-levelezésben találhatunk további adat-törmelékeket.)

1965-ben megjelent Toldalagi új, *Szárnyalás* című kötete. Amint főntebb már beszámoltunk róla: Pilinszky az egyik levelében méltatását ígérte. Azt tűzte ki céljául, hogy mindenképpen megírja „Palikáról” mindazt, amivel tartozik neki. A tervezett méltatás egy kritikában és egy kézirat-töredékben valósult meg.

Hiányos adataink miatt nagyot kell most ugranunk. 1966-ban intézte Pilinszky Czizek Évához a következő kérdést: „Palikáról is valóban beszélünk kell már, csak nincs vele valami komolyabb baj?” Az aggódo szereteten kívül az tűnik fel, hogy Pilinszky nem sokat tudott 1966 nyarán Toldalagiról. Végül szeptemberben — nem tudjuk mitől — hirtelen megváltozott minden kettejük kö-

²⁸Pilinszky-hagyaték:
Ms 5960/41. A vers
megjelent a *Valamilyen
éden felé* (1968) című
kötetben *Arckép* címmel.

²⁹Kiemelés: B. V.

zött. Pilinszky így számol be erről: „Napokban találkoztam Pali-
kával. Nagyon kedves volt, s több kéréséből arra következtetek,
hogy ismét szándékában áll fölújítani barátságunkat. Sőt, egy ver-
set is írt hozzám »P. J.« címmel.²⁸ A versét nagyon jónak és pon-
tosnak érzem, utolsó két sorát meleg szeretet sugallta. *Pillanatra
mélyen megrendített.*”²⁹

*Egy örült, aki oly józan marad,
amikor minden más ember megörül.
Nézz rá: a barna, nagy szembogarak
mélyén valami gyászos, árva ör ül
s vigyázza a világot, amitől
ösztönszerűen fél, de még se hátrál,
óvatosan, mindig egy helyben áll
a teremtés szilárd sziklafalánál,*

*mert nem maradt már más, csak ez neki.
Még drótsövénye sincs és még is ő győz
harc nélkül és szelíden, mint aki
már nem tartozik többé az időhöz.*

(Pilinszky János)

Nem tudjuk, mi történt ezen a találkozón, és azt sem, ezután
miképpen alakult barátságuk. Csak a végeredményről van isme-
retünk. 1966 decemberében ezt írta Pilinszky: „Palikával néhány
nagyon kellemes órát töltöttem ismételten, anélkül hogy régi ba-
rátságunkon bármiféle törést éreztem volna.” 1966 után állandó-
sult a rendezett viszony. A két költő látogatta egymást, az 1968
februárjából származó levelek szerint: „Ma Jancsihoz megyek.” —
írta Toldalagi. A megújított szoros kapcsolat Pilinszkynek is szív-
ügye volt: — „másik páciensünk (Palika), hála Istennek jól van,
és gyakori vendégem.” Kapcsolatuk olyannyira jóra fordult, hogy
Pilinszky már levelezésbe is bocsátkozott barátjáért: „Itt küldöm
barátom, Toldalagi Pál (Sperker) receptjét. Súlyos beteg, s idáig is
sokban élvezte a máltai lovagok segítségét. Beteg, öreg és igen
szűkösen él.”³⁰ Toldalagi 1968 tavaszának végén újra beteg lett,
Pilinszky-nél olvashatjuk: „Napokban készülök meglátogatni Pali-
kát. Pár héttel ezelőtt hirtelenül nagyon rosszul lett, de most már
jobban van. Nem tudom, megírta-e Magának?”

Innentől sajnos már csak nagyon kevés konkrétumot tudunk
Toldalagi életéről mondani: 1968-ban a *Valamilyen éden felé* című
kötete került a könyvesboltokba. Kiadója csaknem változatlanul
elfogadta! Toldalagi újra verseket írt. 1971-ben megjelent hetedik,
Igézet és valóság című kötete, mely válogatott és új verseket egya-
ránt tartalmazott.

1972-ben azután bekövetkezett az, amitől egyre inkább tartani
lehetett: édesanyja 102 éves korában elhunyt. Ez súlyos csapás

³⁰Pilinszky János levele
Szőnyi Zsuzsának és
Triznya Mátyásnak,
Párizs, 1968. máj. 7.

**Toldalagi
édesanyjának halála**

³¹Toldalagi Pál:
Naplómból,
Vigilia, 1969, 601-604.

³²Kiemelés: B. V.

³³Vigilia, 1976, 410-412.

³⁴Rónay György:
Odysseus énekei, Új
Ember, é.n., 320-321.

³⁵Vö. *Castor és Pollux*
Rómában, in: Károlyi
Amy – Moldován
Domokos: i.m. 145.

³⁶Weöres Sándor:
Versek hagyatékából, 72.

volt Toldalagi számára, elviselhetetlen, hiszen tudjuk, milyen szá-
lak fűzték őt édesanyjához. Ennek érzékeltetésére idézzük Tolda-
lagi egy vallomását: „Az író kegyetlen, és a fiú, én, az anyám
gyermeké előrelátó: Ő nagyon öreg, én viszont több súlyos beteg-
séggel birkózom, ezért egyszer megkérdeztem tőle, mit csinálna,
ha meghalnék: »Behunynám a szememet és én is meghalnék.«
Milyen megdöbbenően egyszerű és szelíd vallomás.”³¹ Tulajdon-
képpen majdnem ez történt, csak fordítva, hisz Toldalagi csak
négy évvel élte túl őt — anyja halálakor csak 58 éves volt.
Pilinszky jól ismerte Toldalagi erős kötődését édesanyjához és se-
jtette halálának tragikus hatását: „Palika édesanyjának halálhíre
nagyon megrendített. Két napja, hogy megtudtam. Már írtam
neki. Szegénynek nehéz lesz átvészelnie. Féltem őt.” — Majd
később ehhez kapcsolódva: „Igen Éva. Mindannyiunknak kijut.
A labirintust nem lehet kiegyenesíteni.”³²

1972-től Toldalagi pályája kimozdult a holtpontról: a (Rónay
György szerkesztette) Vigilia rengeteg versét közölte, Thurzó Gá-
bor egy visszaemlékezésében a régi barátságok fölújulásáról szá-
molt be; továbbá 1973-1976-ig még három verseskönyvét adták ki.

Toldalagi Pál 1976 áprilisában, 62 évesen, édesanyját követve
elhunyt. (A sors furcsa játéka, hogy a napilapokban április 15-én
jelentek meg róla nekrológok, pontosan azon a napon, amikor 42
évvel korábban az Élet közölte első versét!) A temetés, 1976. ápri-
lis 26-án, az óbudai temetőben volt. A búcsúzó barátok nevében
Rónay György mondott beszédet³³, ő később *Sarastro temetése*³⁴ cí-
mű versével állított örök emléket Toldalagi utolsó útjának. Két év
múltán azután Jelenits István, piarista tanár szentelte föl sírkö-
vét.³⁵ 1976-ban Weöres Sándor neki ítélte a Füst Milán-díjat.
Weöres részéről tisztelgés volt ez az elvitathatatlan költői tekin-
tély előtt (lásd Weöres Sándor [*A bestiák meghozták a kikeletet...*] cí-
mű töredékét³⁶). Ma azokat a napokat éljük, amikor sírja fönnma-
radása is veszélyben forog, hogy költői ismertségéről és elismert-
ségéről ne is szóljunk.

Pilinszky így ír a Toldalagi által képviselt művészetéről, amely
az emberi emlékezetre koncentrálva valamiképpen az időt teszi
meg a vers tárgyává: „...senki a gyerekkor párás, fény-árnyék vilá-
gáról és az öregség drámai ellenpontjairól nem vallott századunk-
ban nálunk őszintébben és makulátlanabban nálánál... Talán sen-
kinél — legalábbis a magyar lírában — nem követhetjük inkább
nyomon a gyerekkor tündérvilágának apokalipszisre való átfor-
dulását, s ezen keresztül a mélység szédületét, amit a különböző
izmusok oly sokszor és oly hiába kíséreltek meg felidézni. (...)
utoljára, talán érdemes volna e lírával kapcsolatban arra a kérdés-
re is felelnünk, amit oly üresen vetnek fel manapság. Modern líra
Toldalagió? Meggyőződésem, hogy vérbélien az. Csupán nem
»aktualista« költészet. Mert a modern mindig is az idő teljes drámá-
jának megélését jelenti és jelentette, szemben az »aktualista« művé-

³⁷TEC II., 207-208.
(Kiemelés: B. V.)

szet pillanatnyi sikereivel és kiszolgáltatottságával. (...) Egy »finomnak titulált« költő helyett *végre tudomásul kéne vennünk ezt a nagy lírai tragikusunkat, annak ellenére, hogy gondja volt arra is, hogy gyötrelmeit a színpalak mögé rejtse.*³⁷

E költői kölcsönhatás eddig csaknem egyedüli méltatója, Baán Tibor, így vélekedett viszonyukról: „a nagy lírai eredmények gyakran váratlanok, ám sohasem véletlenek. Pilinszky János 1946-ban megjelent, legendásan vékony verseskötete (füzete) (...) sem minden előzmény nélküli meglepetése volt a háborúból ocsúdó korszak magyar irodalmának. A sajátos hang és látásmód lehetősége ugyanis már ott vibrált Babits és Kosztolányi néhány versében. S hogy a líra távvezetékain a magyar költészetbe is eljutott addigra Rilke transzcendens borzongásainak árama, azt aligha kell bizonygatnom. Ami rendhagyó, hogy az említett költőóriások mellett számolnunk kell Toldalagi Pál hatásával is, aki (...) már előlegezi Pilinszky megszólalását”.³⁸

Előtte többen eljutottak már e gondolatig: Sötér István, Lengyel Balázs, Rónay László; de Baán Tibor volt az, aki a főt idézett tanulmányában a legtovább *merte* vinni Toldalagi és Pilinszky egymásra hatásának témáját. A merész jelzőt Baán Tibor tanulmányával kapcsolatban Határ Győző használta: „Merésznek azért mondom, mert Pilinszky kultikus figura, s Baán Tibor egy olyan (háború előtti) kismesterhez viszonyítja, akinek az 1982-ben kiadott Magyar Irodalomtörténet a nevét sem említi meg. A módszeres *close reading* alapján megállapítható, hogy méltánytalanság »kismesterről« beszélni Toldalagi esetében, hiszen a felvonultatott költői példák Pilinszkyével hátborzongatóan egyenértékűek, másrészt az is kiderül, mennyit köszönhetett Pilinszky piederstálja a rendszernek, amelynek patentírozott Toleráltja lett, mintegy a katolikus érzékenység villámhárítója. Ez nem kisebbiti, csupán besorolja Pilinszky költészetét, és pedig azoknak a pályatársaknak a versvilágába, akiket *ilyen aureólával nem ajándékozott meg a kor.*”³⁹

³⁸Baán Tibor: *Pilinszky és Toldalagi*, Újhold-Évkönyv, 1988/2., 343.

³⁹Határ Győző: *Irodalomtörténet*, Tevan Kiadó, 1991, 485.

A többi kegyelem

Pilinszky és Mauriac

*„Bizony, nincs könnyebb és nincs nehezebb,
mint kereszténynek lenni.”*

(Pilinszky János: A bűn állapota
és az ítélkezés szelleme)

*„Tekintsed, Uram, hogy önmagunkat sem értjük, és nem
tudjuk, mit akarunk, s hogy végtelen messze távolodunk
attól, ami után vágyakozunk.”*

(Avilai Szent Teréz,
François Mauriac: Viperafészek)

Született 1968-ban Budapestén. Tanulmányait az ELTE BTK magyar-francia szakán és a Sorbonne komparatistika szakán végezte. Irodalomtörténész, műfordító, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója. Legutóbbi írását az 1996. 1. számunkban közöltük.

¹Pilinszky János:

Mauriac ravatalánál, in:
*Tanulmányok, esszék,
cikkek* (A továbbiakban
TEC) II., Századvég,
1993, 176.

²Uő: *Mauriac olvasása*
közben, in: TEC II., 250.

„Ifjúságomban a nagy oroszok után Mauriac volt számomra a következő jelentős fölfedezés a regényírás birodalmában. Mondatai valósággal arcon lehettek. (...) S ő tanított meg még valamire: a nagy író föloldhatatlan magányosságára, (...) a magány egy mélyebb változatával lepett meg.”¹

A magyar Mauriac-recepcióban Pilinszky érzékeny észrevételei revelatív erejűek. Megpillantják ugyanis a *keresztény regényíró*t, mégpedig a 20. század egyik legnagyobbikát abban a Mauriacban, aki a köztudatban sokkal inkább mint a nagy francia lélektani próza-tradíció örököse él. Mauriac regényeinek komor, sötét, már-már kafkaian szorongató világa ugyanis egyszersmind a keresztény lét „sötét mennyországa” (P. J.), szörnyeteg hősei — alkotójuk szavával — egyszersmind „fekete angyalok”. Ezért válhatott ez a nyugtalan, a „hit illúziótlanságával”² megáldott kereszténység revelációvá, mintává Pilinszky János számára. A keresztény inspirációjú regény a keresztény inspirációjú költészet számára; ahogyan Dosztojevszkij esetében is, prózaíró válva a Pilinszky-líra modelljévé.

Így keresztelje egymást François Mauriac és Pilinszky János útja. Nem véletlenül, hiszen Pilinszky is, Mauriac is az adott pillanatban, miközben legendás híró, kvázi divatos szerző, művészetében mindvégig a végső létkérdéseket kutatja. S mindkettejük úgy való az egyhúrú alkotók sorából, úgy járja körül csaknem mániákus önismétléssel lényegében mindahányszor ugyanazokat a kérdéseket, hogy egyszersmind kivételes intenzitású szövegeket hoz létre, hála azok befelé (fölfelé?) koncentráló redukáltságának. Az önmagukba visszatérő kérdések körének mindkettejüknél kitüntetett pontja a kereszt. Költő és regényíró egymást több ponton kereszt-

tező művészete a megfeszített Krisztus keresztjének képében találkozik.

³Paul Celan: *Meridián*.
„A vers magányos. Magányos és úton van. Aki pedig megírja, kénytelen vele tartani.”³ Mindkettejük alkati keresztje a magányosság, a szónak nemcsak az általa kiemelt, szükségszerű alkotói magány értelmében, de pszichés, intellektuális és spirituális értelemben is. Pilinszky Jézus-képének nem véletlenül áll a középpontjában a szenvedésében, emberi egzisztenciájában véglete-
⁴Pilinszky János:
A magányról,
in: TEC II., 293.
sen magára maradt Krisztus, a kereszt Jézusa. „Az ember magánya főntartott hely, amit egyedül Isten kegyelme tölthet be. (...) magányunk lényünk legértékesebb része, és már pusztá tudomásulvétele is meghaladása önmagunknak.”⁴

A katolikus irodalom

A magyar és a francia katolikus tradíció találkozását reprezentálja Pilinszky Mauriac-élménye: a gyermekkorból hozott „készen kapott” vallásosság Pilinszkyknél csakúgy, mint Mauriacnál ellentmondásossá teszi a hitet, de egyszersmind mélységet és távlatot ad neki. Azt a spirituális élményt, amelybe beleszületik, mindkét alkotó mélyen átélt és megszenvedett hitté alakítja, amely jellegzetes, de nehezen megragadható vallásos élményanyagot hoz létre a hagyományos vallásos irodalom — mondjuk egy claudeli típusú katolicizmus — optimizmusa és lelkesedése nélkül:

*az istenek és köztünk ernyedő
fonal irányát olvasom,
a megoldás becsvágya és
kényszere nélkül,
mint legelső és legutolsó,
egyetlen olvasmányomat.
(Egyetlen olvasmányom)*

⁵Pilinszky János:
Tragikum és derű,
in: Beszélgetések
Pilinszky Jánossal
(A továbbiakban
Beszélgetések) I,
Magvető, 1983, 123.;
Az elioti
katolicizmus-fogalommal,
az Illyés által
kezdeményezett (lásd
1933-as Katolikus
költészetről című cikkét
a Nyugatban),
Babits-Gyergyai-Sík
Sándor-féle vitával a
katolikus irodalomról itt
nincs módunk foglalkozni.

A kérdésre, hogy „katolikus regényíró-e?” Mauriac a következő választ adta: „Nem vagyok katolikus író. Regényeket írok és katolikus vagyok. Ez nem harmónia, ez konfliktus.” Pilinszky ugyanerre a kérdésre szinte szó szerint ugyanezt válaszolta: „Költő vagyok és katolikus”⁵ Meglepő, ha úgy tetszik szükségszerű egybeesése ez Mauriac és Pilinszky művészi és hitbéli önmeghatározásának. Szükségszerű, hiszen a francia regényíró éppen azért válhatott a költő számára meghatározó szellemi és spirituális modellé, mert valami lényegi azonosság kapcsolja össze a két életművet. Ahogy minden nagy művészet esetében, az úgynevezett „hatás” csakis az önazonosítás, az önértelmezés egyfajta módozatként interpretálható.⁶

A válaszadás azonosságának mélyebb oka a két szerző isten-élményében és annak reprezentációs módjában keresendő. A Pilinszky-vers, a Mauriac-regény vallásos horizontja ugyanis semmiképp sem szövegszerűen van jelen, az isten-élmény éppen az enigmatikus, a rilkei kimondhatatlan dimenziójában jelenik meg,

⁶Gadamer, H. G.:
A szép aktualitása,
T-Twins, 1994, 59-60.

egyfajta hiányként. S éppen azáltal nyilatkozik meg — Pilinszky-nél már-már kinyilatkozik — olyan átütő erővel (talán szuggesztívebben, mint a hagyományos vallásos irodalomban), hogy a szöveg csöndjében, az „üres helyeken” az élmény valóban megjelenik. Hiszen „a művészet (...) mindig azt igényli, hogy mi magunk végezzük el a felépítés munkáját. (...) A műalkotás mint ábrázolás nem valami töle különbözőt ábrázol, tehát semmiképp sem allegória (...), hanem csakis benne magában található meg azt, amit mondani akar.”⁶ S éppen a megnevezhetetlen effajta megnevezése teszi — Pilinszkyvel szólva — „gyanússá” mindketekük katolicizmusát: „írásai épp alázatuk pontosságával, azzal, hogy az igazi kicsinyek hangját tolmácsolják az irgalom irgalmatlan hűségével — hosszú időn keresztül »gyanúsna« számítottak.”⁷ — írja a költő Mauriacról.

⁷Pilinszky János:
Mauriac ravatalánál,
in: TEC II., 176.

„A keresztény transzcendencia épp a realitással való azonosságban mutatkozik meg” — mondja Mauriac mintegy feltárva regényeinek azt a különös, vonzó-taszító varázsát, amelyet az olvasóra gyakorolnak. Ez a paradoxnak tetsző állítás egyszersmind megvilágítja a Pilinszky-költemények hihetetlen szuggesztivitását is: az a „tárgyas transzcendencia” vagy „transzcendens tárgyaság” ugyanis, ami jellemzi őket, bizonyos értelemben analóg a mauriaci „transzcendens realitással”. Mi több, esszéiben Pilinszky „keresztény realizmusáról” beszél. A mauriaci regény kivételes intenzitása abban áll, hogy a látszólag tökéletesen realista prózaszövegbe a szerző a transzcendencia kétirányú — többnyire alászálló, olykor fölemelkedő — mozgását rejt; másképp a regény beszédmódja nincs összhangban önnön transzcendens horizontjával. Az így keletkezett feszültség sokban emlékeztet a Pilinszky-versek feszültségére, melyek csakis a rilkei átlényegített Ding értelmében tekinthetők tárgyasnak, miszerint a tárgyak „realitása” annyiban emelkedik igazsággá, méghozzá transzcendens igazsággá, a megtestesülés, a kinyilatkoztatás igazságává, amennyiben tárgyiasságuk transzcendálódik. Másképp a leghétköznapiabb tárgy is magán viseli Isten keze nyomát, ahogy Mauriac hősei, „fekete angyalai” is hangsúlyozottan Kreatúraként, Isten teremtményeként ábrázoltatnak.

Ágy és székláb,
ki is van itt, ki van jelen,
és ki figyel, s kit is figyel?
Léptek a fölben, a sötétben,
aztán egy székláb és egy ágy
a törvénytelen ragyogásban.”
(Ki és kit?)

A tárgyak átlényegítettségéhez, transzcendálódásához szükség-szerűen hiányként megnyilatkozó istenélmény társul. Az a negatív jelenlét, amellyel Pilinszky Istene bír, jellemzi a Mauriac-sző-

⁸Pilinszky János:
Pascal húsvétja,
in: TEC II., 62.

⁹Uo.: 60.

¹⁰Pilinszky János: *Az első öt titokról*,
in: TEC I., 350.

vegeket is, ahol Isten „rejtőzködő Isten”-ként való megjelenítése janzenista örökség, Pascal hatása. A költő egyik Pascalnak szentelt cikkében éppen azt az elhíresült Pascal-gondolatot idézi, amely méltán lehetne mottója mindkettejük örökké kétkedő-kereső, paradox istenhitének: „nem keresnél, ha már meg nem találtál volna.”⁸ „Szerettem volna, Thérése, ha fájdalmad Istenhez vezérel...” — szól hősnőjéhez a regényíró *Thérèse Desqueyroux* című regényének előszavában, így kódolva bele a transzcendencia-lehetőséget, a hiányként mégis ott sejtetett Istent a legsötétebb férjgyilkos hős bukásába. A hiányként jelenlévő Isten mindkettejüknél összefonódik egyfajta egzisztenciális semmi-élménnyel (Pilinszkynek különösen korai alkotókorszakára érvényes ez!), azzal a létbevetettség-állapottal, ami a teremtetett lét keresztje. Az ember eredendő egzisztenciális magányának éppen Pascal az egyik első megörökítője. Hiszen „Pascal — Pilinszky szerint — bizonyos értelemben a modern nyugtalanság atyja”⁹, Mauriac-Pilinszky nyugtalan hitének tükre. (Pascal éppen ezért válhatott az egzisztenciálbólcelet s rajta keresztül az egzisztencialista irodalom mindkét — keresztény és agnosztikus — ágának ősforrásává.) Ami Pilinszkyt, ahogy mesterét, Mauriacot is egyértelműen a keresztény egzisztencializmus holdudvarába utalja, az a szabad döntésnek az a fajta kitüntetettsége, amely a teremtetett létező számára adott választási lehetőséget jelenti a lét üressége, a semmiben való megállapodás és az isteni kegyelem lehetőségének tudatosítása között.

Ez a fajta paradox istenélmény a kereszténységet mint konfliktust, mint drámát éli át. (A Pilinszky-líra egy általánosabb szinten is a paradoxítások művészete, leginkább éppen abban az értelemben, ahogy a költő esszéiben Jézus gondolkodásmódját alapvetően paradoxnak látatja, s ahogy a Mauriac-hősök sorsa ugyancsak az evangéliumokbeli Jézus-példázatok paradox logikáját imitálja.) Pilinszky ugyanis visszatérően kiemeli a krisztusi szenvedéstörténetnek ezt a képét, az adott pillanatban kibékíthetetlennek tetsző konfliktusát isteni és emberi lényege között, azt a határhelyzetet, amelyben még a Fiút is hatalmába keríti a végső magárahagyatottság, az Atya általi létbevetettség kínja és szorongása. Ahogy Mauriac Krisztus-képét, Pilinszkyét is uralja az Olajfák hegyének magányos kiáltása: az „Eli, Eli, lama sabakhtani!” az esszéekben folytonosan visszatérő mondata, ami örök modelljévé lesz annak a bizonyos „mezítelenségi foknak”. „Csak abban hiszek (...), ami megtestesül bennem, ezért hiszek Krisztusban. — idézi Pilinszky Mauriacot. — A győztes és a királyi Messiás-képnél szívem inkább vonzódik ahhoz a gyötört és alázatos emberhez, akit Rembrandt képén felismernek az emmauszi férfiak, (...) aki nem más, mint a mi sebeikkel borított testvérünk, a mi Istenünk.”¹⁰ Éppen az esendő, a lázadó Jézus-Krisztus válhat az ember számára követendő mintává, s egyszersmind a művészet rejtetten leglényegibb tárgyává, amint magára ölti a végső emberi nyomorúságot;

¹¹Pilinszky János:
Pascal húsvétja,
in: TEC, 61.

mintegy megfordítva az azonosulás logikus rendjét, megelőzve és „kötelezve” az ember Krisztus-imitációját, azt a magatartást, amelynek művészi reprezentációját Pilinszky „evangéliumi esztétikának” nevezi. „Jézus agóniája a világ végezetéig tart: nem szabad átaludnunk ezt az időt.” — idéz a költő éppen Pascal *Gondolataiból*.¹¹

Olyan élményről van itt szó, amely a bűnt mint eredendő létálapotot éli át. Pilinszky vonzalma, önmagára ismerése Mauriac-kal szemben mindenekelőtt abban keresendő, hogy a francia regényíró művészetében a bűn-problematika éppolyan centrális, mint nála, s éppolyan konnotációban az: nevezetesen a Dosztojevskij nyomdokain járó keresztény misztika bűnértelmezése szellemében, amely a bűntudatot emeli ki a bűn, bűnhődés és bűntudat háromszögéből. „Takard le jól, mit elköveltél. (...) Tetted, majd túlnő rajtad, meghalad (...) mint a végítélet, mikor a bárány elkiáltja magát.” (*Egy titok margójára*) A végítélet képzetkörébe helyezett bűntudat, a keresztény történelemnek, az időnek ez a másik nullpontja világosan kijelöli a Pilinszky-Mauriac-féle bűnképzet helyét egy jól meghatározható irodalmi hagyományban.

Bűn és kegyelem

Pilinszky és Mauriac alapkérdése az, hogy miként oldható fel az emberi létezésnek azon legfőbb paradoxona, miszerint az eredendő bűnös emberi lét magában hordozza az isteni megbocsátás, a kegyelem lehetőségét. Mauriac arról ír regényt, amiről Pilinszky verset, hogy ez a paradox perspektíva minden emberi létező számára adott, s hogy mennyire problematikus és drámai ennek a lehetőségnek a tudata. S mindkettejüket leginkább a szélsőséges léhelyzetek, a határtapasztalatok vonzzák, amelyekben a bűn sötétsége és a kegyelem fénye már-már abszurd együttest alkot. Abszurdot, természetesen a kierkegaard-i értelemben, ahogy a „hit lovagja” megteszi abszurd ugrását a vallási stádiumba.

Nincs több, nincs, mint a bűnözők szeme (...)

Ezek a szemek,

egyedül eme pillantások

méltóak észrevenni a halált

és a virágok átöltözködését.

Egyedül

ők tudják elkiáltani

a világ minden bánatát, és egyedül

ők tudják elhallgatni Isten titkát

szemközt a lincselő tömeggel.

(Nincs több)

A mauriaci szörnyetegek (feltehetően ihletőiként Pilinszky *Kételtű szörny* című versének) az emberi *bűnök legmélyére* szállnak alá a testiség bűnként való megélésétől, az öngyilkosság és a gyilkosság kísértésén át egészen a valóságos gyilkosságig a *pokolraszállás*

legkülönbözőbb formációit és stációit valósítva meg. Brutalitásukban is szokványos bűnösségük önmagában nem képezhetné a Mauriac próza tárgyát. Bűnük *keresztként* emeli őket önmaguk fölé, s ez a kereszt nem más, mint mániákusan önelemző *bűntudatuk*. S éppen a *bűnnek ez a fajta* reflektáltsága teszi a mauriaci szörnyetegeket „fekete angyalokká”, ahogy Pilinszky világának atmoszféráját is alapvetően ez a reflektáltság, ez a szó eredeti értelmében vett bűn-tudat határozza meg:

*Végül mindig Isten útját követtem
bár színem fekete.*
(Bár színem fekete)

Pilinszky és Mauriac a bűntudat, a pokolraszállás képi megjelenítésében is (mindkét szerző az erőteljes képiség hatására építő, nyelvében dominánsan metaforikus szövegeket alkot!) azonos irodalmi toposzokhoz nyúl: nevezetesen az éjszaka/sötétség és a sivatag/puszták képéhez, — nyilvánvaló evangéliumi konnotációban. Jelen írásban csak utalni tudunk a sivatag-metafora jelentőségére a Pilinszky-lírában, s kiemelni abból a Mauriacra vonatkozó aspektust, *A szerelem sivataga* című Mauriac-regény verscímbeli megidézését, amely a biblikus vonatkozás párhuzamán túl az ugyancsak hasonlóképpen lát(tat)ott kommunikáció/kommunikabilitás kérdésére reagál. Az eredeti, francia nyelvű regénycím, *Le désert de l'amour* ugyanis »a szeretet sivatagát« is jelenti, gazdagabb jelentésvonatkozása világossá teszi Pilinszky Mauriac iránti vonzalmának egy másik vonását: „Az ágy közös. / A párna nem” (*Életfogytiglan*) kétsoros aforizmája a Mauriac-regények tragikus férfi-nő viszonyát idézi. Az éjszaka-képzet kettős szerepet játszik Mauriac regényeiben: egyrészt mint alászállás-metafora, másrészt — az emmauszi éjszaka értelmében vett — feltámadás-, másképp megváltás-metafora. Ez pedig Pilinszky egyik legjellegzetesebb poétikai eljárására rímel: az alámerülés és a fölemelkedés ellentétes mozgásának visszatérő költői képére.

*Most süllyedek oda, hol nincsen élet. (...)
Majd azt mondják: elkárhozott.
Majd azt mondják: mennyekbe szállt.
Csak én tudom, semmi se történt,
s minden megtörtént, mint Isten ölen,
mint Isten ölen vagy egy záptojásban.*
(Jóhír)

A Mauriac-hősök bűntudata, amely e tekintetben analóg Pilinszky költői énjének bűntudatával, magát a lehetőségét és a valóságát példázza az emberi lét eredendő megváltás-perspektívájának, amennyiben — Mauriackal szólva — az elbukás legmélyéről

is van lehetőség a fölemelkedésre. Ahogyan a költő írja egyik leg-szebb lírai „pokolraszállásában” a pokol hetedik köréről:

*Itthon vagyok.
Engedd, hogy lepihenjek
és meggömbülve elaludjak végre,
hiszen itt is jelen vagy.
(A pokol hetedik köre)*

S éppen ez a paradox lehetőség kerül előtérbe mint szorongás, mint dráma Pilinszky — többek között Mauriacon nevelkedett — keresztény érzékenysége számára; minthogy Istennek a bűn által való megnyilatkozását befogadni nem könnyű. Ebben a kontextusban értelmezendő Pilinszky finom meglátása francia mesteréről, amikor annak hitét „illúziótlan hitnek” titulálja.¹²

Mauriac számára a keresztény lét drámája mindenekelőtt a testiség drámája, s regényei ebben az aspektusban feltétlenül önleletrajzi ihletésűek — lélektani és valláserkölcsei —, alapproblémájuk ugyanis a fizikális és a transzcendentális vágy kibékíthetetlenként megélt tragikus ellentéte. Ebből a létélményből születik meg a vallomásos Mauriac-hős létszorongása és mély büntudata mint legfőbb létállapot. A mauriaci keresztény tudat számára önnön teste szörnyetegként jelenik meg, ebből nő ki a szörnyeteg-metaphora. Ennek megfelelően Mauriac ars poeticájában a regény nem más, mint a „szenvedélyek és a kegyelem harca”. A Kreatúra, a teremtetett létező keresztje itt mindenekelőtt a testiség. Amikor a költő Pilinszky így fogalmaz:

*Ingem akár egy tömeggyilkosé
fehér és jólvasalt,
de a fejem, akár egy kisfiué
ezeréves és hallgatóg.
(Önarckép 1974),*

voltaképpen a keresztény (bűn)tudatnak ugyanerről a drámai skizofréniájáról vall, a bűnbe való alászállás és a kegyelem általi fölemelkedés egymásbafonódó létélményének paradoxitásáról.

A testi lét konfliktusa korántsem ilyen jelentőségű Pilinszky művészetében. Semmiképp sem áll a keresztény tudat drámájának középpontjában. A Pilinszky-költészet büntudat-vonatkozása elsősorban az Auschwitz-élményben fogalmazódik meg, amit a költő a tanú nézőpontjából jelenít meg. A KZ-lágerek botránya mint személytelen bűn lesz a Pilinszky-féle büntudat elemi forrásává. (Pilinszky — Simone Weil nyomán — hangsúlyosan személytelen, nem pedig kollektív bűnről beszél!) A 20. század történelmi büntudata éppolyan paradox, drámai viszonyt alkot Isten

¹²Pilinszky János:

Mauriac olvasása

közből, in TEC II., 250.

A testiség drámája

Az Auschwitz-élmény

létével és a megváltás lehetőségével ebben a költészetben, mint Mauriac prózájában a testiség büntudata.

A test „ördöge” és Auschwitz „ördöge” egyként Krisztusra vonatkoztatott. Mauriac és Pilinszky katolicizmusa, művészete alapvetően Krisztus-orientált, amennyiben az emberi létet *imitatio Christiként* tekinti. Így értelmezhető Pilinszky extatikus azonosulása mindenfajta emberi nyomorúsággal és szenvedéssel; így válik a szálkák Krisztusának ismétlődő képe, legfőbb létmodellként, költészetének centrális képévé. A Mauriacban való önmagára ismerés tehát e tekintetben is revelatív, hiszen a *Thérèse Desqueyroux* szerzőjének azonosulása gyilkos hősnőjével (ami a kortársak felháborodását és értetlenségét váltotta ki!) ebben és csakis ebben a dimenzióban nyeri el értelmét: az evangéliumi kereszténység szellemében az ember még a Tízparancsolat legfőbbike megszegésének, a legnagyobb emberi bűn elkövetésének állapotában is megőrzi magát — s éppen a megfeszített Krisztust imitálva szenvedően őrzi meg — az isteni megbocsájtás és a kegyelem lehetőségét. „Mauriac zsenialitása épp abban rejtett, hogy maradéktalanul beöltözött hőseibe, »megtestesült« bennük, másképp hogyan is járhatta volna végig velük éjszakájukat? Épp művészete és hite tette lehetővé számára ezt az alászállást.”¹³

¹³Pilinszky János:
A tékozló szív,
in: TEC I., 347.

Ezt a paradox létszituációt Pilinszky bűn és imádság — egész költészetét és létszemléletét átfogó — kettősségének, jobban mondva abszurd egységének képzetével határozza meg.

Valójában két szó, mit ismerek
bűn és imádság két szavát.
Az egyik hozzám tartozik.
A másik elhelyezhetetlen.
(Az ember itt)

A bűn szakralitása

Másképp a teremtetett létező keresztjét csakis a Megváltó keresztje képes visszavonni.

Ebből a bünszemléletből logikusan következik a bűn egyfajta szakralitása a Pilinszky-költeményekben (az ártatlanok szenvedésének, az áldozatiság szentségének összefüggésében):

Csodálkoztál a szertartáson,
mely vágóhíd, bár nincs kiterjedése,
könyökig ér, bár nincsen ideje.
(Hommage á Sheryl Sutton I.)

Ennek virtuális előképei lehetnek Mauriac „fekete angyalai”, ezek a bukott nőalakba öltöztetett szentek; de akár *A Szerellem sívatagának* főhőse is, aki „azt játszotta, hogy gyilkos és áldozat egyszemélyben”.

¹⁴Pilinszky János:
Tragikum és derű, in:
Beszélgetések, 124.

S ezt a szakrális vonatkozást különös — az evangéliumi gondolkodásmódban logikus — módon csak fokozza az a tény, hogy a Pilinszky-líra, miként a Mauriac-próza hőse jellegzetesen a transzgresszió hőse, „szörnyeteg” vagy bűnöző, de legalábbis kiélezett léthelyzetben, jaspersi „határhelyzetben” lévő létező. Mint ahogy a kereszténységben, Jézus alakjában is mindenekelőtt a transzgresszív mozzanat izgatja mindkét művészt, a határhelyzetben lévő ember-Isten drámája. „Sokat gondolok Jézusra, bár mint minden igazhívó, eretnek is vagyok. Mert aki nem hisz, csak az nem eretnek.”¹⁴

A szálkák szenvedő Krisztusának ember-alteregőit Pilinszky művészetében a határhelyzetben lévő lények, a lemeztelenedett, a kifosztottak, akiket szenvedésük magasba emel.

Megvakítottunk? Szemmel tartasz.

Kifosztottunk? Meggazdagodtál.

Némán, némán is reánkvallasz.

(Egy KZ-láger falára)

Vagyis a szenvedés éppolyan — létértelmező, reményadó, perspektívát teremtő — funkciót és jelentőséget nyer Pilinszky költészetében, mint a mauriaci prózában: annak a — Dosztojevszkijből és a misztikus gondolkodókból (Mauriacnál a középkori misztikusokból, Pilinszky-nél leginkább Simone Weilből) táplálkozó szemléletnek a jegyében, amely képes a szenvedés abszurditását és botrányát misztikus élménnyé változtatni. A szenvedésmisztika abszurd „ugrása” — mely leginkább Kierkegaard Ábrahámját idézi —, abban áll, hogy éppen „bűn és imádság”, pokolraszállás és Istenhez emelkedés paradox egyesítésével kísérli meg az elvesztett létteljességet újrateremteni. „A keresztény művész nem mesteri ábrázolója kíván lenni hősének, hanem felebarátja, s nem szerencséje, hanem veresége órájában akar legközelebb férközni hozzá.”¹⁵

¹⁵Pilinszky János:
*Tűnődés az evangéliumi
esztétikáról*, TEC I., 182.

Innen a Pilinszky-versek és Mauriac-regények anti-dichotomikus, a dantei túlvilágképzetet megcáfoló eszkatológiája, amelyben nem mosódik össze, de a szenvedésben mégis egymásbajátszik pokol és mennyország képzete.

Így vérzenek jók-rosszak együtt

bárányok, füvek, farkasok (...)

halálunk monstranciájában.

(Ahogy csak)

Vagy prózában: „Krisztus (...) tudta, hogy az ember drámai lény. A jót és a rosszat úgy építi össze, mint hegy a köveket. Egyszerre jó és egyszerre rossz, és ezt a konfliktust fantasztikus drámai küzdelemben éli meg, aminek a kimenetele valamiképpen Is-

¹⁶Pilinszky János:

A kereszt szálkái,

in: *Beszélgetések*, 83.

ten szívében játszódik le. (...) az ember csak mint drámai lény tud jó is lenni. Tud szeretni.”¹⁶ — írja Pilinszky Mauriac hőseit idézve.

A Mauriac-regények keresztény olvasatát azonban valóban megnehezíti a megváltás perspektívájának problematikussága. Magukban a regényszövegekben, a mauriaci beszédmódban az alászállás, a büntudat és a kárhozat megjelenítése kétségtelenül dominánsabb és plasztikusabb. Ugyanakkor a szövegek rejtett rétegében, a misztikus megszenvedettség terében mégis, mégha „metatexturálisan” is, evidens módon ott van — a rejtőzködő Isten hiányként való jelenlétének módjára — a fölemelkedés, a megbocsáttatás és a kegyelem perspektívája: „Uram, irgalmazz! Irgalmazz az örült férfiakkal és az örült asszonyoknak! Ó, teremtőm, hiszen nem is lehetnek szörnyetegek a Te szemedben, aki egyes-egyedül tudod csak, miért ilyenek, hogyan váltak szörnyeteggé, s hogyan kerülhették volna el, hogy azzá legyenek...” — idézi Mauriac — a Pilinszky számára is referenciaértékű — Baudelaire-t a *Thérèse Desqueyroux* mottójában. „Ilyenkor érkezik el a reménytelen sorsokat föloldó pillanat, a kegyelem pillanata. Mauriac pillanata. Akár Dosztojevszkij, Mauriac is itt a legmeggyőzőbb, ellenőrizhetetlenül mesteri és fölszabadító.”¹⁷ Közös tehát a kereszténység „primitív”, evangéliumi megélése; a krisztusi minta „térdre roskadó” gesztusa. Közös a keresztény identitás, az istenélmény és a dosztojevszkiji gesztus, de mások az arányok, a hangsúlyok. „Én, mint drámai lény, az erkölcsi lényel szemben, vallásos lény, tehát eredendően rossz vagyok. Számolnom kell tehát a büntetéseimmel, a vezekléseimmel.”¹⁸ — mondja a költő szinte Mauriac nyelvén. Mauriac ugyancsak nyugtalan hite szintén folytonosan keresi az „Éjszaka végét”, de Pilinszkynél több a fény, a ragyogás, az eksztatikus reménység; alászállás és felemelkedés aránya kiegyenlítettebb. Ezért mondhatja ki hitelesen Pilinszky azt, amit Mauriac legfeljebb csak a kérdés vagy az utalás módján fejezhet ki autentikusan:

A föld elárul. Magához ölel.

A többi kegyelem.

(A többi kegyelem)

¹⁷Pilinszky János:

Írás a homokban,

Francois Mauriac,

in: *TEC* I., 26.

¹⁸Pilinszky János:

A kereszt szálkái,

in: *Beszélgetések*, 78.

Kapcsolatok Pilinszky és Simone Weil életműve között

BENDE JÓZSEF

Született 1968-ban Székesfehérváron. Egyetemi tanulmányait Szegeden és Párizsban végezte. Legutóbbi írását az 1999. 7. számunkban közzétük.

Pilinszky János életművére az evangéliumok és Dosztojevszkij mellett kétségtelenül Simone Weil gondolatvilága volt a legdöntőbb hatással, amit a költő maga is nyíltan vallott írásaiban és a vele készült beszélgetésekben, ahol a francia misztikust általában *legkedvesebb szerzőmnek* vagy éppen *mesteremnek* nevezte. Weil élete és életműve a hatvanas évek közepétől valóban állandó hivatkozási alapul szolgált számára, s platonista indíttatású misztikája, valamint annak esztétikai vonatkozásai különös erővel hatották át Pilinszky gondolkodásmódját, olykor szinte szó szerinti azonosulások és parafrázisok formájában is. Ugyanakkor már Weil hátrahagyott írásainak felfedezése előtt megfogalmazott olyan gondolatokat, amelyeket olvasmányélménye később csak megerősített.

A megismerkedés

Simone Weil műveivel való megismerkedéséről többször is beszámolt Pilinszky: „1963-ban Párizsban csaknem találomra megvásároltam Simone Weil egyik könyvét. Hatvannégy nyarán aztán, már idehaza, ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy a megvásárolt könyvet el is olvassam. Az igazság az: hogy Weil kedvéért tanultam meg franciául, kezdetben nyelvtan nélkül és egy kis kéziszótárral vágva neki a nagy kalandnak” — írta 1979-ben; Tóbiás Áronnak adott 1969-es interjújában pedig ezt olvashatjuk: „Első párizsi utam alkalmával 63-ban — nem akarom misztifikálni, lehet, hogy valami cikket olvastam róla, de nem sokat — könyvesboltban megvettem három könyvét, amit nem tudtam elolvasni. S 64. július 8-án az volt az érzésem, hogy nekem ezt a szerzőt meg kell ismernem. Nagyon rossz lelkiállapotban voltam, és akkor nekiálltam és egy kis Eckhart-szótárral — ma már tudom, hogy ez hajmeresztő vállalkozás volt — napi tizennégy órai küzdelem árán megfejtettem az első könyvét, úgyhogy tulajdonképpen nem franciául, hanem a Simone Weil nyelvét tanultam meg.” Az idézett vallomás ellenére Pilinszky hajlamos volt misztifikálni felfedezését: például francia nyelvű alapismereteit már a gimnáziumban megszerezte, Weilről pedig már korábban is jelentek meg ismertetések a Vigilia és az Új Ember hasábjain, valamint 1963-ban Párizsba utazva éppen az Új Ember szerkesztői kérték fel arra, hogy írjon a lap számára a szerzőről. Korábbi olvasmányai és szóbeli információi alapján még a francia fővárosban meg is szü-

letett első Weilről írott ismertetése (*A küszöb misztikusa*), amelyet ugyan hazaküldött, de az — nem tudni, miért — mégsem jelent meg akkor a lapban.

Pilinszky jónéhány cikket írt első párizsi útján szerzett élményeiről, így a francia katolicizmussal kapcsolatos tapasztalatairól is, amelyek különösen fontosak voltak számára, ugyanis szorosan összefüggtek érdeklődésének egyik központi elemével, a háború utáni kor által megkövetelt autentikus hit, az evangéliumokból merítő, a szakrális és profán szféra kettősségén túllépő „minőségi katolicizmus” problematikájával. A francia példa nagymértékben megerősítette a „keresztény realizmus”-ról alkotott elképzeléseiben is, amelynek alap gondolatát már korábban próbálta megfogalmazni publicisztikai írásaiban. Simone Weil alakját, akit francia körökben többen az akkor zajló II. Vatikáni zsinat egyféle előfutárának tekintettek, ismeretei alapján ő is minden bizonnyal szorosan összekapcsolta a katolikus megújulás kérdéskörével, s ezért is érezhette szükségét annak, hogy alaposabban megismerje.

Publicisztikai írásai, interjúi és az általunk ismert levelei tanúsítják, hogy néhány év alatt sikerült megszereznie és végigolvasnia a francia misztikus háború után addig kiadott valamennyi könyvét (mintegy tizenöt kötetet, amelyek gyakorlatilag a teljes posztumusz életművet tartalmazzák), kivéve talán a *Venise sauvée*-t, amelyben éppen Weil befejezetlen drámája és versei jelentek meg. Párizsban a szerző a *La pesanteur et la grâce* és az *Attente de Dieu* című könyveit vásárolta meg. (Az előbbi Gustave Thibon sokak által megkérdőjelezett tematikus válogatása Simone Weil Marseille-ban született naplőfeljegyzéseiből, az utóbbi pedig legfontosabb tanulmányait illetve a dominikánus Perrin atyához írt leveleit tartalmazza.) Később — elsősorban Pierre Emmanuel segítségével — sikerült Pilinszkynek megszereznie a további kiadásokat is, így például már 1966 végén az *Écrits de Londres et dernières lettres* című kötetet, valamint a naplőfeljegyzések teljes, háromkötetes kiadását, illetve annak folytatását, a *La connaissance surnaturelle*-t, amelyek élete végéig meghatározó olvasmányai maradtak. (Emellett igyekezett az általa hozzáférhető szakirodalmat is elolvasni, így például M.-M. Davy és Ch. Moeller könyveit.)

1964 nyarán elsőként a *La pesanteur et la grâce* című kötetet kezdte el olvasni, s ez alapján születtek legelső fordításai is (*Kegyelem és nehézkedés*). Az általa másodikként vagy inkább párhuzamosan olvasott *Attente de Dieu* című könyvből szintén készültek fordítások: már 1964 augusztusában kommentárjaival ellátott részleteket publikált a kötet egyik legfontosabb tanulmányából (*A figyelem megszenteléséről*), majd teljes egészében lefordította a *L'amour de Dieu et le malheur* című írást, amelyből akkor szintén csak részletek jelentek (jelenhettek) meg Pilinszky bevezetőjével (*Simone Weil a szerencsétlenségről és istenszeretetről*). A további köteteket olvasva lefordította még a *La personne et le sacré* című tanul-

mányt is (*Ami személyes, és ami szent*; teljes terjedelmében csak az 1983-as Weil-kötetben látott napvilágot), később azonban már leginkább csak naplótöredékeket fordított, amelyeket jórészt be is épített saját írásaiba. Végül életének egy újabb válságos szakaszában, 1976-ban ismét részleteket fordított a francia misztikus *Füzetek*ből.

Pilinszky fordításai

Fordításai — annak ellenére, hogy meglehetősen szabadon kezelte a francia szöveget — a legkisebb mértékben sem hamisítják meg a weili gondolkodásmódot, éppen ellenkezőleg: szokatlanul nagyfokú szellemi azonosulásról, valódi alkotó jellegű olvasatról tanúskodnak. Másrészt láthatóan szelektív módon fordított, mindenekelőtt Weil naplófeljegyzéseit tekintve, ahonnan a számára legérdekesebb, saját költészetének problematikáit érintő s nem utolsósorban a katolikus hite szemponjából fontos (és vállalható) töredékeket választotta ki. (A *Füzetek*ből egyes részleteket többször is lefordított, ily módon vannak olyan naplótöredékek, amelyeknek három-négy általunk ismert fordítása létezik, továbbá cikkeiben és interjúiban Pilinszky általánosan szabadon, emlékezetből idézte a számára legfontosabb weili mondatokat, ezzel magyarázható a variánsok és parafrázisszerű idézetek nagy száma, amelyek többségének francia eredetijét szinte már lehetetlen kideríteni.) A legtöbbször bevezetőjével, illetve kommentárjaival ellátott fordításai egyben értelmezések is, olyan egyéni interpretációk, amelyek elválaszthatatlanok Weirlől írott cikkeitől, s ekképpen saját költői útkeresésének is fontos dokumentumai.

Weil platonista metafizikája

Simone Weirlől alkotott képét alapvetően meghatározta, hogy a francia misztikus életét és életművét mindig egységben szemlélte. Nagy hatással volt rá a tuberkulózisban és általános testi végyengülésben korán meghalt filozófusnő élete (1969-ben Angliában tartózkodva ellátogatott sírjához is, amelyről külön cikkben számolt be: *Simone Weil sírjánál*), s életrajzi ismertetéseiben az általa olvasott szakirodalomból néhol még hagiografikus jellegű megjegyzéseket is átvett, ugyanakkor többször hangsúlyozta, hogy Weil valódi története, „az igazi, a láthatatlan, emögött húzódik”. Jóllehet látta a weili személyiség és életmű végletességre törekvő jellegében rejlő veszélyeket (mint írta: néhol „még ragyogó demagóg is”, „szellemzsandár”), feltétlen tisztelettel adózott iránta, csodálta intellektusát és életszentségét (egy 1965-ös Pierre Emmanuelhez íródott levélfogalmazványban például „autentikus szent”-nek nevezte). Cikkeiből, nyilatkozataiból kitűnik, hogy mindenekelőtt Weil platonista jellegű vallásos metafizikájára figyelt, vagyis leginkább az 1939 és 1943 között született, alapvetően vallásos jellegű kérdéseket tárgyaló írások és naplófeljegyzések érdekelték, és jóval kevesebb figyelmet szentelt a filozófusnő politikai, illetve tudományos jellegű szövegeinek. Maga is többször utalt az életmű problematikus voltára (a Weillel szemben megfogalmazott „eretnekség” és „szellemi eltévelyedés” vádjaira is),

azonban az ő olvasatában tudatosan háttérben maradtak a weili gondolatvilág legvitatottabb elemei, főleg annak szinkretista és gnosztikus vonatkozásai, valamint a görög filozófia és a kereszténység viszonyáról vallott felfogása. Pilinszkyt főként a kenózis teológiáján alapuló, az emberi szenvedést a kereszt misztériumában vizsgáló írások érintették hitében is közelről. Ugyanakkor — ahogyan saját művészete is elválaszthatatlanul összefonódott katolikus hitével — a filozófus nő életművét költészete szempontjából is alapvető fontosságúnak tartotta, s egyértelműen esztétikai forrásként is kezelte, tehát egyszerre jelentett számára vallásos, morális és esztétikai forrást. (A Vatikáni Rádióban tartott előadásában így foglalta össze a weili életmű jelentőségét: „Három területen hagyott javarészt még fölmérhetetlen kincset ránk. Kezünkbe adta egy új esztétika, egy új humanizmus és egy új, mindenki életére lefordítható köznapi, mégis mélységes misztika kulcsát.”) Weil írásaiban olyan modern kori autentikus evangéliumi hit megfogalmazásával találkozott, amely a keresztény életszentség és aszkézis radikális követelményével lép fel, s az emberi szenvedés, a „szerencsétlenség” metafizikai távlatainak vázolásakor úgy vet számot az emberi létállapot tragikumával, hogy közben a felebaráti szeretet valódi jelentőségét is hangsúlyozza; másrészt felvázolja egy evangéliumi szellemiséghez kapcsolódó esztétika körvonalait is.

Weil vallásos metafizikájának alapja a teremtésről vallott felfogása: a teremtés Isten részéről nem önkiterjesztés, nem hatalmának, hanem felénk áradó „esztelen szeretetének” („folie d’amour”) a megnyilvánulása. Teremtő aktusa által „kiüresítette magát istenségéből”, megalázkodott, s visszahúzódva mintegy helyet adott teremtésének. Jóllehet hatalmában állna, nem avatkozik be a világ történéseibe; önmaga helyébe a szükségszerűséget, matematikai törvényszerűségek vak mechanizmusát állította, amely korlátlan módon uralkodik az anyagi világ felett, beleértve az ember fizikai valóságát is. Az általa teremtett világban tökéletesen hatalom nélküli, „aki mellett — olvassuk Pilinszky naplójában — még egy atom fizikális ereje is mázsás súly”, „ő az egyetlen, aki a semmibe öltözve van jelen. Isten itt nem az, akinek semmije nincs, hanem az, aki nincs”. A weili látomásban Isten éppen hiányában nyilvánítja ki jelenlétét, s mi egyedül e hiányon át tapasztalhatjuk meg. Másrészt Weil elválaszthatatlanul összekapcsolja a teremtést a passióval: a teremtés nem pusztán visszahúzódást jelent, hanem az Atya és a Fiú közötti távolsághoz teremtést, „szétszaggatást” is. „Isten keresztfeszítése örökkévaló” — jegyezte fel *Füzeteiben*, s többször hivatkozott a Jelenések könyvének egy mondatára: „Szent János mondja, hogy a Bárányt a világ teremtése óta megölték”.

A szükségszerűség által uralt anyagi világ az isteni akarat tökéletes tükörképe, maga a megtestesült engedelmesség, azonban az emberi lények szabad akaratuk által „törést” jelentenek a tiszta létben, az Atya és a Fiú közötti szeretetkapcsolatban: „Mi vagyunk Isten keresztrefeszítése — írta *Füzeteiben*. — Létezésem keresztre feszíti Istent”. Néhány feljegyzésében a bűnbeesést magához a teremtettséghez kapcsolja (és szimbolikus értelemben Isten „bűnéről” beszél), míg másutt egyértelműen az emberi szabad akarat elfogadásában jelöli meg a bűn forrását. Misztikus látomásában az autonóm emberi létezés alapvetően „bűnös”, s az ember megváltódása csak a szabad akaratról történő lemondás által lehet végbe. „Az embernek inkarnálódnia kell, mert képzelete által deinkarnálódott” — fogalmazta meg egy naplófeljegyzésében, azonban vallásos metafizikájának középpontjában nem az inkarnáció, hanem a „dekreáció”, azaz az ember Istenhez történő megtérésének útja áll. Az inkarnáció fogalma Pilinszky-nél játszott fontosabb szerepet (illetve ellentétpárja, a „jelenlétvesztés”): „bűnbeesésünkkel (...) az ember inkarnálódása is megcsonbult, megtorpant. Jézus nemcsak a megtestesült Isten, hanem Ádám óta az első tökéletesen megtestesült ember is közöttünk” (*Egy lírikus naplójából*, 1970), s ő a művészet legfőbb vallásos szerepét éppen e megszakadt inkarnációs folyamat beteljesítésére tett kísérletben jelölte meg. Inkarnáció-fogalmát túlzás lenne párhuzamba állítani a kevésbé hagyományos teológiai elképzeléseket tükröző weili dekreációval, ugyanakkor a költő elmélkedései például az alázatról, a lemondásról, a lelki szegénységről, a várakozás szentségéről, a tökéletes kérő imáról szoros kapcsolatban állnak — anélkül, hogy annak néhol végletes aszketizmusát átvenné — a dekreáció folyamatával, amely nagyon radikális önmegtagadást jelent. Végpontja Isten akaratának feltétel nélküli teljesítése, a kreatúra-lét önátadó elfogadása, amelynek tökéletes megvalósulása egyféle action „non-agissante” („nem-cselekvő cselekvés”), szellemi értelemben vett mozdulatlanság. Pilinszky — bizonyára Weil hatására is — „engagement immobile”-ról, „mozdulatlan elkötelezettség”-ről beszélt, ami a vallásos lélek valóság iránti odaadását jelképezte, s egyszerre jelentett nála morális és esztétikai kategóriát.

A legfőbb nép

A weili dekreáció folyamatában kitüntetett szerepet játszik a szépség megtapasztalása. Weil a legfőbb szépséget gyakran magával Istennel azonosítja, amit csak misztikus elragadtatásban lehet megtapasztalni. Ugyanakkor az abszolút szépség a világban is jelen van az univerzum rendjének, a kozmosz Isten iránti tökéletes engedelmességének jeleként (s mivel a világ rendjének szervezője a Logosz, a Fiú evilági megtestesülését a szépség prototípusaként is értelmezi). A szépség az ember számára valódi *metaxü*, vagyis közvetítő szereppel bír profán és szakrális között, méghozzá Weil szerint az egyik „legtermészetesebb” Istenhez vezető út, ezért gyakran csapdához hasonlítja. Pilinszky gyakran idézte Weil labi-

rintus-hasonlatát, amit ő általában a művészi feladat és sors példázataként értelmezett: „A szépség egy labirintus, sokan megindulnak benne, de a legtöbben feleúton elfáradnak, megállnak. Csak néhányan jutnak be a labirintus közepébe; ott Isten várja, fölzabálja és kiokádja őket. Akkor kijönnek a labirintusból, megállnak a labirintus ajtajában, és az arra jövőket szelíden befelé tessékelik...” A szépség által a végső valóság tárul fel előttünk (mindig az öröm jegyében), másrészt a szépséggel szemben az egyedüli autentikus magatartás a mozdulatlanság, ami egyben magában rejtje az „én” halálát is.

A fájdalom és szenvedés

Az ember Istenhez történő megtérésének folyamatában ugyanilyen meghatározó szerepe van a fájdalom megtapasztalásának: megfoszt a hamis kötődésektől és képzeletbeli vágyaktól, lehetetlen az „úrtöltő képzelettel” kivédeni. Simone Weil számára az emberi élet legnagyobb titka a szenvedés, annak is végső kifejeződése, a szerencsétlenség, amely gyökeres kiszakadást jelent az életből, egyszerre fizikai és lelki fájdalom, ugyanakkor társadalmi lesüllyedés is, lényege szerint „többé-kevésbé rokon a halállal”. A szerencsétlenség, illetve annak állandó lehetősége elválaszthatatlanul kötődik az emberi léthelyzethez — „Istentől való távolságunk jele” —, mert az ember a világ rendjét feltétel nélkül meghatározó, tér és idő egészét betöltő szükségszerűség uralma alatt áll, folytonosan kiszolgáltatva önkényének, így az bármikor szétzúzhat ártatlanokat és bűnösöket egyaránt. Weil gondolatvilágának lehangsúlyosabb eleme kétségtelenül az emberi szenvedés metafizikai távlatainak, a „szerencsétlenség” tanának megfogalmazása, amely Pilinszky számára is a weili misztika legfontosabb aspektusát jelentette.

A szerencsétlenség

A weili látomásban a szerencsétlenség legmélyén még Isten is végtelen távolságra kerül, „még egy halottnál is távolibbá lesz, ahogyan a zárkák mélyéről is hiányzik a fény” (*Szerencsétlenség és istenszeretet*). A lélek ekkor tökéletesen mezítelenné válik, s a személytelen, vagyis isteni rész kiált fel benne: „Miért cselekedetek rosszat velem?” Ha a szerencsétlen mégis kitart a szeretetben, ha nem szűnik meg szeretni, s van elég ereje visszautasítani a különböző képzeletbeli kárpótlásokat, végül elnyeri Isten kegyelmét. Amit Pilinszky a „mélypont ünnepélyé”-nek nevezett, Simone Weil így fogalmazta meg egyik Joë Bousquet-nak írt levelében: „Magában a szerencsétlenségben ragyog fel Isten könyörületessége. A vigasztalhatatlan keserűség legmélyén. Ha szeretettel a szívünkben zuhanunk olyan mélyre, ahol a lélek már nem tudja visszatartani a kiáltást: »Istenem, miért hagytál el engem?«, ha ezen a ponton továbbra is kitartunk a szeretetben, végül rálelünk valamire, ami már nem szerencsétlenség, már nem öröm, hanem öröm és szenvedés közös, tiszta, lényegi, központi magja, magának Istennek a szeretete”. A szépség prototípusa Jézus, de még inkább a szerencsétlenségé, akinek megtestesülése Weil szerint kín-

halálában nyerte el végső jelentését. Krisztus keresztje a természetfeletti szeretet által elfogadott szerencsétlenség tökéletes képe és példája. Az emberi élet megszentelésének, a dekreációnak a legfontosabb mozzanata a szerencsétlenség, illetve a szerencsétlenség állandó lehetőségének elfogadása, vagyis az emberi létállapot, a kreatúra-lét feltétel nélküli vállalása – s ezáltal a részesülés Krisztus keresztjében.

A részvét

A weili misztikában az emberi szenvedés, a szerencsétlenség természetfeletti jellegének megfogalmazásához mindig elválaszthatatlanul hozzákapcsolódik a mások szerencsétlensége felett érzett fájdalom, a részvét („compassion” — „együtt-szenvedés”) gondolata is. Pilinszky sokszor hivatkozott Weil evangéliumokból vett példázatára, az irgalmas szamaritánus történetére. Véleménye szerint Weil az autentikus felebaráti szeretet hangsúlyozásával olyan emberi magatartáskeresőt fogalmazott meg, amely a háború, a megtörtént „botrány” után is érvényes: „úgy érzem — mondta egy interjú során —, hogy ő annyiban a jövő, hogy megtalálta egy nagyon magas szellemi tartásnak, gondolkodásnak azt a formáját, ami kész az állandó együttérzésre és segítségre”.

Misztikum és esztétikum

Simone Weil vallásos metafizikáján alapul töredékes, megíratlanul is teljesnek tűnő esztétikája, amely a priori feltételez egy transzcendens világot. „Az esztétikát mindig speciális tudományágnak tekintik — jegyezte fel egyik füzetében —, jóllehet természetfeletti igazságokhoz ad kulcsot.” Misztikum és esztétikum szorosan összekapcsolódik nála: a művészet egyben spirituális út is, a végső valóság, vagyis Isten felé irányul. A művészi alkotás a dekreáció dimenziójában áll, az alkotás folyamatában ugyanazok a morális követelmények érvényesek, mint a lelki élet egészében. Hit és művészet, esztétika és etika ugyanúgy elválaszthatatlanok egymástól nála, mint Pilinszkynél, aki misztika és költészet viszonyát így határozta meg: „Valójában a kettő úgy egy, hogy tökéletes ellentéte egymásnak. Ugyannak az útnak, ugyanannak a szeretetnek: a világból fölszálló és a világba alá szálló, de mindenképpen tökéletesen egybeeső két ága” (*A teremítő képzelet sorsa korunkban*). A misztikus Istenre figyel, míg az „evangéliumi művész” a „tények világát” próbálja a szakralitásba emelni. Munkája — az *imitatio Christi* jegyében — folytonos alászállás a profán szférába, a védtelenség és az elhagyatottság megszólítása, a jelenlétét veszített világ inkarnációjára tett kísérlet. Pilinszky Simone Weil esztétikai megjegyzéseiben az általa is megfogalmazott emelkedés és „alászállás kettősségét” fedezte fel. Weilnél a művészet legfőbb célja a világ rendjének, vagyis a szépségnek a felmutatása: „törekvés arra, hogy az ember által megformált anyag véges mennyiségében megalkossa az univerzum végtelen szépségének mását” (*Ahol elrejlík az Isten*). Ugyanakkor gondolatvilágának két központi fogalma esztétikai síkon is szorosan összekapcsolódik: a művészet célja a világ szépségének felmutatása,

azonban életünket a szerencsétlenség, illetve annak állandó lehetősége határozza meg, s a művészetnek az emberi életéről is számot kell adnia. A szerencsétlenség hiteles ábrázolásában ugyanúgy a végső valóság, vagyis a legmagasabb rendű szépség tárul fel: „Amennyire visszataszító a szerencsétlenség, olyannyira egyeduralkodóan szép a szerencsétlenség igaz kifejezése” — írta *Füzeteiben*. Esztétikája ily módon egyetlen látomásban egyesíti a szépséget és a szerencsétlenséget: mindenekelőtt arra a „mélypontra” irányul, ahol valódi öröm és valódi fájdalom titokzatos egységbe olvad, s magának Istennek a teremtmények iránti szeretete nyilvánul meg.

A szeretet és az igazságosság

Az emberi élet realitásának hiteles ábrázolása csak a szeretet és igazságosság szellemében lehetséges. A morális síkon eszményként megfogalmazott felebaráti szeretet, a szerencsétlennel szemben érzett részvét esztétikai kategóriaként is megjelenik Weil írásaiban. A fájdalom, az emberi élet tragikumának ábrázolására vállalkozó művész magatartásának mintaképe kimondatlanul is az evangéliumok irgalmas szamaritánusa, az ő odaadó és „teremtő figyelme”. Pilinszky esztétikájában a művész „irgalmas éleslátása”, a részvét mint „valódi minőségi cselekedet” szintén központi szerepet játszott, sőt mindenekelőtt éppen Weil gondolatvilágára alapozva (a misztikus időről alkotott felfogását is figyelembe véve) emelte költészetének meghatározó elemévé a „jóvátehetetlen jóvátétele” gondolatát, s beszélt a művészet legfőbb tárgyaként a tragikumról. „A művészi alkotás (legalábbis az, amelyik nem démoni, vagy nem pusztán emberi) nem más, mint szeretet” — olvassuk Weilnél (*Intuitions pré-chrétiennes*). A valóság egyedül a szeretet által tárul fel, s maga a művészi alkotás is szeretet-aktus. („A szeretet a valóságról alkotott legmélyebb fogalmunk” — írta Pilinszky.) Másutt párhuzamot von Isten teremtése és a művészi alkotótevékenység között: mindkettő szeretetből és lemondásból ered. Ugyanakkor a művész odaadó szeretete, az emberi fájdalom iránt érzett részvéte saját belső lelki tökéletességétől függ: csak akkor lehetséges, ha ő maga is elfogadja a szerencsétlenség állandó lehetőségét, vagyis felismeri saját semmisségét. Simone Weil szorososan összekapcsolja a művészi zsenialitást az életszentség követelményével: az alkotás cselekedete lelki szegénységet tételez fel, s a művésznak a dekreáció jegyében álló aszkézisét rejtj magában (amelynek még formailag is tükröződnie kell: például eszköztelenség, monotónia).

A zsenialitás és életszentség kapcsolata

„Látni a szerencsétlenséget, és nem megfutni előle, nézni a szépséget, és nem közelíteni hozzá: ez a szép” — idézte gyakran Pilinszky Weil egy naplótöredékét. A művészi alkotás elengedhetetlen feltétele a mozdulatlanlás és a várakozás, vagyis az állandósult figyelem állapota. Weil szerint a figyelem az ember egyetlen valódi teremtő képessége, egyben minden elsőrendű művészet forrása is. Pilinszky — aki szerint az „ember élete jórészt figyel-

mének története” — azt állította, hogy Weiltől tanulta a figyelem valódi szerepét és jelentőségét. Jóllehet már 1946-os előadásában (*A mű születése*) a költő „örökös éberségé”-ről és „személytelen figyelmé”-ről beszélt, Weil műveiben a figyelem szerepének abszolutizálását fedezte fel. A művészi figyelem nála is a várakozás, a nyitottság állapotát jelképezte (a művész munkáját gyakran hasonlította például a vadász munkájához), amely „egzisztenciájukban ragadja meg a dolgokat”, s egyben hasonlatos a misztikus szemlélődéshez is. Másrészt azt vallotta, hogy a művész nem-tudása alapján dolgozik, s legfőbb feladata „újra és újra semmit sem tudni”, ahogyan Weilnél is mindig olyan figyelemről van szó, amelynek nincs konkrét tárgya: a valódi figyelem a semmire irányul. „Az elsőrendű művészi alkotásban a művész figyelme — írta Weil — a semmire irányul, a csendre figyel; s ebből a csendből, a semmiből születik az inspiráció, amely szavakká vagy formákká alakul” (*La source grecque*).

A weili figyelem ellentéte az akarat, de méginkább a képzelet, amely az „én” világához tartozik, annak „továbbélését” szolgálja. Mindig tévedés forrása, mert elleplezi a dolgok tényleges valóságát. Az embernek meg kell fékeznie képzeletét, „folytonosan fel kell függesztenie magában az ürtöltő képzelet munkálkodását” (*Füzetek*). Weil határozottan különbséget tesz zseni és tehetség között: a tehetség a képzeletére alapozza munkáját, míg a valódi zseni a valóságra irányuló figyelemre. Pilinszky Baudelaire-rel kapcsolatban a képzeletet és a fantáziát különböztette meg hasonlóképpen. Szerinte a fantázia csak a dolgok felszínén, „az álmodozás szabados kombinációiban raboskodik és tévelyeg”, míg a valódi képzelet azt a végső egyszerűséget törekszik elérni, ahová a képzelet csak a föltétlen engedelmesség árán találhat haza. A művészi alkotás a „képzelet odaadásán” alapul: „passzív teremtés” (*A teremtő képzelet sorsa korunkban*). Az általa használt teremtő képzelet fogalma a weili figyelemmel áll szoros kapcsolatban, s tulajdonképpen a képzeletről való lemondásból táplálkozik.

Az elsőrendű művészi alkotás Simone Weilnél feltételezi az írói személytelenséget is. Ahogyan a dekreáció célja az „én”-ről való lemondás, a személytelenné válás, úgy a valódi művészi alkotás is személytelen tett: „ha az alkotás másodrendű, legyen mégoly csodálatos vagy középszerű, mindenképpen az én kiterjesztése, ám ha elsőrendű, akkor az önmagunkról való lemondásból ered” (*Ahol elrejlík az Isten*). Ugyanígy minden nagy mű bizonyos értelemben névtelen, független az alkotó személyiségétől, akinek mintegy csak közvetítőnek kell lennie a „vers és a fehér lap között”, s szerepét leginkább az írrok alakja szimbolizálja. Pilinszky írásaiban szintén hangsúlyosan jelen van a személytelenség gondolata mind morális, mind esztétikai értelemben. Az alkotás „lényegesen személytelenebb valami, mint azt hisszük — írta *Jegyzetlap az alázatosságról* című cikkében már 1962-ben. — Sőt: igazi

tudásunk ott kezdődik, azon a határon, ahol személyiségünk átér a személytelenbe. Katolikus hitéből fakadóan már Weil műveivel való megismerkedése előtt „énvesztés”-ről, illetve „önvesztés”-ről írt, s elsősorban T. S. Eliot nyomán többször hangsúlyozta, hogy a valódi művész nem nagy egyéniség, hanem inkább „médiium” a világ és a költemény között. Simone Weil gondolatvilága e tekintetben is csak megerősítette korábbi meglátásait.

Pilinszky Simone Weil írásait költői pályafutásának egy válságos szakaszában, a hatvanas évek elején ismerte meg. Olvasmányélménye részben szerepet is játszott „mélyebb” költői elnémulásában: „Weil azért volt számomra vakító élmény — nyilatkozta 1969-ben Tóbiás Áronnak —, mert ő egy sokkal nagyobb és nehezebb anyagban teremtett csodálatos világosságot. Egy ekkora teljesítmény és példa — engem csak elnémíthatott”. Ugyanakkor az 1964-től körülbelül 1970-ig tartó időszakban, amikor költőként gyakorlatilag hallgatott, jórészt éppen a weili életművel folytatott dialógusnak köszönhetően sikerült önmaga számára alapvető fontosságú spirituális és esztétikai kérdéseket végiggondolnia, ami lehetővé tette újabb költői megszólalását — immár egy „evangéliumi esztétika” jegyében, amelynek egyik lehetséges előképét a 19. századi orosz írók, mindenekelőtt Dosztojevszkij regényeiben vélte felfedezni. Simone Weil posztumusz életművét is e szellemi irányzathoz tartozónak érezte: „ő valamiképpen a nagy oroszoknak, a 19. századi oroszoknak volt a Platónja vagy a Pascalja. Szóval mindaz, ami ott fölvetődött és ahogy fölvetődött, azok a tendenciák benne összegződtek, hallatlan világossággal és példaadó tisztasággal” — mondta 1969-ben. Pilinszky szellemi tájékozódásában így kitüntetett helyre került a weili életmű, amely írói pályafutásának későbbi szakaszában is irányadó és alapvető fontosságú maradt számára — például amikor a hetvenes évek elején újabb meghatározó élmény érte, ahhoz is már tulajdonképpen weili kategóriákkal, illetve a weili misztikából levont esztétikai következtetései tükrében közelített, ami *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című könyvében is jól tükröződik, ahogyan tervezett önéletrajzi regénye is a Simone Weil-i értelemben vett belső figyelmének története lett volna.

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

Pánik

1967-ben született Szombathelyen, az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett 1992-ben. Jelenleg *A Vízváros titkos élete* című novelláskötetének folytatásán dolgozik. Szakterülete a Nyugat folyóirat története. Az ELTE oktatója.

Amikor a tanárok is kiszabadulnak az iskolából, már majdnem július van, de azt a bizonyos búcsúünnepet hetekkel előbb kitűzik, általában az általános szünet második napjára, mert az első délutánon sokáig kint maradnak a kertjeikben, tanácstalanul álldogálnak az esti sűrűfényben; mire hazaérnek, a családtagjaik már megvacsoráztak, vagy tapintatosan el is utaztak — ők is harapnak valamit fürdés után, olvasnak pár oldalt egy könyvből, és elnyomja őket az álom. Hajnali fél háromkor arra riadnak, hogy szél csapkodja a függönyöket, esik az eső, és az ablak előtt a szobában vizes minden — megjött a hidegfront: az első presszió.

Másnap délután négy órakor, kissé kedvetlenül nekiindulva, de összegyűlnek az iskola legfelső emeletén, nem messze a csillagászati szoba feljárójától; a tantermekben kipróbálják a különböző helyeket; valaki elkésik ugyan, de valaki más felfigyel arra, hogy a városszéli erdők fölött egy egészen határozott vonalban végeszakad a felhőknek és derül az ég, s mire a környező tűzfalakat is aranyfénnel hinti be a nap, ők már azt kiáltozzák: „*Menjünk, menjünk!*”, s van, akinek az *Aranysárkány* jut eszébe, van, akinek Kosztolányi rövidnadrágban, másnak Seneca, vagy a Pó deltája, egy derékszögű háromszög, a Kepler-törvények és a csillagászati szoba, ahol péntekenként szakköri órákat tarthatnának; van, akinek az új regénye, s akad, aki azt mondja, hogy az mind semmi.

Az ajtó nyitva marad, és ők lezúdulnak a lépcsőn, felkiáltanak a fordulókból, rosszul lépnek és orra buknak, belerúgnak az útba eső szertárajtókba. Kiérnek az utcára, sodródnak, valaki taxit fogna, s a többiek felelősségre vonják, a taxi üresen el; intenek erre, intenek arra, „*Csak így tovább!*” — bíztatják egymást, hogy valamiből erőt merítsenek, miközben emelt hangon leszólnak a második emeletről: „*Vadállatok!*”, és csapódnak a spaletták. A hídon — mitagadás — lassul a tempó, a köpködésre alkalmasabb oldalt megfontoltan kell kiválasztaniuk... Elég erőtlenül köpnek a vízbe, a nyálukat szánalmasan csorgatják, mert a dolog technikáját, miként a magasugrásét, már elfeledték, vagy nem is ismerték soha — a szájukból engedett folyékony damilra várják a halakat.

Amíg kiérnek a városszéli kerthelyiségbe, a jóérzésű emberek behúzódnak a négy fal közé, néhány gyanútlan turista marad csak az utcákon, meg egy-két merészebb diák, hogy legalább a jelenlétével fegyelmezzon, persze mindhiába; a tanárok tavaly is elvették egyikük motorkerékpárját, pedagógiailag kétes értékű kije-

lentéseket tettek, s letaposták a virágágyásokat, főként a tanárnők. Az igazgató urat az idén már jó előre figyelmeztették, hogy tartson nagyobb rendet; a botokat, szegény, el is vette, de tudja, minden hiába, megint be fogják hívni raporra.

Ez alkalommal nagyobb vérvesztés nélkül foglalják el a *Virrasztó Pelikán* kerthelyiségét, behúzódnak a hullámtetős színbe, oldalt táblaüveg, rajta fényes festékkel mázolt stilizált képek: habzó sörök, pezsgő hűsítők, gőzölgő kolbászok gyerekfej nagyságú császársemlyékkel. Eleinte izgatottak és nem találják a helyüket, cipősarkaikkal feltépik a padokra rajzszögezett csomagolópapírt; a zakók lekerülnek, majd felkerülnek; számocát gyűjtenek, kis kupacokban felhalmozzák (4/12 rész Fourier szerint), aztán a felhalmozott részt is eltüntetik, apró bordó foltok maradnak az asztalterítón.

Másnap reggel szörnyű büntudattal ébrednek, a lakások tükreit jótét lelkek selyempapírral megelőzőleg már tapintatosan elfüggönyözték; az ebédnél váratlanul feloldódnak, bár keveset esznek; délután meglátogatják a nagymamát vagy elviszik a gyereket a Vidámparkba, s ha netán kollégákkal találkozónának, gyorsan elsietnek egy-egy nehezebben belátható ligetes rész felé. Este még befejezik elmaradt leveleiket, és másnap a postán expressz küldeményként adják fel őket, hiába; a postai dolgozók még jó ideig nem köszönnek vissza, de a boltban sem és sehol. A posta után néhányan megvárják az igazgató urat, raporról jövet, most persze torkukra forr a szó, ez nem lehet kétséges; „*Porold le, kérj bocsnatot!*” — suttogja valaki az iskolai sportkör vezetőjének.

Tenger

*A Tirrén-tenger
a legszebb a szemedben
annyi kék sehol sincsen
egyetlen tengerben sem
szemedben lakik a Tirrén-tenger
kékjével minden tenger*

Egy nyár sok nyár

*repkény futotta be a házat
remény a repedést a szív falán
árnyéka sötét tócsájában feküdt
a fűben nyár volt nagyon délután*

*napfényes kávék sekély mondatok
bizakodó fű talpunk alatt
csak olaj volt a tűzre az elkapott
tekintet bennünk sütött a nap*

*észrevétlen jött az este mindig
a meg-megvonagló szürke vizen át
nyitva volt az ablak sóhajtozva
adták át magukat a szélnek a fák*

*nehéz bőröndök gyűrött mosoly
a gondnok becsukta mögöttünk a kaput
esett az eső egykedvűen csámcsogott
lépteink alatt az út*

Kései találkozás az ellenséggel

FLANNERY
O'CONNOR

Az 1953-ban megjelent
mű eredeti címe: *A Late
Encounter with the Enemy*.

Sash tábornok száznégy éves volt. Unokájával, Sally Poker Sash-el lakott, aki hatvankettedik évében járt, és minden áldott este térdén állva imádkozott azért, hogy nagyapja életben maradjon a főiskolai diplomaosztó ünnepélig. A tábornok fűtyült Sally Poker diplomaosztójára, de abban egy percig sem kételkedett, hogy meg fogja érni. Annyira hozzászokott már az élethez, hogy más lehetőség föl sem merült benne. A diplomaosztó ünnepélynél persze kellemesebb időtöltést is el tudott volna képzelni magának, azzal együtt, hogy állítólag egyenruhástul ki akarják ültetni a színpadra. Sally Poker azt mondta neki, hogy taláros diákok és tanárok fognak fölvonulni, ám *vele* egyikük sem vetekszik, ha felölti az egyenruháját. Ezzel a tábornok magától is tökéletesen tisztában volt. Ami viszont az átkozott fölvonulást illeti, tőle akár a pokolba is menetelhetnek és vissza, őt az sem hozza lázba. Az olyan karneválokat szerette, ahol Miss Amerikák, Miss Floridák, és különféle reklámhölgyek tolongtak a guruló emelvényeken. Semmilyen más ünnepélynek nem látta értelmét, a tanítók fölvonulását pedig legalább olyan halálosnak tartotta, mint a Styx folyó vizét. Ennek ellenére hajlandó volt egyenruhában kiülni a színpadra azért, hogy lássák.

Sally Poker egyáltalán nem volt meggyőződve arról, hogy a tábornok megéri a diplomaosztó ünnepélyt. Bár az utóbbi öt évben nem észlelt szemmel látható változást az öregemberen, Sally Pokerben élt az előérzet, hogy számításait ismét keresztülhúzzák. Húsz éve minden áldott nyáron tanfolyamokra járt, mert annak idején, amikor tanítani kezdett, nem adtak diplomát. Akkortájt, mondogatta, minden rendben működött, tizenhat éves kora óta ellenben semmi sem, és neki az utóbbi húsz nyáron, pihenés helyett, fognia kellett a bőrdíjét, s a rekkenő hőségben a tanárképző főiskolára zarándokolni. Ősszel mindig pontosan úgy kezdett el tanítani, ahogy nyáron megtanulta, hogy nem szabad, ám ezzel a csekélyke bosszúval nem tudta kiköszörülni az igazságérzetén esett csorbát. A tábornok jelenlétéhez azért ragaszkodott a diplomaosztó ünnepélyen, mert meg akarta mutatni általa, hogy tulajdonképpen mit is képvisel, azaz hogy „mennyivel jobb házból származik, mint a többiek”. A *többiek* alatt nem meghatározott személyeket értett, hanem azokat a fölkapaszkodott senkiháziaikat, akik a feje tetejére állították a világot, és fölborították a tisztességes élet alapjait.

Sally Poker látta magát, ahogy augusztusban föllép az emelvényre, mögötte a színpadon ott ül a tábornok a tolószékben, ő pedig magasra fölszegett fejjel áll, mintha csak azt mondaná: „Lássátok! Lássátok! Ez itt az én vérem, ti senkiháziak! Dicső, derék öregember, a régi hagyományok képviselője! A méltóság! A becsület! A bátorság! Lássátok!” Egyik éjszaka Sally Poker ál-mában sikoltozta, hogy „Lássátok! Lássátok!” Amikor megfordult, azt látta, hogy az öregember ott üldögél mellette a tolószékben, arcán rettenetes kifejezés, és tábornoki kalapját kivéve nincsen rajta ruha. Sally Poker szeméből kiröppent az álom, s aznap éjjel már vissza sem tért.

A tábornok csak azért adta be a derekát a diplomaosztót illetően, mert Sally Poker megígérte neki, hogy helyet biztosít számára a színpadon. Bármilyen színpadra szívesen kiült. Továbbra is igen jóképű férfinak tartotta magát. Amikor még föl tudott állni, úgy festett, akár egy százhatvanöt centiméter magas, viadalra tenyész-tett, peckes kakas. Ősz haja hátul a vállát verdeste. Nem volt hajlandó műfogsort viselni, mert véleménye szerint így sokkal markánsabbnak tűnt az arcéle. Amint felöltötte teljes tábornoki díszegyenruháját, jól tudta, nincs párja a világon.

Ez az egyenruha nem ugyanaz volt, mint amelyet a polgárháborúban viselt. Akkoriban ugyanis még nem volt tábornok. Talán gyalogos lehetett, de nem emlékezett rá pontosan. Tulajdonképpen az egész háborúra nem emlékezett. Mint ahogy érzéketlenül csüngő lábfejére sem a kéesszürke gypjúsálba bugyolálva, amelyet Sally Poker horgolt kislány korában. Nem emlékezett a spanyol-amerikai háborúra sem, ahol elveszítette egy fiát, sőt, a fiára sem. A történelemnek nem látta semmi értelmét, mert nem gondolta, hogy valaha még szembe találja magát vele. Fölfogása szerint a történelem a fölvonulásokkal kapcsolatos, az élet pedig a karneválokkal, és ő bizony a karneválokat szerette. Az emberek unos-untalan faggatták, hogy emlékszik-e erre vagy arra — hiábavaló kérdések éjsötét masírozása! A múltból csupán egyetlen eseménynek tulajdonított jelentőséget, s erről szívesen is beszélt: amikor tizenkét évvel ezelőtt megkapta a tábornoki egyenruhát, és szerepelt a filmbemutatón.

— Szerepeltem azon az atlantai filmbemutatón — büszkélkedett látogatóinak a verandán üldögélve. — Micsoda gyönyörű jányok vettek körül! Az egészbe semmi, de semmi vidékies nem vót, kérem szépen. Országos esemény vót, oszt meghívtak rá. Föl a színpadra! Persze nem engedtek be akármilyen jöttmenteket. Mindenki tíz dollár belépőt kellett fizessen, meg szmokingot kellett viseljen. Én ebbe az egyenruhába vótam. Micsoda gyönyörű jánytól kaptam akkor délután a szállodai szobába!

— Nem szobában, hanem lakosztályban, papa. Én is ott voltam — szólt közbe ilyenkor Sally Poker, és a látogatókra kacsin-

tott. — Nem maradtál magadra semmiféle fiatal hölgygel, semmiféle szállodai szobában.

— De tudtam volna, hogy mit kell tegyek! — rikkantotta az agg tábornok szúrós tekintettel, mire a látogatók visítva fölnevettek. — Hollywoodból gyűtt a jány, Kaliforniából — folytatta az öregember. — Viszont hiába vót hollywoodi, mégse szerepelt filmekbe. Annyi ottan a gyönyörű jány, hogy aszongyák fölöslagesek, oszt csak arra használják őket, hogy díjakat adjanak át, meg fényképezkedjenek. Engemet is lefényképeztek ám a jánnal. Álljon meg a menet, hisz nem is csak vele! Ketten vótak! Mindkét oldalamon egy-egy jány, én középen, oszt átkarolom a derekukat, ami oly vékony, mint a nádszál!

Sally Poker itt ismét közbevágott.

— Papa, az egyenruhát Mr. Govisky adta át neked, akitől azt az elragadó mellcsokrot kaptam! Bárcsak önök is láthatták volna! Kardvirág-szirmokat festettek arany színűre, és úgy rakták össze, hogy rózsának lássék. Elragadó volt! Sajnálom, hogy nem láthatták, mert...

— Akkora vót, mint a feje — biccentett a tábornok Sally Poker felé. — Én mondom maguknak. Kérem szépen, ideadják nekem eztet az egyenruhát meg a kardot, oszt aszongyák: „No, tábornok úr, nehogy itten hadat üzenjen nekünk! Nem kívánunk egyebet, mint hogy amikor bemutatják, masírozzon szépen föl a színpadra, s válaszoljon néhány kérdésre. Mit gondol, menni fog?” Menni hát, mondom én. Hallgassanak ide, mondom, én már akkor tudtam, mitől döglik a légy, amikor maguk még a világon se vótak! No, erre hahotáztak.

— Ő volt az est fénypontja — bólogatott Sally Poker, aki személy szerint nem szívesen emlékezett vissza a filmbemutatóra a cipőjével kapcsolatos kellemetlenség miatt. Erre az alkalomra vásárolt magának egy hosszú, fekete estélyi ruhát hamis gyémánt csattal, és hozzá ezüst színű báli cipőt, mivel neki kellett föl kísérni a tábornokot a színpadra, nehogy elessék. A szervezők mindenről gondoskodtak. Nyolc óra előtt tíz perccel igazi limuzin jött értük, hogy elvigye őket a színházba. Kiszámított pontossággal értek a bejárat elé a filmcsillagok, az író, a rendező, a kormányzó, a polgármester, és néhány kevésbé jelentős közéleti személyiség után. A forgalmat rendőrök irányították, s az illetékteleneket kordonnal tartották távol. Mindenki csak bámulta, ahogy ők ketten kiszálltak a limuzinból a rivaldafényben! Miután végigsétáltak az arany-piros előcsarnokon, egy szövetségi sapkás, rövid szoknyás jegyszedő a számukra fönntartott helyre kísérte őket. A közönség már bent ült. Az Államszövetségi Harcosok Leányai tapsolni kezdtek az egyenruhás tábornok láttán, s a taps szétterjedt az egész nézőtéren. Még néhány ismert személyiség érkezett, majd becsukták az ajtókat, s a lámpákat leoltották.

Szőke, hullámos hajú fiatalember lépett a színpadra a filmgyártás képviselőjében, és sorra bemutatta a vendégeket. Mindenki, akit szólított, fölment a színpadra, és kifejezte örömét, amiért jelen lehet e nagyszerű eseményen. A tábornokot és unokáját tizenhatodiknak mutatták be. Az öregembert Tennessee Flintrock Sash szövetségi tábornokként köszöntötték, holott Sally Poker világosan megmondta Mr. Goviskynek, hogy George Poker Sash a neve, és őrnagy volt csupán. Sally Poker fölsegítette a tábornokot a székről, ám közben annyira kalimpált a szíve, hogy attól félt, végül még ő nem lesz képes fölállni!

Az öregember hófehér fejét magasra fölszegve, szívére helyezett kalappal vonult el a széksorok előtt. A zenekar halkán játszani kezdte a szövetségi indulót. Az Államszövetségi Harcosok Leányai egy emberként fölálltak, s csak akkor ültek vissza, amikor a tábornok föllépett a színpadra. Sally Poker hátulról, a könyökénél fogva támogatta őt. Ahogy a tábornok a színpad közepére ért, a zenekar teljes hangerővel zendített rá a szövetségi indulóra, mire az öregember valódi színpadi érzékkel vigyázásba vágta magát, remegő kézzel szalutált, és mindaddig így maradt, amíg el nem halt az utolsó kürtzó is. A háttérben két szövetségi sapkás, rövid szoknyás jegyszedőnő keresztbe fektetve tartotta az Államszövetség és az Egyesült Államok zászlóját.

A tábornok a rivaldafény kellős közepén feszített. Sally Pokerből csupán egy különös félhold-karéj látszott: a mellcsokor, a hamis gyémánt csat, valamint egy fehér kesztyűt és zsebkendőt szorongató kéz. Ekkor a szőke, hullámos hajú fiatalember hirtelen beállt melléjük a rivaldafénybe, és eldarálta, hogy mennyire boldog, amiért ma este olyasvalakit köszönthet e nagyszerű eseményen, aki a vérét hullatta a csaták során, azon csaták során, amelyeket a tisztelt közönség hamarosan merész megjelenítésben láthat viszont a vetítővászonon.

— Mondja csak, tábornok úr, hány éves? — kérdezte azután a fiatalember.

— Killencvenkettő! — sipította a tábornok.

A fiatalember erre olyan arcot vágott, mint aki most hallotta a legcsodálatosabb dolgot az est folyamán.

— Hölgyeim és uraim, a létező legnagyobb tapsot a tábornoknak! — rikkantotta.

Azonnal kitört a taps, a fiatalember pedig hüvelykujjával intett Sally Pokernek, hogy most már visszakisérheti az öregembert a helyére, mert jön a következő vendég. A tábornok azonban még nem végzett. Sziklaszilárdan állt a rivaldafény kellős közepén, előreszegett nyakkal, kissé tátott szájjal, és szürke szemével telhetetlenül itta a csillogást s az éljenzést. Könyökével durván eltaszította unokáját.

— Tudják-e, mitől maradtam ilyen fiatal? — rikácsolta. — Attól, hogy megcsókolok minden csinos lányt!

A tábornok bejelentését önkéntelen tapsvihar fogadta. Ebben a szent pillanatban történt, hogy Sally Poker lenézett a lábára, és észrevette, hogy a készülődés lázában elfelejtett cipőt váltani! Cserkészlányok által viselt, barna, fűzős félcipő orra kandikált ki az estélyi ruha szegélye alól. Sally Poker nagyot rántott a tábornokon, és szinte lerohant vele a színpadról. Az öregember dúlt-fúlt, amiért nem nyílt lehetősége elmondani, mennyire örül, hogy jelen lehet ezen az eseményen. Teli torokból hajtogatta, amíg vissza nem ért a helyére, hogy:

— Nagyon örülök, amiért itt lehetek ezen a bemutatón, ahol ennyi a gyönyörű lány!

A túloldalon azonban már másik híresség tartott a színpad felé, és így senki sem figyelt a kiabálóra. Az öregember azután át-bóbiskolta a filmet, s álmában néha-néha fölhorkantott.

Azóta meglehetősen eseménytelenül alakult az élete. A lába el-sorvadt, a térdé berozsdásodott, a veséje akkor működött, ha ked-ve tartotta — csak a szíve kalapált konokul. Múlt és jövő egyet jelentett a tábornok számára: az egyikre nem emlékezett, a másíkról megfélekedezett, a halálról pedig annyi fogalma volt, akár a macskának. Évente egyszer, a háborús hősök emléknapiján föl-nyalábolták őt, és odakölcsonózték a Városi Múzeumnak, ahol délután egy órától négyig beültették egy régi fényképekkel, egyenruhákkal, tűzérési kellékekkel, és egyéb történelmi erek-lyékkel teli terembe. Minden kiállított tárgyat gondosan üveg mö-gött tartottak, hogy a gyerekek ne fogdoshassák őket. Az öregem-ber a filmbemutatón kapott tábornoki egyenruháját viselte, s rez-zenéstelen, komor ábrázattal ült a terem egyik, kötéllel elkerített kis szegletében. Szürke, ködös szeme olykor meg-megmozdult, ám ezen kívül semmi sem árulta el, hogy él. Amikor azonban egyszer egy vakmerő kisfiú hozzáért a kardjához, a tábornok kar-ja tüstént előreleandult, és félresöpörte az avatatlan kezét. Ta-vasszal azután, amikor a nagyközönség előtt kitérték a régi kúri-ák kapuit, rendszerint meghívták őt, hogy egyenruhástul üljön ki valamely feltűnő helyre, és tegye hangulatosabbá a képet. Néha csak morgott a látogatókra, máskor viszont áradozott nekik a filmbemutatóról és a gyönyörű lányokról.

Sally Poker azt gondolta, maga sem élné túl, ha a tábornok el-hunyna a diplomaosztó ünnepély előtt. Már a tavaszi félév elején, amikor még azt sem tudta, hogy egyáltalán sikerül-e levizsgáznia, beharangozta a dékánnak, hogy nagyapja, a száznégyszáz éves és tö-kéletesen tiszta tudatú Tennessee Flintrock Sash szövetségi tábor-nok, jelen lesz a diplomaosztáskor. Mindig szívesen látták a neves vendégeket. A színpadra ültették, s illendően bemutatták őket. Sally Poker megszervezte, hogy unokaöccse, a cserkész John Wesley Poker Sash eljöjjön, és tolja a tábornok kocsiját. Elképzelte, milyen megható látvány lesz az öregember a vitézi szürke, a fiú

pedig az üde khakiszínű öltözetben: a múlt és a jövő, amint diplomája átvételekor ott állnak mögötte a színpadon!

Minden majdnem pontosan úgy történt, ahogy Sally Poker eltervezte. Mialatt nyáron a továbbképzésre járt, a tábornok rokonoknál lakott, akik azután a cserkész John Wesleyvel együtt elhozták az öregembert a diplomaosztó ünnepélyre. Egy újságíró látogatta meg őket a szállodában, és lefényképezte a tábornokot egyik oldalán Sally Pokerrel, a másikon John Wesleyvel. Az öregember erre vajmi keveset adott, hiszen fényképezték már gyönyörű lányok társaságában is. Azt tökéletesen elfelejtette, hogy ezúttal milyen alkalomra hivatalos, de arra emlékezett, hogy egyenruhában kell megjelennie, karddal az oldalán.

Az ünnepély reggelén Sally Poker kénytelen volt beállni a menetbe a végzős tanítóképző főiskolások közé, így nem tudott személyesen törődni azzal, hogy a tábornok fölkerüljön a színpadra. John Wesley, a kövér, szőke, tízéves fiú egy végrehajtó arckifejezésével biztosította őt arról, hogy mindenre lesz gondja. Sally Poker talárban érkezett a szállodába, s beöltöztette az öregembert az egyenruhába. A tábornok olyan törekeny volt, akár egy kiszáradt pók.

— Hát nem vagy izgatott, papa? — kérdezte Sally Poker. — Én halálosan!

— Fektesd az ölembe a kardot, a ménkübe is! Úgy, hogy csillogjon — utasította őt az öregember.

Sally Poker szót fogadott, majd hátralépett, hogy megsejmelje a látványt.

— Remekül festesz! — állapította meg.

— A mén-kű csap-jon be-lé — dörmögte az öregember konykuk, mintha szívdobogásának ütemére beszélne. — A mén-kű csap-jon az e-gész át-ko-zott min-den-ség-be!

— Jól van, no — csitította őt Sally Poker, és vidáman távozott, hogy csatlakozzon a menethez.

A végzősök a természettudományi kar épülete mögött sorakoztak. Már éppen indultak, amikor Sally Poker a helyére ért. Előző éjjel alig aludt, ráadásul akkor is a diplomaosztóról álmodott, közben azt motyorászta, hogy „Látják ezt a férfiút? Látják?“, míg nem fölriadt, és hátrafordulva a tábornokra pislogott. A fekete gyapjútalárba öltözött hallgatóknak három épülettömbnyit kellett gyalogolniuk a tűző napon. Sally Poker egykedvűen baktatva arra gondolt, hogy ha valaki igazán emlékezetes eseményként óhajtja elkönyvelni a mai ünnepélyt, akkor várja csak ki, amíg az az üde kis cserkészfiú végiggurítja a színpadon a tolókocsis, idős tábornokot a vitézi szürke egyenruhában, csillogó karddal az oldalán. Sally Poker úgy képzelte, hogy John Wesley ekkorra előkészíti az öregembert a színpad mögött.

A fekete menet végigkígyózott a két épülettömb körül, és már a nagy előadóterem felé vezető úton haladt. A vendégek a gye-

pen álldogálva fürkésztek, hol vonul a végzősük. A férfiak hátralták kalapjukat és a homlokukat törölgették, a nők meg-meglibentették vállukon a hátukhoz tapadó ruhát. A hallgatók úgy mutattak súlyos talárjukban, mint akiből most izzasztják ki a tudatlanság utolsó gyöngyszemeit. A nap szikrázott az autók lökhárítóján, vakítóan verődött vissza az épületek oszlopairól, s az egyik csillogó pontról a másikra vonzotta a tekintetet. Sally Poker szeme a nagy előadóterem tövében fölállított behemót Coca Colás italautomata piros ragyogására meredt. Azután észrevette mellette a mogorva ábrázatú tábornokot is, amint a tűző napsütésben, fedetlen fővel, félreállított tolokocsijában ücsörög, miközben John Wesley lógó inggel, csípőjét és arcát a piros géphez tapasztva Coca Colát iszogat. Sally Poker ebben a szempillantásban kiontott a sorból, odaszaladt hozzájuk, kikapta az üveget John Wesley kezéből, megrázta a fiút, betúrta az ingét, és az öregember fejébe nyomta a kalapot.

— Azonnal vidd be! — parancsolta John Wesleynek, s merev ujjal mutatott az épület oldalbejárata felé.

A tábornok úgy érezte, mintha kis lyuk támadt volna a feje búbján, s egyre szélesebbre nyílna. A fiú sietősen végigtolta őt az úton, föl a rámpán, be az épületbe, átzötyögtette a színpadi bejárón, s beállította oda, ahova mutatták. Az öregember az előtte hullámzó fejekre meredt és a szempárokra, amelyek az egyik arcról a másikra reppentek. Fekete taláros alakok léptek oda hozzá, fölemelték a kezét, s megrázták. Jobbról is, balról is hömpölygött a fekete áradat, majd a méltóságteljes zene ütemére tengerré duzzadt a tábornok színe előtt. Az öregember úgy érezte, hogy a zene a kis lyukon keresztül áramlik a fejébe, és egy pillanatig arra gondolt, hátha még a fölvonulók is megpróbálnak beférkőzni rajta.

Nem tudta, miféle fölvonulással áll szemben, bár kétségtelenül volt benne valami ismerős. Ismerősnek kell lennie, ha egyszer elébe jön. Csakhogy az ő tetszését semmiféle fekete menet nem nyerte meg. Ha bármilyen fölvonulás elébe kíván jönni, gondolta ingerülten, akkor legyenek benne gyönyörű jányokkal megrakott guruló emelvények, mint a filmbemutatón. Ez a fölvonulás itt biztosan már megint a történelemmel kapcsolatos. Semmi értelmét nem látta. Ami régen történt, az nem izgatja a mai embert, márpedig ő ma él.

Miután az egész menet beáramlott a fekete tengerbe, előállt egy hollószínű alak, s a történelemről kezdett szónokolni. A tábornok hiába határozta el, hogy nem figyel oda, a szavak mégis beszivárogtak a fejébe a kis lyukon át. Hallotta, hogy a nevét említik. Azután vadul előrelökték a tolószékét, és a cserkészfiú mélyen meghajolt. Őt szólítják, erre a dagadt kölyök hajol meg! Az öregember kiáltani akart, hogy te átkozott, takarodj az utamból, föl tudok én állni! —, ám visszarántották, még mielőtt fölkelhetett és meghajolhatott volna. Úgy hitte, hogy a láрма neki szól. Ha

csak eddig tartott a szereplése, ő bizony egy perccel sem hallgatja őket tovább! Bezzeg ha nem lenne ott az a fránya lyuk a feje búbján, egy árva szó sem érne el hozzá! Jó lett volna az ujjával bedugaszolni, csakhogy a nyílás nagyobbnak bizonyult a kelleténél, és talán még mélyült is.

Közben az első hollószínű talár helyét egy másik foglalta el, s az szónokolt. A tábornok ismét hallotta a nevét, de nem róla beszéltek, hanem még mindig a történelemről.

— Ha elfeledjük a múltunkat — zengte a szónok —, akkor jövőnk sem lesz, és nem is érdemeljük meg, hogy legyen!

A tábornokhoz foszlányokban jutottak el a szavak. Már elfeledte a történelmet, és nem állt szándékában újra fölleveníteni azt. Elfelejtette a felesége s a gyermekei nevét, sőt azt is, hogy volt felesége és gyermeke. Elfelejtette a helyek nevét, magukat a helyeket, s azt is, hogy miről nevezeteseek.

Meglehetősen bosszantotta őt a nyílás a feje búbján. Nem számított rá, hogy éppen ezen az eseményen lyuk keletkezik a fején. A vontatott, fekete zene okozta, amely most hiába halkult el odakint, a lyuk mélyén tovább szólt. Már a gondolataiban kavargott, és agyának sötét zugait nyitogatta, hogy beengedje a szavakat. Az öregember hallotta a Chickamauga, Shiloh, Johnston és Lee neveket, s tudta, hogy belélegzi azokat, holott az égvilágon semmit sem jelentenek a számára. Azon tűnődött, vajon Chickamaugánál vagy Leenél volt-e tábornok. Azután megpróbálta elképzelni magát egy guruló emelvényen, lóháton, körülötte gyönyörű lányok, miközben ünnepélyesen keresztülvontatják őket Atlanta belvárosán. Ehelyett azonban izegni-mozogni kezdtek fejében a régi szavak, mintha csak ki akarnának szakadni onnan és önálló életre kelni.

A szónok sorra végzett az egyik háborúval, a másikkal, és már rátért a következőre. Minden szava homályosan ismerős és idegcsillapító volt, akár maga a fekete menet. A tábornok fejében hosszú ujjával matatott a zene, meg-megpiszkálta a helyeket, ahol a szavak tanyáztak, s némi fényt engedett be rájuk, hogy élhessenek. A szavak tódulni kezdtek az öregember felé, aki fölkiáltott, hogy „A ménkűbe, nem hagyom magamat!”, s megpróbált hátrálni előlük. Azután érzékelte, hogy a hollószínű taláros alak leül, láрма támad, az előtte elterülő fekete tenger morajlani kezd, majd mindkét oldalról megindul irányába a vontatott, fekete zene ütemére. Ekkor kifakadt, hogy „Elég! A ménkűbe! Egyszerre csak egy dolgot tudok csinálni!” Képtelen volt a támadás ellen védekezni és közben a fölvonulást is figyelni, pedig a szavak most már vágóztak felé. Az volt az érzése, hogy hátrafelé szalad, míg a szavak puskagolyóként körbelövdözik, s egyre közelebb és közelebb találtnak. Megfordult, és futni kezdett, ahogy a lába bírta, ám egyszer csak azt vette észre, hogy egyenesen az ellenség karjába rohan. Szabályos sortűzbe került. Szájából záporoztak a szitkok. El-

árasztotta őt a zene, s váratlanul föltárult előtte a múlt, miközben úgy érezte, szitává lövik a testét, és ezer ponton égeti a fájdalom. Elesett, s minden egyes találatnál káromkodott. Láta felesége keskeny arcát, amint kerek, aranykeretes szemüvege mögül bíráló tekintettel figyeli őt, és látta egyik kancsali, kopasz fiát. Hirtelen aggódó anyja futott elébe, azután helyek — Chickamauga, Shiloh, Marthasville — egész sora rohanta meg, mintha most már a múlt volna az egyetlen jövő, s neki ezt el kellene szenvednie. Azután észrevette, hogy az éjsötét menet csaknem a nyakán van. Fölismerete, hiszen minden áldott nap a sarkában járt! Kétségbeesett erőfeszítést tett, hogy rájöjjön, mi következhet a múlt után, s addig szorította a kardot, amíg annak éle csontot ért.

A végzősök hosszú sorban vonultak keresztül a színpadon, hogy átvegyék az oklevelet, és kezet fogjanak az elnökkel. Miközben az utolsók között álló Sally Poker végighaladt a színpadon, oldalpillantást vetett a tábornokra, s látta, hogy az mereven, elszántan, tágra nyílt szemmel ül. Sally Poker ismét előrenézett, fejét szemmel láthatóan magasabbra emelte, s kézhez vette a diplomáját. Máris túl volt mindenén, s a nagy előadóteremből újra kint találta magát a napsütésben. Megkereste a rokonait, akikkel azután egy árnyékos padon helyet foglalva várták, hogy John Wesley kitolja az öregembert. Az agyafúrt cserkész azonban addigra kizötyögtette őt a hátsó kapun, végigszágulott vele a macskaköves úton, és most ott várakozott a tetemmel együtt a Coca Colás italautomata előtt kacskaringózó sorban.

Varga Nóra fordítása

ALBERT ZSUZSA

Legenda Rónay Györgyről

I. rész

Kalász Márton, Lator László, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Székely Magda, Tarbay Ede, Tóth Judit és Vasadi Péter történeteit összegyűjtötte Albert Zsuzsa.

Albert Zsuzsa

Rónay Györggyel 1960 körül kezdtem a Rádióban műsorokat készíteni. Vargha Kálmán ismertetett össze minket: a *Miért szép?* című sorozatba írt esszéket. Ha visszaemlékszem rá, helyszínek jutnak eszembe, a Vigilia előszobája, a Mandula utca, aztán valami eszpresszó terasza. Mindig nagyon finoman, kedvesen, jóságosan beszélt velem: lelkiekben lehetett támaszkodni rá. Nemes Nagy Ágnesnek volt egy mondása róla: fontos az embernek, hogy tudja, Rónay György létezik: olyan, mint az éghajlat.

Tóth Judit

Az az érdekes, hogy a Rónayról szóló történetek nem is róla szólnak: ő maga a legenda megtestesülve. Mintha láthatatlan glória lebegett volna a feje fölött, annyira jelen volt ez a jóság minden kapcsolatában. Nem látványosan, de mindig mindent megértett, mindenre figyelt és saját magáról nem szólt semmit. Zárt volt, akár egy kagyló. Csak az évek folyamán egyre megjelenő kötetein lett a fényképen mind szomorúbb és rezignáltabb. 65 éves volt, amikor meghalt. Úgy fogalmaztam meg magamnak, hogy egyetlen szilárd, nemes nehézfajslújú jósgátomb volt Rónay.

Albert Zsuzsa

Rónay György 1913-ban született. Azt szokták mondani róla, hogy a Nyugat harmadik nemzedékéhez tartozik. Ide sorolják Jékely Zoltánt, Takács Gyulát, Vas Istvánt, Kálnoky Lászlót, Toldalagit, Weöres Sándort, Csorba Győzöt, akiknek a pályája még a háború előtt kezdődött, de voltaképpen 1945 után bontakozott ki.

Rába György

Rónaynak már a háború vége előtt jelentős publikációi voltak, megjelent *Te mondj el engem* kitűnő verseskötete is 1942-ben. Továbbá nemzedéki keretek között és azon belül is egy szűkebb baráti körben irodalomszervezői vállalkozása volt. Elsősorban az ő, Thurzó, Lovass Gyula és Sötér nevéhez fűződik a nagyszerű Ezüstkör fo-

lyóirat, amely sajnos csak két számot ért meg. Publikált már a Napkeletben is. Én magam a háború éveiben ismertem meg, a Révai Kiadó szerkesztőségében dolgozott, és a Vigilia versrovatát szerkesztette. E minőségében is a fiatal költők pártfogója, kritikusa volt. Most is magam előtt látom, amint egy picike szobában ül a Révai Kiadóban: elegáns fiatalember, akkor még csokornyakkendőt is hordott, és rá volt írva, hogy szereti az életet, olyasvalaki, aki az élet tarka, színes oldala megismerésére készül.

Lengyel Balázs 1944-ben került kezembe *Te mondj el engem* című kötete Pécssett. Nemes Nagy Ágnessel együtt, teljes bizonytalanságban éltünk, nem tudtam, katona maradjak-e vagy szökjem-e meg, de Rónay könyvét olvastuk.

Albert Zsuzsa Rónay nevelőapa keze alatt nőtt föl, anyai nagyapja eladósodó földbirtokos volt, akinek halála után egyre szegényebbek lettek. Édesanyja tuberkulózisban korán meghalt, de rövid életét is a maradék birtokért folyó harc töltötte ki. Rónay létbizonytalanságban nőtt fel, amely lehet, hogy segítette a költő formálódását, de nehéz emberi sors volt.

Lator László Talán ez lehet a magyarázata annak, hogy Rónay György nemcsak nagyszerű költő, prózaíró, műfordító, esszéista volt, hanem jó ember is. Egyetemes jóság áradt belőle, nem emlékszem, hogy bárkitől egy rossz szót hallottam volna rá. Én nem ismerhettem meg olyan hamar személyesen. Először műveivel találkoztam, hiszen falun nőttem fel, és senki sem foglalkozott irodalmi neveléssel. A nevét, úgy emlékszem, Vajthó László véletlenül kezembe került antológiájában láttam először. A következő találkozásom az volt vele, hogy megjelent egy válogatott Dsida-kötet, ugyanabban a *Révai Kis-könyvtárban*, amelyben Rónay könyve, a *Te mondj el engem* is. Én kamaszkoromban imádtam, később is szerettem Dsida Jenőt. Válogatott verseit Rónay György állította össze, és ő írt hozzá bevezető tanulmányt.

Első, igazi felnőtt találkozásom azonban nem a költő Rónayval, hanem a műfordítóval és az esszéistával volt. Makón voltam diák, ott került a kezembe Rónaynak az *Új francia költők* című, számomra legalábbis korszakos jelentőségű műfordítás-gyűjteménye. Ennek az antológiának, meg persze Radnóti: *Orpheus nyomában* című műfordítás-gyűjteményének köszönhetem, hogy annyira beleszerettem a francia költészetbe. Rónay könyvéből olyan képet kaptam, és nemcsak a kötet verseiből, hanem a bevezető tanulmányból is a francia líráról, amely azóta is elevenen él bennem. Ahogy most visszanézek, azt hiszem, hogy Rónay tulajdonképpen mindenre fogékonyan, de mégiscsak nemes konzervativizmussal válogatta a költőket, és ez a líraszemlélet hozzám máig nagyon közel áll. Nem a rikító, szélsőséges avantgárd törekvése-

ket szerette, bár az antológia Apollinaire *Égőjével* kezdődött. Az *Égővet* olvashattam Radnóti fordításában is. A tanulmányból és jegyzetekből szinte minden fontosat meg lehetett tudni. Azóta nagyon sok francia szakkönyvet elolvastam, de szinte semmit sem tettek hozzá ahhoz, amit Rónaytól a 20. századi francia költészetéről, annak különféle irányzatairól megtudhattam. Ugyanezt mondhatom el egy későbbi kötetéről, úgy emlékszem, 1956-ban jelent meg. A reneszánsz költészete nagyon közel állt hozzá, és a nagy bevezető tanulmányban és a fordításokban egy teljesen új szemlélet jelenik meg. Olyan költőket fedezett fel akkor és valamivel később, akiket a franciák is csak akkoriban kezdtek újra ismerni: Chassignet, Maurice Scève, meg Sponde, Rónay közvetítésével jutottak a magyar köztudatba.

És hadd zárjam egy vallomással: amikor 1949-ben kiebrudaltak az Eötvös Collegiumból, néhány könyvet elloptam az ottani könyvtárból, ügyelve rá, hogy csak olyasmit lopjak el, amely az új kollégiumban nem számíthat tetszésre, sőt, valószínűnek látszott, hogy onnan, akárcsak bennünket, ki is selejtezik. Az egyik Mándy Iván *A huszonegyedik utca* című regénye volt, ebbe Mándy dedikációja úgy került be, hogy *Egy lopás szomorú emlékére*, a másik Rónay György verseskötete, a *Te mondj el engem* volt, a harmadik az *Új francia költők*.

Székelly Magda

Számunkra, az akkori ún. fiatalok számára, Tóth Judittal, akik mindketten árvák is voltunk, Rónay apafigurát jelentett végtelen jószágával és odafigyelésével, valami alapvetőt pótolta az életünkben és nemcsak az irodalomban.

Tóth Judit

Nemcsak intellektuális, hanem érzelmi síkon is.

Vasadi Péter

Személyesen és távolabbról kezdem a dolgot. Akkor találkoztam vele, amikor a közgazdaságban és a műszaki életben dolgoztam. Már tudtam, hogy írni szeretnék, őrá úgy figyeltem föl, mint aki meleget ad írásaiban. Éreztem, hogy ez a meleg valamilyen módon a mondat szerkesztésben is szerepet kap. Ez a meleg számomra tapintható volt.

Aztán vetődtem az *Új Ember* szerkesztőségébe gyanútlanul, a legrosszabb ÁVH-s időkben. Belépésem másnapján jön be egy férfi, furcsa, egyenes járással, kicsit előredobált lábfejjel, hatalmas homlokkal, ballonkabátban, tömött táskával, és azt mondja nekem, köszönés nélkül: — Te vagy Vasadi Péter? Tudod te hova jöttél? Nagyon meghökkentem, az válaszoltam, hogy igen is, meg nem is. — Azt ajánlom neked — mondta —, hogy sokat dolgozz, jól dolgozz, ha valami baj van, jelentkezz. Szervusz. Megfordult és elment.

Az *Új Ember* szerkesztőségének műszaki embere voltam, de figyeltem és tanultam az irodalmat és a szerkesztőségi életet is. El-

lestem, hogyan viselkedik a dilettánsokkal: elégedetlenül lépett ki hozzájuk, de udvariasan leült. A dilettáns azt mondja: — Uram, nekem háromezer versem van. Bólogatott, láttam, hogy vészjósló a dolog. Megkérdezte: — Hozott valamit? Erre az illető előhúzott egy paksamétát. Rónay belelapozott hanyag mozdulatokkal: — Ezek nem jók, van más is? Akkor jött egy tiráda, mire Rónay egyszerűen megszólalt: — Uram, ha valamit nem lehet félóra alatt megbeszélni, akkor azt nem is érdemes. Fölállt, elkészönt, és elment.

Albert Zsuzsa Azt mondta, hogy dolgozzék sokat, Rónay nagyon sokat dolgozott.

Rába György Hatalmas ambíció élt benne. Hogyha megpróbálnám valahogy valamilyen típushoz hasonlítani — persze, minden összevetés sántít — akkor azt mondhatnám, hogy az angolszász kultúrában vannak olyan írástudók, költők, akik maguk is alkotók, és ugyanakkor kritikusok, irodalomtörténészek, univerzális emberek is. 1946-47-ben például, amikor arról volt szó, hogy — akkor Egerben — katolikus egyetem nyílik, ő volt ennek az egyetemnek a kijelölt irodalomtörténész professzora. Amikor kicsit oldottabban önmagáról beszélt, akkor nem azzal kezdte, hogy ő költő, hanem azzal, hogy Horváth János tanítványa vagyok. Laci emlegette nagyon találóan szép antológiáit; valóban, ezek többek, mint szépek, és én is tanúsíthatom, hogy beszéltem francia egyetemi tanárral, akinek megmutattam reneszánsz antológiáját, s azt mondta: nekünk sincs ilyen! De neki kéziratban is van! A következő századokat is módszeresen, rendszeresen fordította. És ami megint csak párját ritkító jelenség, mások fordítói munkáját is figyelemmel kísérte. Elolvastam a kritikáit annak idején, most is belenéztem: rendkívül tanulságos megnyilatkozásai vannak. De talán kezdeném az emberi hozzáállásával. Írt például olyasvalakinek a fordításairól, akinek a könyvét először nekem ajánlották fel, de én nem vállaltam, mert rossznak tartottam. Ő megírta ezt a kritikát, semmi bántó nincs benne. De akinek van szeme, az tudja olvasni. Volt egy fordítói ars poeticája, amelyet fordításkritikáinak második, harmadik, akárhánnyadik mondatában megfogalmazott, körülbelül így: nemcsak a verset, hanem a stílust is kell fordítani. Volt egy kedves szólása: kikeverni egy stílust. Ezzel arra utalt, hogy a fordítás egyszerre költői, filológusi, és kritikus munkája. Átélni egy másik világot, és megtalálni azt a harmóniát, ami a fordító és közte van.

Lator László Hadd idézzem fel azt a hosszú és termékeny korszakát, amikor igen sokat dolgozott az Európa Könyvkiadónak. Németből, olaszból is fordított, de leginkább a franciákat szerette. Munkáival többnyire hozzám kapcsolódott, mert a kiadóban én voltam azoknak a köteteknek, antológiáknak a gazdája. Mivel 1946-ban kezembe került az *Új francia költők*, kitaláltam, hogy külön kötetet adok ki né-

hány olyan francia költő műveiből, akiket az ő fordításából ismer-tem és szerettem meg. Ilyen volt például Pierre Jean Jouve. Ketten fordítottuk, ami számomra nagy tisztesség volt. Azért ajánlottam fel neki a Supervielle-kötet szerkesztését és fordítását, Francis Jam-me verseit, mert másokkal együtt az ő fordításában ismerhettük meg őket.

A legfontosabb számomra a *Klasszikus francia költők antológiája* című nagy vállalkozás volt. Az óriási antológia anyagát három részre osztottuk. A középkort Lakits Pál szerkesztette, azt hiszem, a 17. századtól Victor Hugóig Rónay, és onnan kezdve Szegzárdy-Csen-gery József. Mind a három szerkesztő, rész-szerkesztő nagyszerű volt. De Rónay azon kívül, hogy rengeteget dolgozott és fordított, feltárt olyan korszakokat is a francia költészetből, amelyekről addig még a franciáknak is hiányos ismereteik voltak. A 17., 18. századot, aszályos, szikes lírai területnek gondoltuk. És Rónay munkáiból, fordításaiból, összeállításából kiderült, hogy nagyon is érdekes. Ez az antológia 1956 után jelent meg, amikor voltak költők, műfordí-tók, akik nehéz helyzetbe kerültek, nemcsak politikai, hanem anya-gi értelemben is. Rónay olyan fordítóknak adott sok munkát, akik-ről tudta, hogy nem fogják hibátlanul megoldani, még akkor sem, ha ő megmutatja nekik, hol kellene javítani. Ő maga javította ki fordításait, nagy tapintattal, hogy senkit meg ne bántson. Ráadá-sul úgy kellett beleilleszkednie egy idegen fordításba, hogy ne le-hessen észrevenni, hogy ezt Rónay fordította. Nem akarok nevetek mondani, de két olyan fordítója van annak a kötetnek, akiknek a munkája magán viseli Rónay kezenyomát is, a neve nélkül. Hadd említsen meg azt is, hogy '56 után, amikor sokan hallgattak, sokan nyomorogtak vagy nehéz helyzetben voltak politikai értelemben is, Rónay minden módon támogatta a rászorulókat. Olyanokat is, akiknek nem okvetlenül volt kapcsolatuk vele. Elég volt, ha tudta, hogy nélkülözött az illető, fordítást szerzett neki, ha lehetett, közöl-te verseit vagy valamilyen módon segítette akár a Vigiliában, akár az Európa Könyvkiadónál. Rónay egy pillanatra sem adta fel igé-nyességét, de megtalálta a módját, hogy olyanokkal is fordíttasson, dolgoztasson, akik erre rá voltak szorulva.

Albert Zsuzsa Volt olyan idő, amikor ő is rá volt erre szorulva, amikor például csak meséket fordíthatott.

Rába György Akkor zárták ki az Írószövetségből, amikor Jékelyt, Vidort és még néhány pályatársunkat. Ez annyit jelentett, hogy lényegében tör-vényen kívül helyezték őket, és elemi megélhetési gondokkal kel-lett szembenézniük. Akkor kapott megbízást Grimm-mesék fordí-tására a Móra Kiadótól. Ezt örömmel, határtalan ambícióval végez-te, és egy zokszava sem volt, hogy gyerek-olvasmányokat, meséket kell fordítania.

Még egy utójáték is volt. Azok a pályatársai, akik személyesen közrejátszottak abban, hogy kizárták az Írószövetségből, '56 után egy óriási csokorral megkeresték, becsöngettek hozzá, ő pedig a csokrot elfogadva szeretettel leültette őket, és beszélgetett velük. Ki volna erre képes? Nem sokan.

Abban az időszakban, amikor mintegy törvényen kívül helyezték, például középiskolában is tanított. A piarista gimnázium tanára volt. Jelenits István mesélte, hogy amikor Gyergyainál vizsgázott, a vizsga közepén megkérdezte, ki volt a francia tanára, mert szépen beszéli a nyelvet. Jelenits azt mondta: Rónay György. Akkor ez természetes — hangzott Gyergyai válasza.

Tarbay Ede Találkozásunknak hosszú előzménye volt. Megnéztem Bergman: *Rítus* című filmjét, és erről írtam egy — az addig megírt kritikákat mind elolvastam —, a korábbiakkal teljesen ellentétes nézőpontú elemzést. Különböző folyóiratokhoz küldtem el, ahonnan fél-háromnegyed éves késéssel visszaküldték, hogy nem kívánnak foglalkozni a tanulmányommal. Egyetlen egy folyóirat volt — a Világosság —, ahonnan megírták, hogy Bergman filmjének az ilyenfajta elemzése a Vigiliára tartozik. Én hosszú ideig nem mertem arra gondolni, hogy elküldöm a Vigiliának, mert úgy éreztem: értelmezésem már blaszfémia. Tehát mi keresnivalója volna a Vigiliában? Végül rászántam magam, és 1976 június elején bevittem a szerkesztőségbe, és letettem az asztalra. Még két hét sem telt el, itt van előttem Rónay György levele — kevés levelet őrzök meg, de ezt őrzöm, halálomig — '76. VI. 14-i dátummal, tehát 16-án, 17-én találkoztam vele a levél után. *Kedves barátom, a tanulmány kitűnő, örömmel hozzuk hamarosan. Öszinte üdvözlettel: Rónay György.* Mindössze ennyi.

Ezután találkoztam vele, fölötté nekem a kérdést, hogy dolgoznék-e a Vigiliának, és én azt mondtam: örömmel. '76 júniusa volt az, amikor a levelet kaptam tőle, és az októberi számban már megjelent ez a tanulmány. Ő nyitotta ki előttem a Vigilia ajtaját, és attól kezdve írásaimmal, tanulmányaimmal, kritikáimmal otthonra találtam a lapban, szerkesztőségben. Nagyon érdekes volt, és nagyon jellemző Rónayra, hogy nem sokkal kézfogásunk után — bár ismertük egymást írásokból — annyit kérdezett tőlem: Milyen vallású vagy? Különben ez nem érdekes.

Tóth Judit Azokban a bizonyos ötvenes években, amikor az igazi írók, a más világnézetű írók hallgatásra voltak ítélve, ezeket az írókat rendszeresen közölte a Vigiliában. Nemes Nagy Ágnes egyszer felsóhajtott: Szegény Gyuri! Ezek a jámbor hívők mit képzelnek, amikor kinyitják a Vigiliát, és ott szürrealista protestánsok verseit olvassák!

Kalász Márton Rónay, azt hiszem csodálatos szerkesztője ennek a századnak. Korán találkoztam vele, levélben, azt csinálta, hogy legépelt és elkül-

dött kis verseimet körülírta mindenféle slágvortokkal. Olyasmivel, hogy „Kosztolányi óta ilyen rímet nem szabad használni”. Úgy körül volt mindegyik rajzolva, mint egy műalkotás. Nagyon szép, karakteres írása volt. Azonkívül még írt hozzá egy összefoglaló levelet. Ki teszi meg ezt ma, tizennégy, tizenhat éves gyerekekkel?

Lengyel Balázs Azért szenvedélyes is volt Rónay. 1945-ből a *Magyarokban* például elő lehet venni azt az írását, amelyben Illyést bírálta. Illyésről azt mondta, és egyáltalában a második nemzedékről, hogy hanyag a verselésük. Feszesebbnek kell lennie. Példákkal illusztrálta, Illyés miket „követ el”, ami szerinte esztétikailag nem megfelelő. Bizony heves bírálat volt.

Vasadi Péter Nagy vihart kavart, amikor Rónay megírta a híres, sőt hírhedt kritikáját a *Vigiliában* Pilinszkyről. Ez kemény kritika arról, hogy a zseniskedés helyett jobb lenne többet dolgoznia. Nem ilyen nyersen, de majdnem ez van benne. A szerkesztőség tagjai között ez nagy megdöbbenést keltett. Mit fog ehhez szólni János? Éppen értekezlet volt, amikor János betört az ajtón, mert meghallotta, hogy a kritika megszületett. Nem nyugodott addig, míg a szerkesztőségtől meg nem kapta a kéziratot. Rónay nem volt még ott. Pilinszky elolvasta a kritikát, kissé feldúltan lépett ki a szerkesztőség ajtaján, leült a székére, egyedül, mindenkitől távol. Láttam, ahogyan nagyon mélyen eltöprengett rajta.

Lengyel Balázs 1951 körül kezdődött az ún. Rónay-asztal, amelynek tagjai Mátyás, Pilinszky, Nemes Nagy, Ottlik, Vargha Kálmán, Rónay és én voltunk. Ebben a társaságban Mátyástól kezdve Ottlikig mindenki pánasszal volt tele, Rónay soha. Nemes Nagy Ágnesnek időnként elmondta, hogy a Váci utcában nézze meg azt a kirakatot, mert ott talál esetleg magának egy olyan blúzt, ami jól állna rajta, és Ágnes tényleg megvette.

Tóth Judit Ehhez csak annyit teszek hozzá, nemcsak a fiatalokért tett sokat, de pártfogolt szerencsétlen neurotikusokat is, megszerkesztette a versesköteteiket is, úgyhogy elneveztem Jóistennek. Lengyel Balázsék körében teljesen elterjedt ez az elnevezés, és attól kezdve mindenki Jóistennek nevezte. Ezek után lett aztán ez a *Dunakorzó*, később *Bella Itália*, később nem tudom minek nevezett Duna-parti eszpresszóban az asztala az „Isten asztala”.

Nemes Nagy Ágnes Rónay maga volt a tartózkodás, a visszahúzódás, a csöndesség. Szemben Kassák harcosságával, de bizony az emberi bátorság benne is ugyanúgy jelen volt, mint Kassákban, csak más formákban. Nagyon szerettem Rónayt, vagy 25 éven át jártunk vele együvé, egy bizonyos asztaltársaságba, amit úgy hívtunk, hogy Rónay-asztal. A legkülönbözőbb helyeken jöttünk össze, Váci utcai kis eszpresszók-

ban, akkora volt egy ilyen eszpresszó, mint egy lavór, és mi úgy éreztük, hogy a lavór peremén ülünk. Azután kocsmákban, a *Budai Vigadó*ban, Rónayéknál maguknál, meg a szárszói kiskertben, ahol a kis háza állt. És ahol az unokáival játszott. Nagyon fontos volt az életemben a Rónayval való kapcsolat, például azért, mert jelleménél fogva létre tudott hozni egy olyan atyai-ház légkört, amire mi, számkivetettségünkben nagyon rászorultunk. Ami pedig még szorosabban hozzáfűzött, az mesterségbeli érdeklődése volt. Ez nem minden költőben van meg. Rónay rendkívül művelt, kulturált volt. Mindent tudott. Meg lehetett beszélni vele, hogy mi a különbség a klasszikus meg a romantikus verselméletek között. Az az élénk szellemi eszmecsere, amelyben vele éltünk, bizony nagyon fontos volt. És nagyon fontos volt a ő személye. Hadd mondjam meg, hogy vigasztaló személyiség volt. A maga csöndességében. Mi állandóan panaszkodtunk, Istenem, ahogy Mátyás Iván szokta mondani, „a mi panaszdalaink”. Ami érthető is, mert hiszen tele voltunk mindenféle nyavalyával.

Tóth Judit Íróként mellőzték. Könyveiről nagyon kevés kritika jelent meg, Balázs volt talán az egyetlen, aki komolyan figyelemmel kísérte a művét, pedig milyen sokágú műve van! Irodalomtörténész is volt, csak ügyesen rejtette. Egyszer azt mondta, az a baj a mai cikkírókkal, hogy egy fontos dolgot nem tudnak: bonyolult dolgokról egyszerűen írni.

(Folytatjuk)

Visszaemlékezés a deportálásra

MAGYAR ISTVÁN

Született 1909-ben Kistelken. Piarista szerzetes.

Iskoláink államosítása után, 1948. július 1-től tatai rendházunk 4 400 négyszögöles kertjében vállaltam fizikai munkát Kuntár József rendtársammal együtt. A rend vezetőinek az volt a kívánsága, hogy ki-ki találjon magának olyan munkát és elfoglaltságot, amellyel legalább annyit tud keresni, amennyivel saját ellátását fedezni és biztosítani tudja. Mivel 1945 nyara óta én lettem Jakab János rendtársunk után kertünk gondnoka, természetes, hogy szívesen vállaltam a kerti munkát, most már nemcsak mint gondnok, hanem mint munkás. 1945 és 1958 között gondnokként csupán fölügyeltem a kertben folyó munkára, és irányítottam a termelést, hiszen ekkor még teljes óraszámban tanítottam az iskolában. Ez alatt az idő alatt nem is volt létszükséglet, hogy minél intenzívebben termeljünk a kertben, hiszen a rendház elsősorban a konviktusi tartásdíjakból fedezte kiadásait. A konviktus ellátását csupán segítette a kertből fölszállított termés. Később, az államosítás és a konviktus megszűnése után a rendház ellátását szolgálta a kert. A főleges termést vagy a tatai kórház vette át, vagy a piacon értékesítettük. Két esztendeig kora tavasztól késő őszig minden nap rendszeresen lejártunk Kuntár Józseffel a kertbe dolgozni. Ásás, gyomirtás, kapálás, palántázás, öntözés, stb. mindig adott elegendő munkát. Itt dolgoztunk 1950. június 18-ig.

Június elején a Szabad Nép című napilap egyik számában éles támadás jelent meg Révai József tollából a magyarországi szerzetesrendek ellen, mivel az államosítás után a volt szerzetes tanítók és tanárok nem vállaltak állást az állami iskolában.

Révai cikkének megjelenése után futótűzként terjedt el a híre, hogy az ország különböző városaiban az éj leple alatt az államvédelmi hatóság emberei megszállták a szerzetesrendek házait, és a szerzeteseket ún. kényszerszállítási helyre hurcolták. — Benünket, tataiakat is megrendítette a hír, vártuk, hogy mikor kerülünk sorra. Közben egy váratlan esemény zavarta meg rendházunk nyugalalmát. Úrnapja előtti szerdán, estefelé sétámról hazagyelve, a rendház előtti Pintér Elek téren összegyűlt emberek azzal fogadtak, hogy pillanatokkal előbb egy autóból kiszálló ismeretlen alakok Kender tanár urat leszállították kerékpárjáról, betuszkolták az autóba, és elrobogtak vele. Magam is láttam a távo-

zó autót. — Vacsora előtt történt mindez. Azonnal jelentettem Tell Sándor házfőnök úrnak, aki vacsora után leküldött a tóvárosi rendőrségre, hogy jelentsem a dolgot. Ott azt ígérték, hogy kivizsgálják az ügyet, mert erről egyelőre semmit nem tudnak. (Akkor még a tatai rendőrség fogdájában volt Kender József.)

1950. június 18-án, vasárnap délután Budapestről az a hír érkezett, állítólag a rendfőnökségtől, hogy ne nyugtalankodjunk, mert hamarosan megindulnak a tárgyalások az egyház és az állam között, és bennünket, mint a határtól eléggé távol fekvő helyről, nem fognak elvinni. Ebben a tudatban feküdtünk le vacsora után.

Éjfél tájban kopogtatás ébresztett föl álmomból. Amikor ajtót nyitottam, egy pisztoly szegeződött a mellemnek, majd két civilruhás suhanc bejött a szobámba, és kiadta a parancsot:

— Azonnal öltözz, csomagolj (20-30kg-nyi lehet) és indulunk! — Majd a fotelba ülve várták, hogy felöltözzem. Összecsomagoltam néhány inget, alsónadrágot, zoknit, lepedőt és takarót meg egy kispárnát. Egy kisebb bőröndömbe beraktam a breviáriumomat, iskolai bizonyítványaimat, egy-két személyes holmimat, és átkísértek a házfőnök úr szobájába. Itt gyülekeztek a többiek is: Bíró Imre, Hegyi Ferenc, Kuntár József, Jakab János, Santora Mihály, Veszprémi Tibor. Aláírták velünk a kényszertartózkodást elrendelő végzést. Jellemző a lelkiállapotunkra, hogy meg se néztük, hogy mit írunk alá. Csak később derült ki, hogy az újhatvani ferences kolostor lesz száműzetésünk helye.

Hajnali 5 óra után érkeztünk Hatvanba. Nagyobb néptömeg sereglett össze a rendház körül, és zúgolódni kezdtek. Azt hitték, hogy a ferences testvéreket is el akarják vinni. Az ávósok vezetője megparancsolta Nagy Vince házfőnök úrnak, hogy csendesítse le, nyugtassa meg a népet. Erre egyik kezében egy fél kenyérrel, a másikban egy szál kolbásszal (a magyaróváriaknak megengedték az ávósok, hogy élelmet hozhassanak magukkal!) beszélt a néphez. Kérte őket, menjenek haza, nem lesz a ferences testvéreknek meg nekünk se bántódásunk. Előtte figyelmeztette az ávós tiszt, hogy minden szaváért felelős lesz!

A városban gyorsan elterjedt a történetek híre. Mint valami méhkas, fölbolydult a nép. Százával, majd — túlzás nélkül lehet mondani — ezrével zarándokoltak a rendházhoz és a templomba. Hozták az élelmet, hiszen a hat ferencrendi testvér számára volt csak élelem a rendház éléskamrájában. Férfiak és nők, fiúk és lányok gyülekeztek, valósággal megszállták a rendház környékét. A hatvani hívek attól féltek, hogy a ferences atyákat is el akarják hurcolni, ezért vették körül a rendházat és a templomot. Különösen délutánra szaporodott meg a számuk, amikor a munkások (sok volt közöttük a vasutas) hazaérkeztek a munkából. — Napközben állandóan csörgött a telefon. A város rendőrpáncsnoka fölszólította a gvárdián atyát, hogy oszlassa szét a tömeget, szavai azonban hatástalanok maradtak. — Estére zsúfolásig megtelt

a templom. A nép imádkozott és énekelt. — A kint levők pedig a főútvonalon állva szándékosan akadályozták a forgalmat, hogy fölhívják a figyelmet a történetekre. A miskolci főútvonalon közlekedő autókat megállították. Mi bent a rendházban fáradtan és csüggedten, teljes bizonytalanságban vártuk a fejleményeket. Ávósok és rendőrök vigyáztak reánk. — Közben titkos rendőrök és besúgók figyelték, hogy a lakosok közül kik hoznak élelmet, kik emelnek legbátrabban szót mellettünk az igazságtalan és kegyetlen eljárás miatt. — A tömeg nem tágitott az ismételt fölszólítás ellenére sem, sőt egyre határozottabban fejezte ki elégedetlenségét...

Vacsora után, mivel nem volt elegendő fekvőhely, ki-ki ott keresett magának helyet, ahol tudott. Én Hegyi Ferencsel a könyvtár padlóján feküdtem a földre terített pokrócon és lepedőn.

Éjfél tájban nagy kiabálásra és sikoltozásra ébredtünk, majd puskalövéseket is hallottunk. Az ablakon kipillantva azt láttuk, hogy egyenruhás és civilbe öltözött ávós legények puskatussal és gumibotokkal verik és kergetik szét a népet. A lövések csupán riasztásra szolgáltak, senki nem sebesült meg, legalábbis puskagolyótól nem. Majd berontottak a rendházba. Bennünket kituszcoltak a könyvtárból, mert közben a hat ferences testvért véresre verve és megbilincselve a könyvtárban gyűjtötték össze. Innen teherautóra rakva vitték el őket, mint később megtudtuk, internáló táborba. Raffael atyát annyira megverték, hogy orrán-száján át csorgott a vére. Fölszentelésemkor tanítónőmtől kapott vékony kis stólámon még most is ott vannak vérének nyomai. Erekléként őrzöm.

Bent a rendházban ezután kezdődött a kegyetlenkedés. Engem és Hegyi Ferenc rendtársamat a könyvtár melletti konyhába parancsoltak, és ott egy-egy sarokba állítottak a fal felé fordulva. Ezután sorban polgári és egyenruhás rendőrök, ávósok jöttek, és durva, trágár szavak kíséretében ütlegetni kezdtek, köpködtek bennünket. A konyhában egy tálban tojások voltak és poharakban tej. A hatvani hívek hozták számunkra. A tejet ránk locsolták, a tojásokat pedig a fejünkhöz vagdalták, vagy a falhoz, és röhögtek, amikor szétloccsanva reánk fröccsent. Egyikük rámfogta géppisztolyát, és ravaszát csattogtatva ijesztgetett. Megparancsolta, hogy fejemet a falhoz támasztva lábammal egyre hátrább-hátrább lépjek. Közben a másik szuronyos puskájával a lábam szurkálta, hogy még hátrább, még hátrább. — A rendház folyosóin és szobáiban megkezdődött a rombolás. A falakon lévő, beüvegezett képeket a földre dobálták, rájuk tapostak. Később mindannyiunkat egy nagyobb szobában gyűjtöttek össze, csomagjaink tartalmát egyetlen halomba öntették, és fölszólítottak bennünket, hogy mindenki válogassa ki a saját holmiját. Majd sorba állítottak bennünket, és vezényszóra tornamutatványokat végeztettek velünk. Hegyi Ferencet és Mészáros Veronka nővért súlyos sérülések miatt Budapestre kellett szállítani kórházba. Mi pedig vártuk sorsunk

további alakulását. Reggel egy 30-35 év körüli magasabb rangú tiszt jött. Vádolta a ferences testvéreket, akik szerint föllázították Hatvan népét. Mi legyünk nyugodtak, mostantól fogva mi leszünk a kolostor és templom urai. Válasszunk magunknak — mondta — egy „törzsfőnököt”, és rendezkedjünk be. Június 20-án egész nap teljes bizonytalanságban vártuk, hogy mi lesz velünk. Napközben rendőrök jöttek be a szobákba, szidták az elhurcolt ferences testvéreket, velünk pedig gúnyolódtak. — Abban a szobában, ahol voltam, a kertész testvér lakott. Itt őrizte a permetezéshez szükséges anyagokat. Ezek láttára az egyik ávós fölháborodva mondta, hogy ez a barát azért halmozta föl ezt a sok mérgező anyagot, hogy megmérgezze a várost.

Este 9 óra felé, éppen feküdni készültünk, amikor megjelent egy rendőrtiszt néhány közlegény kíséretében, és megparancsolták, hogy szedjük össze minden holminkat, mert innen tovább kell mennünk. — Mind a két rendház tagjait csomagjainkkal együtt egyetlen nagy teherautóba zsúfoltak. Egymás hegyén-hátán, csomagjainkon kuporogva fértünk csak el. Lassan megindult velünk az autó. Azt hittük, hogy az állomásra visznek bennünket, hogy bevagónírozzanak, mint a zsidókat annak idején. 15-20 pernyi út végén egy L alakú épület előtt állt meg az autó. Mártírok útja 18. sz. olvastam a föliratot a ház falán. (Később megtudtuk, hogy a nyilasok a zsidókat ebben a házban gyűjtötték össze.) Leszálltunk, és amikor a vaskerítéses kapun bementünk, egy lovas kocsit láttunk az udvarban. A stráfkocsin bútorok voltak. A ház utolsó lakójának holmija volt rajta. A zongorát mi segítettük föltenni. Megtudtuk, hogy délután 4 órakor kapták a rendelkezést, hogy este 9 órára ki kell üríteni a lakást.

A több szobából álló épületben csak a négy falat találtuk, egyetlen szék, asztal vagy fekvőhely nélkül. Csupán a verandán volt egy rozzant pad. — A padlóra terített takarókra, pokrócokra feküdtünk, párnánk a csomagjaink voltak. Másnap a következőkről tájékoztattak bennünket: itt fogunk lakni egy ideig, fölváltva nekünk kell ellátnunk a szolgálatot (misézés, gyóntatás, prédikálás) a pap nélkül maradt ferences templomban. A többiek kimehetnek az óhatvani öregtemplomba misézni, de a város lakóival érintkezni tilos. A fát és élelmet, ami ott a rendházban található, elhozhatjuk egy kétkerekű kocsin a ferences rendházból. Tartsuk rendben a kertet. Két kijelölt ember elmehet a piacra is vásárolni. A hívek hozhatnak élelmet, de csak a plébánián keresztül kaphatjuk meg. — Egyébként a házat elhagyni nem szabad. Akik szökést kísérelnek meg, azokat internálják. Éjszakánként ellenőrzés volt, hogy megvan-e mindenki. Közben ismételten fölszólítottak bennünket, hogy aki vállal az államnál tanítást, és ezt írásban is adja, azonnal elhagyhatja a kényszerszállózkodási helyet. Senki nem írta alá. — Egyik nap Jakab János rendtársunk elbúcsúzott tőlünk. Nem tudtuk, és én még ma sem tudom, hogy miért en-

gedték el. Később értesültünk, hogy az egyik salgótarjáni általános iskolában tanított, amíg nyugdíjba nem ment. Tatán családi házukban élt nővérével, és onnan járt be misézni a tatai templomba.

Egyik éjszaka teherautó állt meg a ház előtt. Rendőrök jöttek, és felszólítottak bennünket, hogy a Tatáról, illetve Magyaróvárról utánunk hozott személyes holmijainkat hordjuk be a kint várakozó teherautóról. Majd aláírást kértek velünk, hogy minden rendházban maradt személyes dolgunkat maradéktalanul megkaptuk. Mindenki keresse ki a magáét. — Ami rossz ruha, cipő csak volt a szobákban, azt mind elhozták, használhatót semmit. Mindenkinek hoztak egy éjjeliszekrényt is.

Július közepén kora reggel megérkezett egy rendőr kíséretében Kender József rendtársunk is, aki egy hónapig volt a felsőgallai átvő pincebörtönében. Egy szál ingben, rövid nadrágban volt, úgy, ahogyan június közepén kaszált Tatán, kint a réten, hogy mezei virágokat hozzon az úrnapi körmenetre. — Elmondta, hogy több napon és főként éjszakán át vallatták. Azt akarták megtudni, hogy a rendházban és a plébánián hol van a titkos rádió adó-vevő. Arra is kíváncsiak voltak, hogy mit jelentenek a templom falán azok a titokzatos számok. Milyen jeladás az a hívek számára? — Alig akarták neki elhinni, hogy azok az énekek számát jelzik a *Szent vagy Uram* című énekeskönyvben. Nagyon kíméletlenül bántak vele. Mindenáron kémkedést akartak rábizonyítani a rendházra és a plébániára.

Később megengedték, hogy levelet írhattunk és rendtársi, rokoni látogatókat is fogadhattunk. Budapestről matracokat kaptunk. Így kényelmesebben tudtunk pihenni és aludni. Vass Péter rendtársunk, aki akkor alsó-gallai plébános volt, nemcsak meglátogatott bennünket, hanem csomagot is küldött. Élelmiszer volt benne.

Egyik nap értesítettek bennünket, hogy menjen ki valaki az átlomásra, mert Medveczky János bácsi rendtársunk érkezik Gyöngyösről, ő ugyanis nem tartózkodott a rendházban június 18-án, amikor elhurcoltak bennünket. Látogatóba utazott rokonaihoz Gyöngyösre. Nyolcvan év körüli, fáradt, beteges ember létére is utánunk kellett jönnie. Saját lábán nem tudott bejönni, és más jármű nem lévén, egy hordár kocsijára fektettük, és a hordárral együtt húztam be a szálláshelyünkre.

Az életünk lassan-lassan konszolidálódott. Egyre-másra érkeztek a hírek az egyház és az állam közötti tárgyalásokról, arról, hogy iskolákat kapunk vissza. Sík Sándor rendfőnök úr is lejött, és a két rendház és gimnázium számára tanárokat választott, majd pedig nyugdíjasokat.

Szeptember 13-án véget ért száműzetésünk, indulhattunk vissza Budapestre, illetve Kecskemétre, ki-ki abba a rendházba, ahová a rendkormány helyezte.

Hatvan hívő népe a legnagyobb szeretettel volt irántunk. Bőségesen elláttak élelemmel. A plébániáról a sekrestyés, Fehér bácsi

segítségével hozhattuk el az összegyűlt élelmet. — A piacon gyakran előfordult, hogy nem kellett fizetnem a vásárolt terményekért. — Mivel nem volt szabad érintkeznünk a lakosokkal, úgy is segítettek rajtunk, hogy pénzt dobtak be a nyitott ablakon, vagy a misézésből hazajövet előttünk a földre dobták az adományt, és intettek, hogy vegyük föl. — Óvatosaknak kellett lenniük a lakosoknak, mert a június 19-i éjszaka után állítólag 40 családot hurcoltak el, akikről tudták, hogy bátrak kiálltak a ferencesek mellett és mellettünk.

Úgy gondolok vissza a hatvani három hónapra, mint valamilyen rossz álmra. De ennek az álomnak és epizódnak a szomorú és rossz emléke mellett több vigasztaló és derűs emléke is volt és nagy tanulsága. A közös sors még közelebb hozott bennünket egymáshoz.¹

¹MPRKL, N717/1/1.

GALAMBOS LÁSZLÓ

Visszaemlékezés

Született 1915-ben Körmenen. Piarista szerzetes.

Június 7-8. után hírt kaptunk arról, hogy a déli rendházakat (Szegec, Nagykanizsa) kitelepítették Váczra. Pesti értesülés szerint (Szűcs János) csak a Jugoszláv határ közelében levő rendházakról van szó. A következő hét folyamán ezeket a váci rendtársakkal együtt a püspöki palotába vitték át.

A következő héten (kedden) olyan hírt kaptunk, hogy az óváriak is sorra kerülnek. 15-én a városházáról jött valaki, és összeírta a rendházban tartózkodókat. Igyekeztünk felkészülni, menteni, amit lehet, de ezen a héten egyik éjjel sem jöttek. Vasárnap este (vasárnap csak nem dolgoznak...) vacsora után mindenki fölment a szobájába. Én a kápolna-perselyeket ürítettem ki, a szobámban a pénzt számoltam, amikor a kertben zajt hallottam. Elmentem a házfőnökhöz (Nagy Vincéért), aki eljött a szobámba. A kerítésen másztak be. Nagy Vince lekiáltott az ablakból: „Ki az?” — „Fogd be a pofád!” — volt a válasz. Nagy Vincével együtt akkor lementünk a kapuhoz. Ott egy szuronyos rendőr állt. Belépett, bezárta a kaput, a kulcsot kihúzta a zárból és zsebre vágta. „Miért?” — kérdeztem. „Kihúztam.” — felelte. Mondtuk, hogy betörték a kertbe. „Hol?” De akkor már dörömböltek a kertbemenő ajtón. A kertajtó kulcsa az udvarban a nővéreknél volt. A rendőr próbálta puskatussal beverni, de nem sikerült. A betörőknek el kellett kérniük a kulcsot a nővérektől.

Ezután a házfőnök szobájába gyűjtötték össze bennünket, átadták az internáló írást, félórát adtak a csomagolásra (50 kg). A házfőnöktől a historia domus-t kérték. Nálam is érdeklődtek utána.

A többieknek is utánunk kellett jönni: Nagy L. József, Hencz János; Lengyel Józsefet rendőr hozta, Medveczky János Gyöngyösről jött. Rokonai Gyöngyösön feltették a vonatra, a hatvani állomáson hordárt fogadott, de nagyon lassan tudott jönni, mert papucsban volt és sebes volt a lába, úgyhogy a hordár felültette a talicskájára, így jöttek a városon keresztül. Éppen hetivásár volt. Ilyeneket mondtak az emberek: „Haldoklik, és mégis ide hozzák.” Másnap egy üveg bort hoztak „annak a bácsinak, akit tegnap a talicskán toltak.”

Reggel negyed 8-kor érkezünk Hatvanba. Félreverték a harangokat, a templomból kitódultak az emberek, meg a környékről is sokan. Nagy lett a csődület. A kocsi befutott az első mellékutcába, a ferences rendház kapuja elé. Ekkor mondta el Nagy Vince első prédikációját Hatvanban. Ebben az is benne volt, hogy a belügy-minisztérium rendeletére hoztak ide, Hatvanba minket, ennivalót is hozhattunk, és nem bántottak bennünket. Lárma, kiabálás. „Nem bántották őket?” „Akkor ez meg miért olyan sápadt?” — gyorsan leszálltunk a teherautóról, be a kertbe.

A tömeg nőtt az utcán. Megállítottak minden autót, megnézték, hogy mit visz. A ferences házfőnök a rendőrség felszólítására igyekezett hazaküldeni az embereket. Sok ennivalót hordtak össze. Megvédenek bennünket. Ne féljünk, estére hazajönnek a munkából a férfiak. — A tömeg nem oszlott el. Ha haza is mentek, újra visszajöttek. Így érkezett el a lefekvés ideje. Az utcán a nép énekelt. Mária-énekeket, éjféltkor a Himnuszt. Egyszer csak nagy kiabálás, jajgatás. Szétkergették a tömeget, betörték a rendház kapuját, és megrohantak bennünket. Alig volt annyi időnk, hogy ruházatunkat magunkra kapjuk, már bent is voltak. Ordítózás... törtek, zúztak mindent, a folyosón a képeket, az ebédlőben a rádiót is összetörték. A konyhában az üveg-, porcelán- és cserépedényeket a falhoz csapdosták, lekvárt, befőttet, tejfölt stb.

A földszinten a könyvtárban volt elhelyezve Hegyi Ferenc és Magyar Pista. A könyvtár mindjárt a bejáratú ajtó mellett volt. Egy másik szobában négy nővér volt, a többiek az emeleten. Amikor rájuk törtek, hiányos öltözetükben a falhoz kellett állniuk féllábon, később nekünk is. Kb. két órát álltunk így, szuronyokkal piszkáltak bennünket. Hogy kit hogyan ütöttek, nem lehet tudni, erről nem beszéltünk. Annyit láttam, hogy Jakab Jánosnak az arcán nagy kék folt volt. Veronka fejét betörték. Káromkodtak és ordítottak. Az egyik bőrröndön római szálloda címkéje volt. „Nézd, a bűdös csuhást, a pápánál volt utasításért!” — A zsebemben volt tíz deka kakaó. Ezt Vida fejéhez vágta, — „Nézd, a bűdös csuhásnak még kakaója is van!” — kakaófelhő borította be a szobát. — Nagy lárma közben a barátokat a kordájukkal összekötözve hurcolták el, a lépcső csupa vér volt. Majd összetereltek bennünket egy szobába, a folyosón végigvertek, én is kaptam egypár ütést, és szétosztottak bennünket rendet csinálni. Én Tell Sanyi

bácsival a konyhába kerültem. Össze kellett söpörnünk a törmelék-
ket és felmosnunk, illetve lemosnunk a falakat. Az egész rendhá-
zat nekünk (az odahurcoltaknak) kellett kitakarítani. Amikor Tell
Sándorral a konyhát felmostuk, az örökdő ávós halkan azt monda-
ta: „Kezdjék újra!” — ez volt az első emberi hang, amit hallottam.
Nyilván ez az ávós sem akart másfelé menni. Majd harmadszor is
főlmostuk. 8 óraker közölték velünk, hogy itt maradunk, mi véletle-
nül kerültünk a sz...ba, szórásba. — „Válasszanak maguknak törzs-
főnököt!” — Nagy Vince lett az. — Közben már szórakoztattak ben-
nünket. „Én tudom milyenek a papok, béres voltam az öspörösnél!”

Délelőtt a nővérek főztek, két ávós a konyhában beszélgetett
vel[ük]. Vasváriak voltak. Bejött egy harmadik, mire elhallgattak.
„Ez előtt nem lehet beszélni.”

Ávósok járkáltak az egész épületben. Veszprémi Tibor az ebéd-
hez egy doboz süteményt is hozott, kitette az asztalra. Az egyik
így szólt: „Nézd, a csuhásoknak süteményük is van, de a szegény
ruszinnak kenyere sincs!”

Ebédre, vacsorára mindenkinek egyszerre kellett lemennie az
ebédlőbe. Később tudtuk meg, hogy a netán újra összegyűlő tö-
meg ellen géppuskát állítottak fel a padláson.

Az internálási papíron az állt, hogy Hatvan város területét
nem hagyhatjuk el. Néhány nap múlva a helyi rendőrfőkapitány
úgy intézkedett, hogy szabad mozgásunkat is korlátozza. Csak a
templomba lehetett misézni menni. Magyar Pista engedélyt ka-
pott arra, hogy a piacra menjen bevásárolni, én arra, hogy átjárjak
Újhatvanba misézni. A templomba 1-2 ember eljöhett velem. Te-
metni nem volt szabad, de elsőpénteken elmehettem néhány be-
tegehez. — Az első héten hiába harangoztunk misére, senki sem
jött, csak az első vasárnap voltak néhányan.

Azért indult nehezen a hitélet, mert előzőleg azt terjesztették,
hogy leviszik a barátokat, s hoznak helyettük két hét alatt „átkép-
zett papokat”. A kántortól kérdeztem meg, hogy a ferencesek mit,
hogyan csináltak. Mindenben alkalmazkodtam a helyi szokások-
hoz (Szent Antal-litánia, elsőpéntek stb.) Néhány hét múlva, ami-
kor az oltárdíszítő asszonyok elmondták nekem az átképzett pa-
pokról terjesztett híreket, megkérdeztem tőlük, hogy egy ilyen
„átképzett” tudná-e úgy végezni, mint én. „Hát nem!” — volt a
felelet. — Még augusztusban is egy vidéki asszony azzal szólított
meg az utcán, hogy én is az átképzettek közül vagyok-e.

Így telt el a nyár. Meglátogattak bennünket Péteri püspök
(megadta a jurisdiikciót), a rendfőnök úr, Szűcs János és más rend-
társak is. (Jakab János hét nap múlva hazamehetett, volt valaki,
aki elintézte az ügyét.) Közben megindultak a tárgyalások a püs-
pöki kar és a kormány között. Sík Sándor ezekről is tájékoztatott
bennünket.²

²Galambos László
visszaemlékezése a
deportálásra

1950. június 18 –
szeptember 12,
Magyaróvár — Hatvan,
N1043/3.

KELL-E NEKÜNK VERS?

Valaha a költészet az ember érzésvilágát szóltatta meg, gondolataival szinte teljes összhangban. Így volt ez már évezredekkel ezelőtt, nem véletlen, hogy a zsoltárok oly fontos szerepet játszottak a liturgiában. De mi van egy olyan korszakban, amelynek kezdetén egy büszke kijelentés harsant föl: „Isten halott!”? S bár, amint erre Romano Guardini figyelmeztetett, ez a jelszó nemcsak harsogó magamutogatása volt egy később félreértett filozófusnak is, hanem egy akarati tényező megnyilvánulása is, hogy az ember kiiktassa világából Istent, hogy maga léphessen a helyébe, azért aligha lehet tagadni, hogy az ezredfordulóhoz érkezve érzésvilágunk elsekélyesedett. Ez pedig a hagyományos kifejezésformák — így a vers — átértelmezésének kezdetét jelenti. A világban az a kiáltás hangzik: félre az istenivel, tanúi vagyunk, hogy az istentelenség kultusza sokfelé együtt jár a hit üldözésével. De milyen lesz az a művészet, amelyből elvész a rend és az erkölcs? A nagy művészek pontosan tudták, mi a jó és mi a rossz, ismerték az emberi természetet, tisztában voltak azzal, hogy tehetségükkel lámpást adott kezükbe az Úr. Napjainkban majdnem minden érték, feladat, magatartás kétségessé vált. A kételkedő gondolat lett az alkotásfolyamat lényege, az érzést, a személyiséget, a kapcsolatteremtés esélyét hanyag eleganciával próbálják sutba vágni. A műalkotásokat úgy osztályozzák, *hogyan* nyilatkozik meg az alkotó, milyen eszközökkel él, miközben nagyjából érdektelen, *mit* mond nekünk az az alkotás. A már hivatkozott Guardininek van egy figyelemre méltó gondolata *A zsoltárok bölcsessége* című könyvében (fr. Mihály tolmácsolásában adta ki a budai ferences plébánia): „A racionalisták szerint az ember a jelleme, a vérmérséklete és az életszükségletei alapján képzelel el az »istenit«. Kétségtelen, hogy ebben az elképzelésben ezek a tényezők is közrehatnak. A helyzet valójában mégis fordított: amikor az »istenit«-ben az ember hisz, olyanná lesz ő maga is. Ha pedig semmiben sem hisz, akkor a semmi határozza meg belső énjét.”

Milyen lesz a semmiben sem hívő ember költészete? És hogyan viszonyul majd azokhoz a költő elődökhöz, akik valamilyen hit vagy nemes cél szolgálatába állították tehetségüket? Hogyan alakul az irodalmi kánon?

S akkor még nem szóltunk arról, hogy a költészetet érdekei szolgálatába szegődtenek (szegődtenek) a különféle ideológiák. Túrtaiosznak vagy Petőfinek kell lenni ahhoz, hogy egy adott cél nemzeti érdekű kifejezést nyerjen. Egy ma élő, halk szavú, visszahúzódo, sebzekegyen lírikus, Megyeri Ábel veti föl a kérdést *Szonettek és szentenciák* (Ecclesia) című kötetében:

*A táltosok egykor tekintélyek voltak,
akiket csodáltak és akikben hittek.*

*Ma milyen politikai elit
köré rendeződnek eszmények és hitek?*
(Táltos tekintélyek)

Húsz-harminc éve még éltek a művészvilágban is „táltos-tekintélyek”. És micsoda tekintély volt Babits! Igaz, a táltos elhangzása kor gyanakodva ráncolta volna a homlokát. Annak hallatán pedig, hogy lassan-lassan Petőfit is száműzték némelyek az irodalmi kánonból, alighanem szólna is egyet-kettőt. Petőfivel kapcsolatban deheroizáló Márai első naplójára szoktak hivatkozni, ahol krakélernek nevezte a szabadságharc költőjét. De egészen más jellemzése is akadnak a későbbi naplókban...

A huszadik századi líra egyik aggasztó jellemzője, hogy összezavarodott az ideologikus és a nemzeti irodalom fogalma. Aki egy ideológiát szolgál, gyakran esik abba a félreértésbe, hogy nemzetét szolgálja. Pedig ehhez egyetemes értékalkotásra volna szükség. Nem sok ilyen értékteremtő alkotó van a mai líránkban, de azért akadnak. Nem azzal ragadják meg az olvasót, hogy eszközeikben, a kapcsolatteremtés lehetőségében kételkedve elharapják mondataikat, hanem önmagukat szembesítik az élet olyan tényeivel, amelyek általános emberiek, s ugyanakkor a hagyományok legmélyebb rétegeiben gyökereznek. Hadd idézzek egy fájdalmat ébresztő példát, a nemrég elhunyt Rákos Sándorét, akinek *Helyzetgyakorlat* (Magvető) című kötete hagyomány és modernség elragadó szintézise. Ebben olvasható a költő *Imája*, amely egy

mai zsoltár parafrázisként is értelmezhető. Rákos Sándor nem volt „istenes” költő, de gondolkodásából sosem száműzte az istenit. Telítettség és hiánytudat végső elszámolása ez a verse, szorongásaiból épített temploma:

*nem mondom a magad különös módján
tenyereden hordoztál nem úgy éppen nem úgy hogy
kedvemben jártál volna sőt inkább nagyon is
próbára tettél sokszor sokféleképp
vadásztak rám vadra vadászok lesből
de rugaszkodnom ha kellett
lendülve vaktában lehúzó
mélységek fölött ugrásomat
aládúcolta egy megtartó tenyér —
balkézes-sorsút védtél balsorsomban
csak baloddal balkézről fiadként
én istenem hát köszönet ezért is
de tudod hogy mostanában
meg-megtántorodom
attól tartok hogy kihullok örökre
felejtő isten-tenyeredből*

A magyar líra már a második világháború után abba az irányba fordult, amely a kételkedés és bizonyosság folytonosan megújuló küzdelmében a pontosság, a megnevezés hitelességének eszközeivel tájékozódik. Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky, Rába György és társaik a babitsi vershagyományból indulva teremtették meg azt a versbeszédet, amely gondolat és érzés szintézisét hozta. Amit ők teremtettek, az ma már ugyancsak hagyománynak mondható. A legújabb magyar költészetben egy-egy versszak, leírás igazolja, mekkora hatást tett ez a generáció. Katona Judit *Ezüst magány* című kötetében (Bába és Társai Kiadó) olvassuk:

*Szó fölött alig gyúl világom,
a vetés kemény fagyok foglya.
Zápor rohan, mintha ménes dobogna,
vad irama porzik a tájon
s minden mécsest ellobbant Isten
mielőtt nevedet kiáltom*

(Rondó)

A pontosan körülhatárolható, racionális megszemélyesítések és hasonlatok háttérében egy másik, gondolati-érzelmi világ körvonalai is fölsejlenek. A sejtetésnek ez a formája Nemes Nagy Ágnes idézi emlékezetünkbe.

De van egy másik modell is, amelynek talán Illyés az ősatya. Itt a versindító élmény közvetlenül áramlik a sorokba. Nem járjuk végig az elvonatkoztatás útját, a képek egyértelműen a lírikus mondanivalóját erősítik, így orientálva egyetlen cél felé az együttérzésre hangolt befogadói tudatot. A legújabb verseskönyvek közül Szöllösi Zoltáné (*Megyek haza; Litera Nova*) kínálja ennek jó példáit. A *Könnyem ontani* befejező versszaka:

*Első szavam óta magányban
 eget leső népem szívében,
cseppköves telében, nyarában,
rég elmeszesedett reményben,
élnem mégis könnyem havában
miért kell, Istenem?*

A magyar lírában a jelek szerint ma sem uralkodik a semmi üressége. S ez fontossá teheti számunkra a verset, amely a lét komolyságának tudatára ébreszt, s nem szakad el azoktól az emberi érzésektől, amelyek a költészetet világértelmező műnemmé tették.

RÓNAY LÁSZLÓ

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON V.

A lassacskán bővülő sorozat egyik legjelentősebb kötetéhez érkezett, hiszen ebben szerepel például a Jézus címszó is, gondos lebontásban. Az olvasó különböző eseményekhez kötve (külön címszavakban) követi életét, tanítását, csodáit, föltámadását (Gál Ferenc lényeglátó összefoglalásában), de szerepel egy nagyigényű Jézus Krisztus címszó is, kitűnő teológiai tárgyalásban. Ennek az egységnek külön érdekessége a Jézus emberségéről szóló összefoglalás, amely tömören, világosan tárgyalja a kérdéskört, amely ma is megosztja s elválasztja egymástól azokat, akik hisznek föltámadásában és fölmagasztalásában, illetve akik mindezt emberi ésszel fölfoghatatlannak, s ezért hihetetlennek vélik.

Általában is elmondhatjuk, hogy az egyes jellemzések, leírások nem siklanak el a legújabb bölcseleti, teológiai és egyháztörténeti kutatások eredményei mellett. Jól bizonyítja ezt például János evangéliumának korrekt, pontos jellemzése, vagy a szerzőség kérdésének sokoldalú megvilágítása.

Ebben a kötetben — kitűnő képekkel illusztrálva — olvashatunk II. János Pál pápáról is, gondosan összeállított életrajzát, tevékenységének jellemzését, s egy igen hasznos, egyben tiszteletet parancsoló időrendi leírást lelkipásztori látogatásairól 1979-től 1999-ig, benne magyarországi látogatásainak programjaival.

Valóságos kis rendtörténet bontakozik ki a jezsuiták alapítását, alkotmányát és történetét tárgyaló részből, bár e század nagy teológusainak (de Lubac, Karl Rahner, Teilhard de Chardin) újító tevékenységéről, az e körül támadt nézeteltérésekről talán alaposabban is lehetett volna írni, hiszen tevékeny részesei voltak az egyház megújulásának. Elsőrangú a jezsuiták magyarországi tevékenységéről készített elemzés, itt esetleg pár szóval többet kellett volna mondani a Magyar Kultúra című folyóiratról, s arról a „harcos katolicizmusról”, amelyet a lap szolgált.

Többször szóvá tettük, elsősorban az első kötet kapcsán, hogy a külföldi magyarsággal foglalkozó részek néha „szűkszavúak”. Ebben a kötetben ilyen kifogást nem emelhetünk, sőt, a címszavak teljesebbek, gondosabban megtervezettek, mint az *Új magyar irodalmi lexikonban*. Jól tájékoztatnak a filozófus-

kat, bölcseleti irányzatokat, iskolákat leíró részek is, azt pedig már megszokhattuk, hogy a magyarországi települések egyházi vonatkozásait bemutató részletek kitűnőek.

A lexikon-sorozat talán kicsit lassacskán halad a végkifejlet felé, de ekkora mű esetében ez érthető. Ismét csak a legnagyobb elismeréssel méltathatjuk Diós István főszerkesztői és Viczián János szerkesztői munkáját, s a Szent István Társulatnak köszönhető szép kiállítás. (SZIT, 2000)

RÓNAY LÁSZLÓ

FECSKE CSABA: MAJD MÁSHOL

Adódnak az ember életében olyan pillanatok, amikor szinte kényszerrel érez a visszatekintésre, arra, hogy valamiféle leltárt, számvetést készítsen. Ilyen stációhoz, ilyen keresztúthoz érkezett Fecske Csaba is, aki ötven esztendejének terhét zsúfolta nyolcadik kötetének soraiba. A könyvnek — mely a Felsőmagyarország Kiadó gondozásában jelent meg — már a címe is (*Majd máshol*) kesernyésre sikeredett, csöndes rezignációt, fájdalmas lemondást, beletörődést és reményvesztettséget sejtet. S valóban valamiféle szelíd szomorúság diktálta ezeket a verseket. Mintha a szerző — aki a kötet egyik legszebb költeményében a mitológiai Endymionnal azonosítja magát — most ébredne egy álomvilág oltalmazó bódulatából, s a tükör, amellyel szembesül, fölkelte benne az elégedetlenség sajgó érzését. Ráeszmél a teljesség hiányára, az elmulasztott, elszalasztott lehetőségek által támasztott fájó úrré, s hogy ami eddig történt, az csupán „megesett” vele — ő maga nem ment elébe sorsának, hagyta, hogy történjen minden az elrendeltek szerint: „Mint vízbe dobott kő a mélyben / lapultam voltam mintsem éltem” — állapítja meg némi büntudattal.

Marcangoló önvád kínozza a meg nem történtek miatt. S az eredmény lesújtó: „kívül rekedtem saját énemen” — írja csalódottan, mert úgy véli, az életnek csupán gyöngye láncszeme: „vagyok kis rés törékeny üvegen / a világ sérülékenyebb velem”.

Am ez az önmagával szembeni kínzó elégedetlenség is azt jelzi, hogy Fecske Csaba törekszik a teljességre, hogy nem akar kívül rekedt maradni, hogy le- és kitörölhetetlen nyomot szeretne hagyni maga után. A szomorkás

hang mögött ez a mély elszántság és tennivágyás is ott húzódik soraiban.

A kötet első ciklusa az *Elveszett édent* siratja. Az összetört múlt szilánkjai, a feltörő emlékek (az „elszelelt évek” föl villanó gesztusai, a „tűzveszélyes vágyak” szétfoszló álmok, szerelemek és csalódások) tartják össze életét. Az igazi, a nagy és szenvedélyes szerelem talán már a múlté („belőlünk csak én maradtam” — írja), mégis ez a legszebb és legszentebb érzés, ami két embert még az emlékekben is összeköt: „e földön semmi sem örök, / mért volna az a szerelem / az emlékek mint Pompeit / a láva őrzik őt nekem”.

A következő ciklusban Kharón utasaként toppan élénk olyan emberként, akinek „a halál udvarolt”. Súlyos betegségét s az abból fakadó megpróbáltatásokat egy Istennel folytatott sakkjátszma sportszerűtlen epizódjaként éli meg. „Ez övön aluli ütés volt / részedről Uram” — emeli föl hangját tiltakozásként. Ugyanakkor beismeri, hogy ezen egyetlen esetet leszámítva a fair play jellemezte kettejük küzdelmét, s bár nyerési esélye egy pillanatig sem volt, „egy-egy ragyogó / lépés öröme megadatott”. De „egy ilyen lépés megkérdőjelezi az egészet / még a nyitó lépést is” — teszi hozzá figyelmeztetőleg.

A küzdelem, amit az életéért folytatott, feljogosítja arra, hogy gúnyos fintorral nevesse ki a halált — hisz legyőzte. A testi-lelki kínok szorításában élő költő hamar ráébredni kényszerült az „alig virradt meg / már alkonyul” tétel szigorú igazságára, s e tétel nyomja rá bélyegét a két záró ciklus (az *Összefélcélni velem* s a *Bárcsak lenne valami nyom*) alaptónusára is. Még a biblikus témáknak szentelt költemények hangulatát is ez a fájdalmas borongás színezi sötétre. Életét értékelő, összegző kinyilatkoztatásnak is tekinthető az az önironikus mondat, mellyel *Miért van?* című versében legyint a világra s önmagára: „aki lehettem volna nem leszek / aki meg lettem elpusztul velem” — írja.

Önmarcangoló, vívódó költő Fecske Csaba, akit a hétköznapi kínjai, bizonytalanságai és betegségéből fakadó tragédiája ejtettek fogságukba. Mégsem valami önsajnáló (önsajnálat) versek a most közölt írások, sokkal inkább egy sajátos helyzetből fakadó életfilozófia válaszai a világ egyszeri és ismétелhetetlen történéseire a hagyományos líraeszmény jegyében. (*Felsőmagyarország Kiadó*, 1998)

OLÁH ANDRÁS

WALTER NIGG: A MISZTIKA HÁROM CSILLAGA Eckhart—Seuse—Tauler Domonkos misztikusok

Az egyházban a kezdetektől fogva jelentősnek tekinthető a „misztikus út” hagyománya, azoknak a szent életű embereknek köszönhetően, akik az élet apró történéseiben is felfedezik a mindenhol jelenlevő Istent, és lelki menyegzőre készülnek vele egész életükben. Walter Nigg könyve is a középkor virágkorában, illetve a hanyatlás első felében élt domonkos misztikusokat — Eckhart mestert, Tauler Jánost és Seuse Henriket — mutatja be.

A szerző a könyv nagy részét Eckhartnak szenteli, joggal, hiszen a német mester híres teológiai művei s főként prédikációi nagy hatással voltak a kötet másik felében taglalt két tanítványára. Érdekes, hogy Eckhart mesterrel kapcsolatosan a mai kor katolikus teológusai is óvatosan fogalmaznak, valahogy még mindig rossz fényt vet rá, hogy annak idején inkvizíciós eljárást indítottak ellene, s néhány tételét eretneknek nyilvánították, teljesen igaztalanul. Elvárható lenne, hogy Savonarola, Ward Mária és Jeanne d’Arc után Eckhartot is rehabilitálja az egyház.

Eckhart prédikációi és a novíciátusokkal asztal mellett folytatott beszélgetései már életében híressé váltak, s híveit arra ösztönözték, hogy beszédei alatt folyamatosan jegyzeteljenek, majd a celláikba visszavonulva ott leírják azokat. Az „ember, aki elől Isten nem rejtett el semmit sem”, az emberek elől sem rejtett el semmit sem. Gondolatai rákiáltottak, s szinte fizikális fájdalmat okoztak, ha nem állhatott ki velük a szószékre, hogy elmondhassa a híveknek. Aki személyesen ismerte Eckhartot, az tisztaéletű, az isteni parancsoknak mindenkor engedelmeskedő, szelíd és jó kedélyű, közvetlen embernek ismerte. Élete hiteles volt a tanításai tükrében. Ő volt az a nemes ember, akiről híres prédikációja szólt: az Istennel közeli kapcsolatban álló keresztény, aki szellemi nemességének köszönheti, hogy ez megadatik neki. A kötetből jól kitűnik, hogy Eckhartnál a gondolkodás is istentisztelet volt, s nála az így gyakorolt gondolkodás és az érzelmek együttesen jelentették a misztikát. Az ő *unio mysticája* azt jelenti, hogy a lelkünk eggyéválik Istennel, úgy, hogy közben legbelül felismerjük: nem lehetünk sohasem azonosak vele. Eckhart brilliánsan, mégis sokak számára sajnos félreérthetően fogalmazta meg paradoxonaiban a megvalósítás útját, s mindig hangsúlyozta, hogy ez „nem

nehéz, inkább könnyű”. Szelídséggel szólt és értetett meg valami olyasmit, amiről igazából nem lehet beszélni, sem írni.

Akik egyedülieként hűségesek maradtak az idős mesterhez meghurcoltatása alatt (Nigg a „passió” szót használja erre), azok tehetséges tanítványai voltak: Tauler János és Seuse Henrik. Rendtársai közül ők beszéltek továbbra is tisztelettel Eckharttól, s olvasztották bele életükbe, prédikációjukba tanításait, de csak óvatosan, hogy az „ügy” sértetlenül maradjon. Nigg könyvének egyik igazán nagy pozitívuma, hogy róluk is részletesen ír, ami annál is szerencsésebb, mert sem Taulertől, sem Seuse-től nem jelent meg idehaza semmilyen munka sem magyarul, igaz Eckharttól is hiányzik még sok jelentős, fordításra váró mű.

Tauler Jánosnál az ima fontosságáról és az Euchariszta jelentőségéről szóló fejtegetések az igazán figyelemre méltóak, illetve az azzal összefüggő „Isten belép az életünkbe, s eleddé válik” gondolat a fontos. Ezekre támaszkodva jelöli ki a kereszténység általa fontosnak tartott oszlopait is.

Seuse Henrik már tizenhárom évesen dominikánus szerzetesnek állt, s egész életében rendkívül buzgó keresés jellemezte, amelyhez kapcsolódóan Istenhez intézte zúgó szavait: „Ó jaj, szeretett égi Istenem, mi ez, s milyen egyáltalán, ami olyan rejtetten ágaskodik bennem?”. A mélységből hívta Istent, s ennek eredményei voltak szinte folyamatos látomásai, amelyeknek köszönhetően Seuse egész életében látnok maradt, és a misztikus egyesülést Isten ajándékának tekintette.

A könyv végén Hankovszky Béla korrekt utószava zárja a kötetet, Rahner híres gondolatát idézi: „A XX. század kereszténye vagy misztikus lesz, vagy nem lesz keresztény”. (Paulus Hungarus — Kairosz Könyvkiadó, 1999)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

KOVÁCS ISTVÁN: A GYERMEKKOR TÜNDÖKLETE

Az emlékezés prizmája a regény, amelyen megtörik a gyermekkor ragyogó fénye. A régies tündöklek szó egyszerre pozitív és negatív jelentésű: a gyönyörű ragyogás mellett a talmi tűnékenységre is utal.

Ez a kettős értékelési lehetőség megfelel a regény kettős nézőpontjának, amely az egyes szám első személyű emlékezésből fakad: az elbeszélő jelenbeli felnőtt és a szereplő múltbeli gyermek nézőpontjainak váltakozása, egy-

másba játszása adja a regény prózapoétikájának jellegzetességét. Ugyanis ez a hagyományos módszer különlegesen valósul meg ebben a szövegben, mert a két nézőpont szétválasztása remekül sikerül: a gyermeki nézőpont által, a maga értetlenségével, mintegy alulnézetből, a fonákjáról mutatja be a regény az 50-es, 60-as évek Budapestjét. Például a második világháborúban elveszett apa fényképről ismert arca összemosódik a mindenható kiaggatott Rákosi, Sztálin, Lenin képekkel, akiket ráadásul az „atyánk, a mi jótévőnk” titulus illet. A Rákosi-rendszer abszurditása érzékszervekkel válik felfoghatóvá a fiatal korosztályok számára is.

A mítoszteremtő történetek a gyermeki gondolkodás sajátos működése miatt komikus kisszerűségbe fordulnak át. A szöveg pontosan követi a meglévő ismeretek hálójába az újat beilleszteni szánó igyekezetet, ami sokszor félresiklatja a gondolkodást. Ezzel ellenállhatatlanul humorossá, bájoszá válik a regény gyermeki síkjá. Az óvodában a Nevelőpajtás „egy ízben Leninről beszélt, aki jó ember volt, de egy nő megölte. Egy fehér nő. Azt, hogy fehér volt, hangsúlyozta. Emiatt gondoltam egy pillanatra, hogy Lenin bizonyára néger. A nő pedig amerikai. De nem, a nő finn volt. Finnekről pedig addig nem hallottam”. A gyermeki nézőpontú részek szövegformálása a nyelvsajátítás kezdeti stádiumát mutatják: tömondatokból álló, ismétlődő, önhelyesbítő, dadogása a művészi sűrítés eszközévé válik, amely nemcsak szórakoztató, de hiteles is.

Más részekben viszont a visszatekintő felnőtt keserűsége érvényesül. Az ötvenhatos eseményeket például emelkedetten tragikus hangvétel idézi fel látomásszerű élményszenciát adva. Homályosan Ádámra, fogantatásra, háborúra és számmisztikára utalnak a felnőtt nézőpontú részek. Az életút felén szokásos érdektelen és hiteltelen nosztalgia beárnyékolja a gyermeki szöveg friss és eleven tündöklését. (Kortárs, 1998)

KORDA ESZTER

GRYLLUS DÁNIEL — WEÖRES SÁNDOR: A TELJESSÉG FELÉ

Weöres Sándor halála előtt egy évvel, 1988-ban megjelent egy kis példányszámú, szinte ismeretlen kiadvány (bakelit és kazetta formában), amely *A teljesség felé* című költői prózájának megzenésített részleteit gyűjtötte összefüggő zenés kompozícióba. Ezt a kurió-

zumnak számító anyagot jelentette meg most újra CD-n egy kiadó. *A teljesség felé* a II. Világháború utolsó éveiben íródott, Hamvas Béla hatására, gondolatai líráibb formában vissza is köszönnek egyes fejezetekben. Weöres megfogalmazásában írása „több mint világnézet és kevesebb mint vallás”, aki befogadja azt, az a világban lévő dolgokat közös gyökerüknél tapinthatja meg, s komoly segítséget kap, hogy igazi lényére eszmélhessen. A mű maga jól ismert a magyar olvasóközönség előtt, nemrég önálló kötetként többször is kiadták.

A zenei megvalósítás talán felvethet nehézségeket, de Gryllus Dániel és társai leküzdötték ezeket, szem előtt tartva az eredeti mű üzenetét is. Alapvetően nem versek, *A teljesség felé* szövegei, ezért Gryllus éneke is inkább narrátorra emlékeztet, aki tizennégy lépcsőfokon át vezeti a hallgatót egyre feljebb és feljebb az utolsó állomást jelentő „Tíz erkélyig”. A könyv ötös felbontását (Forrás — Kard — Fészek — Szárny — Kristály), amennyire csak lehetséges, követi a hangzóanyag. Nem önkényesek az egyes „vágások” sem. A megzenésítésre szánt szövegek így is hordozzák magvát a teljes tartalomnak. A szövegeket kísérő zenét alapvetően visszafogottság és alázat jellemzi, s ugyanakkor sokszínűség is. Folytonos csengésével, bűgásával, finom sodrásával állandóságot jelképez, mint egy tisztavízű folyó, amelynek a hullámaiban gyönyörködhetünk és szépségét magunkba szívhatjuk.

Nincsen kritika, megismerésnek, eszmélésnek van itt az ideje és a helye. „A teljes zenés: hang-nélküli.” (Gryllus Limited — *Biomusic*, 1999)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

JÁNOSY ISTVÁN VÁLOGATOTT VERSEI ÉS BÖLCSELETI ELMÉLKEDÉSEI (Az elsüllyedt katedrális — Hallottad a szót?)

Jánosy István nemzedékének, az „újholdasoknak” egyik legmélyebben gondolkodó lírikusa. Nem szoktuk idézni, pedig költészetében sokszor olyan életelveket és magatartásmintákat fogalmaz meg, amelyek a lírai azonosulás kivételes remekei. Sokan írtak maradandó vallomásokat a magyar nyelvről, bármelyikük versével vetekszik azonban az ő *Ódája*, amelynek már a hangütése is a nagy romantikusokéra emlékeztet: „Istennóm, végzetem, mindenem, magyar nyelv! / Néked számom oda kérész életemet. / Míg más bódult világgal,

szerellemmel, / fólíánsokba bújva láthatatlá engemet: / Zrínyi, Balassi, Pázmány, Apor Péter / volt számomra fájó vizsgatétel.”

Nem véletlenül idézem a romantikusokat. Jánosy István líráját folytonos belső izzás élteti, emeli. Ennek részben az a magyarázata, hogy kora szemléletmódjával dacolva hisz az erkölcsi törvények érvényességében: „Meggyőződésem, hogy az erkölcsi törvény éppoly örök és föltétlen, mint az anyagi természet törvényei, még ha tételei fokozatosan fogalmazódtak is meg a történelem folyamán.” — írja *Erkölcsi törvény* című tanulmányában. Fiatalsága óta foglalkoztatja Jézus alakja. Azé a Jézusé, akihez Szent Ferenc vitte legközelebb, talán azért, mert a szakmunkák szemléletmódja távolabb áll az életszerűségnek attól az ideáljától, amely áthatja a költő gondolkodásmódját. *Szent Ferenc breviáriuma* című versciklusa árulja el vonzódásának alapvető magyarázatát: a tisztasággal, a küldetés vállalásával való azonosulás kivételes költői beleérzéssel, megrendítő átélessel fogalmazódik meg az *Ismét a Pápánál* befejező soraiban: „Arca túlvilági kristályfényben sugárzott. / Gyöngéd vonásain a Jézus arca átlátszott. / Tenyeréből, lábából vér folyt az oldalából.” A történelmi események átélésével párosuló indulat, azonosulás, a léleknek a teljességben való feloldódása (*Tannhäuser*), a nagy, világító példák szomjas keresése, a versszervező ihleten átütő ironia és önironia olyan színekkel, ellentétekkel telíti Jánosy István líráját, amelyek meglehetősen ritkák mai költészetünkben. Ágneshez írt költeményében írja: „*Magányod elől menekültél / a dolgok pontos rendszerébe*”, de mondhatta volna magáról is, csak hogy a renden folyvást átüt az ihlet forrósága, amely egyszerre telíti a verseket pontossággal és indulattal. Látomás és indulat. Füst Milán kulcsszavai voltak. Jánosy Istvánra is illenek. Miközben újra meg újra hatalmába keríti a végesség érzése, a „táj varázsa” visszahívja, megjelenítésre készíti, s közben benépesítőit is megidézve növekszik lelkében egyfajta azonosság-tudat, s szívében „érik az Isten”.

A költészetben egyre inkább erősödik a hiány tudata, a versek az embertelenség rútságát ábrázolják. Jánosy István makacs elkötelezettséggel, szenvedélyesen szegődik a szépség szolgálatába. „*Minden mulandó, / csak a szépség örök*” — írja egyik legszebb versében, a *Mozart vallomásában*. Az „ártatlanság szépsége” ez a megismerés gyönyörűsége, a kínlódásokból, szenvedésekből formálódó öröm, a dolgokra és összefüggésekre való rácsodálkozás teremtő képessége. A katedrális el-

süllyed, helyén mocsár bűzölög, így roskad össze a hagyományos líra is. És akkor a kis számarán üetöt Szent Ferenc hangot hall: Építsd fel templomod! Ferenc nekilát „az alapokat újraásni / az alapokat újravetni / ártatlan jóságot / pénzmegvető szegénységet / csonkabonkák gyógyítását / farkasoknak fordultatását”, új világot építeni.

Az alapok vetésének szenvedélyét jól mutatja Jánosy István költészete és prózája is. Önmagát szerényen kismesternek nevezi, valójában azonban inkább azokra a mesterekre emlékeztet, akik szakmájuk rejtett titkait tökéletesen ismerték, s figyelmes, alapos tevékenységük eredményeként igazi műremeket alkottak. Ezeket a divatos nagyipari termékek sosem múlják fölül... (*Magyar Írószövetség és a Belvárosi Könyvkiadó — Lyukasóra-könyvek, 1999*)

RÓNAY LÁSZLÓ

NICOLAUS CUSANUS: A TUDÓS TUDATLANSÁG

Még ebben az évezredben sikerült a magyar könyvkiadásnak egy nagy adósságát törleszteni, amikor végre sorra került Nicolaus Cusanus egyik fő művének, a *De docta ignorantia*-nak, önálló kötetben, bővebb apparátussal ellátott kiadása. Erdő Péter kiváló fordítása már jó ideje közkézen forgott, elsősorban teológus körökben. Mivel másik nem készült, amely ennyire teljes lett volna, adta magát, hogy ez képezze a mostani kiadás tárgyát is.

Nicolaus Cusanus (1401–1464) a katolicizmus egyik legérdekesebb és legértékesebb alakja is egyben, sajnálatos, hogy idehaza nem kapta meg a kellő figyelmet, akár személye, akár művei szerint. Könyveit elsősorban Eckhart mester és a németalföldi misztikusok művei, valamint Dionüsziosz Areopagita *via negativa*-ja befolyásolta, de bíborosként sem „átallott” például Hermész Trismegisztozra és a *Corpus Hermeticum*-ra hivatkozni, akár *A tudós tudatlanság*-ban is, ha ennek látta jogosultságát. Amikor ezt a művét megírja, akkor túl van már teológiai és kánonjogi főművén, a *De concordantia catholica* megírásán, amellyel az komoly hírnevet szerez magának.

A *De docta ignorantia* három fő részre oszlik, s alapvetően Isten, a természet és önmagunk megismeréséhez kíván hozzájárulni, magasabb fokon. Cusanus már az első részben leszögezi, hogy a pontos igazság megragadhatatlan, s hogy a tudós tudatlanságra szükségünk van, ha az ellentéteken felül akarunk kerekedni, az egység, az abszolút egy-

ség — Isten — tanulmányozására. Püthagorászra visszavezetve kimondja, hogy az egység a hármassággal egybeeső egység, mely imádásra méltó. Az abszolút egységen keresztül a Teljességet, rajta keresztül pedig a teremtet Isten és Krisztust próbálja megragadni, a Szentlelket mintegy újra felfedezve és kimondva, hogy az egység az Atya, az egyenlőség a Fiú, a kapcsolat/szeretet a Szentlélek. Ez a hármasság az egységben, Cusanusnál mindent felülmúl, s ennek bizonyítására hívja segítségül a matematikát, geometriát és mesterét, a nagy Dionüszioszt is.

A következő könyvben a világmindenség és az ember viszonyával foglalkozik, annak pontos elhelyezésével a kozmoszban. Ennek megragadása az egyik legnehezebb feladat, valószínűleg a szerző ezért hivatkozik a Biblia mellett Anaxagorászra, Platónra, Arisztotelészre és a *Corpus Hermeticum*-ra is. Isten és az ember viszonyára hozott példái (például „a görbe vonal léte a végtelen egyenestől való”), és egyszerű, az ember értelmére és szellemére egyaránt ható szavai egyaránt biztos támpontot jelentenek ebben a talán legösszetettebb kérdésben. Cusanus legbonyolultabb eszmefuttatásánál is van személyesen érezhető sorsközösség, amire támaszkodva tovább tud menni az azt tanulmányozó, hogyha az igazságra szomjazik. A már előző művében is középpontba állított *concordantiára* támaszkodva, az olvasónak komolyan kell vennie, amikor Cusanus érveket hoz fel a valóság alapvető egysége mellett, ami nála nem csak egy terminus technicus. Bíborosként is ezért fáradozott, elég ha csak híres bizánci missziójára gondolunk, mint pápai legátus, vagy az általa szorgalmazott pápai levélre, melyben felajánlják a szultánnak a bizánci császárok örökösödési jogát...

Akik e pár sor után, Cusanusban azonban egy csapongó lelket vélnek felfedezni, rosszul teszik. A harmadik könyv „az egyformán abszolút és korlátozott legnagyobbat, az örökön áldott Jézus Krisztust” vizsgálja, kimutatva a katolikus hitigazságok igazi értelmét az Evangéliumra támaszkodva elsősorban. Krisztust, mint Istenembert a keresztény vallás központjába állítva, határozza meg hitünk helyességét, a teremtetett emberségét. Az ember személyét szétszedi és helyes sorrendbe rakja e szerint: szellemi, értelmi, érzéki, megint csak kimutatva, hogy csak a szellemi által juthatunk közel Istenhez, mivel Isten a szellemi által nyilatkoztatja meg magát. A nemes ember kereszténysége, Krisztusban nyugvó hite (Eckhart mester szavaival élve)

fogalmazódik itt meg oldalról-oldalra, az öröklétbe oltva, olyan ezoterikus fogalmakat is bevezetve a mélyebb megértéshez, mint például „Krisztus a holtak első szülöttje”.

Míg az utolsó fejezetekben Cusanus a talán leghonyolultabb hittitkokat (Krisztus halála és feltámadása, az utolsó ítélet fontossága stb.) magyarázza, kimondja végszóként, hogy „ez az Egyház az örök nyugalomban olyan tökéletes lesz, hogy tökéletesebb már nem lehet, és kifejezhetetlenül átalakul a dicsőség fényében, hogy egyedül Isten jelenjen meg mindenben. Erre törekszünk győztesen, nagy vágyakozással”.

Nicolaus Cusanustól a mai napig csak ez az egyetlen könyv jelent meg idehaza, fordításban. További nagy művei, mint például a *De pace fidei*, vagy a már említett *De concordantia catholica*, de mindenekelőtt a *De visione Dei* még sohasem jelentek meg magyarul. Csak reménykedhetünk, hogy a kiadók próbálják majd ezt pótolni, s nem kell megint ötszáz évet várni, amíg egy újabb Cusanus kötetet magyarul olvashatunk. (*Paulus Hungarus — Kairosz*, 1999.)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

JÉZUS A MAGA KORÁBAN

Charles Perrot: Jézus

„Lehet-e történelmi munkát írni a Názáreti Jézusról, és ha igen, hogyan?” Ezzel a kérdéssel kezd a könyvét Charles Perrot, a Párizsi Katolikus Intézet tiszteletbeli professzora. A könyv megjelenése a bizonyíték rá, hogy lehet. Mégpedig tárgyilagos könyvet, amelyet racionalizmusa ellenére elfogadhat a hívő, és amely elutasítja a materialista dogmatizmust meg az elmúlt száz-százötven év sztereotípiáit.

Alapelve, hogy a hitet és a tudományt szigorúan elválasztja anélkül, hogy szembeállítaná őket. Pontosan megrajzolja a határt, ameddig a tudomány elmeget, és elismeri a hit jogát ahhoz, ami azon túl van. A módszer pedig: Jézus elhelyezése a maga korában, a kétezer évvel ezelőtti zsidó és hellenista környezetben. Így nem az Újszövetség az egyetlen vagy majdnem kizárólagos forrás, tekintélyes számú ókori munkát és régészeti eredményt tud Jézus személyével és útjával közvetett vonatkozásba hozni.

Az első, a leghosszabb fejezet csak a feltárható, felhasználható forrásokkal és a történelmi nyomozás módszereivel foglalkozik.

Az akkori, főként a zsidó dokumentumok sok tekintetben egészen más értelmezést ad-

nak az evangéliumi szavaknak és eseményeknek, mint amit megszoktunk. A csodákkal kapcsolatban például nem az a kérdése, hogy megtörténtek-e vagy valóban csodák-e, hanem az, hogy mit jelentenek. Erre pedig főként az Ószövetségben, továbbá a korabeli judaizmusban és történelmi helyzetben találunk eligazító válaszokat. A kenyérszaporítás azt jelenti, hogy Isten táplálja az övéit. A gyógyítások java részének a módja ismeretes volt az akkori zsidó gyakorlatban. Igaz, így nem minden csodatétel kerül be a gondolati rendszerbe; említetlenül marad, néhány mással együtt, a legizgalmasabb, Lázár feltámasztása.

Nagyon mehökkentő lehet a hívő számára az a megállapítása, hogy Jézus közvetlenül soha nem nevezte magát megváltónak, messiásnak, az Isten fiának, ezt mások mondták róla; Ő tudomásul vette, de nem mindig. Az utóbbi évtizedekben sokan igyekeznek a Passió egész felelősségét a rómaiakra terelni, Perrot még tovább megy: szerinte a Szanhedrin egyáltalán nem ítélte el Jézust, az egyetlen jogi tény Pilátus ítélete volt. Igaz, a főpapok megállapították a „bűnösségét”, de, teszi hozzá, a bűnösség kimondása még nem ítélet. — Jézus szavai, tanításai is szokatlan értelmezést kapnak, az önmagukban való értelmük helyett az összefüggésekben elfoglalt helyük ad nekik értelmet.

A könyv nem állít fel kronológiai sorrendet. A fejezetek a fő problémákat fogják egybe: az új tanítást, a szabadító tetteket, Jézus önazonosság-keresését — csak ezután jön, amit történetként mond el: a véghez vezető út és a Szenvedés, az előzőkhöz való eseményes illeszkedés nélkül.

A második és az utolsó fejezet teljesen elválasztja a hitet a tudománytól. A születésgyermekkor és a húsvét valóságként való elfogadását teljesen a hitre bízta, a fejtegetések a szentírók leírásainak egymással (például Máté és Lukács evangéliuma) és a többi hagyománnyal való egybevetésére korlátozódnak (igen magas színvonalon): mi egyezik, mi különbözik. Érdekes vállalkozás a feltámadásba vetett hitnek más akkori hitjelenségekkel való összekapcsolása, például a parusziával, a második eljövétel várakozásával.

Hívő ember írta — szigorú logikával, de nem a hit ellen. Nagyon sok újat, eredetit mond, érveinek meghallgatása hozzájárulhat a huszonegyedik században érvényes keresztény útválasztáshoz. De korlátozza ugyanaz a tényező, amely a többi szerzőt is: az első zsidó-keresztény gyűlésezetek Jézus-reflexiói óta máig állandóan alakult, változott a Krisz-

tus-kép, a közénk kövült sok évszázad és elképzelés megnehezíti az eredeti kép rekonstrukcióját. Perrot professzor megállapításai is csak akkor lehetnének százszázalékosan biztosak, mint a többi, hasonló kísérletre vállalkozó tudósé: ha lennek időgépünk, ha a szakemberek visszaszállhatnának az események idejébe, s ott saját szemükkel látnák, saját fülükkel hallgatnák Jézust és környezetét. (*Presses universitaires de France*, Paris, 1998.)

BÁN ERVIN

RAJNAI LÁSZLÓ: VÖRÖSMARTY MIHÁLY

Tárgyát a szeretet nyíltságával és befogadó-készségével közelíti — a birtokbavétel és hódítás szándékát szívéből messzire űzte. A költői életművet az alkotóval, a korrallal és a „Titokzatos harmadikkal, a szülő ősokkal” magyarázza. Figyelmének középpontjába ezt a titkot helyezi, a sors- és történelemirányító erőket a fátyol mögé rejtőzött világban keresi. Könyvének számottevő hányada nem a költőről, hanem világáról beszél, így amit élénk tesz, több, mint monográfia.

A felvilágosodás és romantika egymásnak feszülő, zaklatott évtizedeinek föltérképezésében viszonyítási pontnak az ideákat és szimbólumokat veszi. Gondolatvezetése jól érthető. A romantika egyik vezérlő ideája a szabadság, de ez nem alulról indult kezdeményezés, nem az egyén vagy a nemzet fölszabadulását célozza, hanem az emberi nem egészének megdicsőülését. A kor másik meghatározó eszméjét, a végtelenségtudatot, amely a barokk korban még éber volt, a racionalizmus diadalmenetének dübörgése riasztotta föl. A romantika jelképrendszere ezekből az eszmékből táplálkozik, bölcséleti megfogalmazása pedig az ember és a világ egységének tételezésén alapul. A kozmikus és személyes létezését egyaránt átítatja a Menny-Föld-Po-

kol, a szabadság-küzdés-szolgaság hármassága. Legnagyobb költőink azok, akiknek életművében ez a hármasság tagoltság kimutatható.

Vörösmarty eposzaiban az emberi lélek mélyrétegeibe süllyedt emlékképek felszínre emelését ünnepli: íme, valaha boldogok és végtelenek, tehát a sorvasztó, démonikus kényszerítő erőktől szabadok voltunk. Arról a lehetőségről, hogy ez az aranykorélmény újraéleszthető, a *Csongor és Tündé*ben mond le. Ezután következik az evilági — Vörösmartynál elsősorban a nemzeti — teendők másfél évtizede, amelyből a Pokol kapujáig a társadalmi és családi kudarcok (a szabadságharc bukása és boldogtalan házassága) taszítják, de ahová súlyosabb megrázkódtatások sem sodorhatnák kedélyének eleve depresszív jellege nélkül.

A költőt és korát egyszerre láttatja fölülről és belülről. A kapott képet nem egymásra vetíti, hanem összefüggéseit mutatja. Füle a kor és a költői beszéd zenéjére egyaránt érzékeny. Prózája egyenletes ütemű; zárójeles közbeékelés, jegyzet csak szükség szerint, mellékes utalás, kitérő egyáltalán nem akasztja. Az első mondatban fölvetett lendületet megtartja az utolsóig, irányt nem téveszthet. Kimért léptei nem engedik, hogy előrehaladtát átfogó műelemzések lassítsák. A legkedvesebb darabokat kezébe veszi, értő és gondoskodó szeretettel meg-megsimogtja, aztán indul tovább kijelölt célja felé. Mondatai ihletettek: a személyes elragadtatás megvallására szíve nyitott, feltétlen rajongás nem vakítja szemét, a tapintat határait nem sérti. A Szépséggel való találkozás pillanatairól nem lehet máshogyan szólni: „csak az avatottak beszélhetnek tüzes ajakkal és lefegyverző hittel a világ Világosságáról”. (*Árgus Kiadó — Vörösmarty Társaság*, 1999)

WEBER JÓZSEF

SOMMAIRE

SÁNDOR GÁNÓCZY: Qu'est-ce que la Verité? Commentaire de la discussion de l'encyclique Fides et ratio

Essais sur János Pilinszky

DOROTTYA SZÁVAI: Le reste est grâce (Pilinszky et Mauriac)

VIKTOR BASA: En marge d'une amitié (Pilinszky et Pál Toldalagi)

JÓZSEF BENDE: Pilinszky et Simone Weil

■ Prose de Flannery O'Connor et Tibor Kosztolánczy

INHALT

SÁNDOR GÁNÓCZY: Was ist Wahrheit? Anmerkungen zur Diskussion über die Enzyklika Fides et ratio

Abhandlungen über János Pilinszky

DOROTTYA SZÁVAI: Der Rest ist Gnade (Pilinszky und Mauriac)

VIKTOR BASA: Anmerkungen zu einer Freundschaft (Pilinszky und Pál Toldalagi)

JÓZSEF BENDE: Pilinszky und Simone Weil

■ Prosa von Flannery O'Connor und Tibor Kosztolánczy

CONTENTS

SÁNDOR GÁNÓCZY: What is truth? Remarks to the debate about the encyclical letter Fides et ratio

Studies about János Pilinszky

DOROTTYA SZÁVAI: All the rest is grace (Pilinszky and Mauriac)

VIKTOR BASA: Remarks about a friendship (Pilinszky and Pál Toldalagi)

JÓZSEF BENDE: Pilinszky and Simone Weil

■ Prose by Flannery O'Connor and Tibor Kosztolánczy

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, KISS SZEMÁN RÓBERT, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt., a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk száma száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1500, — Ft, fél évre 750, — Ft, negyed évre 375, — Ft egy szám ára 136, — Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.) vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 136 Ft

VIGILIA

SZEMLE

■	Magyar Katolikus Lexikon V.
FECSE CSABA	Majd máshol
WALTER NIGG	A misztika három csillaga
KOVÁCS ISTVÁN	A gyermekkor tündöklete
GRYLLUS DÁNIEL-	
WEÖRES SÁNDOR	A teljesség felé
JÁNOSY ISTVÁN	Az elsüllyedt katedrális – Hallottad a szót?
NICOLAUS CUSANUS	A tudós tudatlanság
CHARLES PERROT	Jésus
RAJNAI LÁSZLÓ	Vörösmarty Mihály

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bán Ervin, Korda Eszter, Oláh András,
Pánczél Hegedűs János, Rónay László
és Weber József

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Keresztény századok – a 11. és a 20. század
- Család és házasság
- Bűn, bűntudat, bűnbocsánat

ISSN 0042-6024-4

9 770042 602425